

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

АБДУЛҲАЙ МАҲМАДАМИНОВ

АЙНИШИНОСӢ
ВА
ЗАМОНИ ҲОЗИРА

ДУШАНБЕ
«ЭҶОД»
2005

Маҳмадаминов Абдулхай. Айнишиносӣ ва замони ҳозира.
— Душанбе: Эҷод, 2005. –160 с.

Айнишиносӣ қисми таркибии таърих, забон, адабу фарҳанги бостониву оламшумули тоҷику форс мебошад. Афкори адабию эстетикӣ С.Айнӣ, ки дар заминаи омӯзиши эҷодкоронаи сарватҳои маънавии гузашта арзи ҳастӣ карда, бо дастовардҳои илму фарҳанги замонаш рушду такомул ёфта, ба ҳукми як концепсион ва системаи муайян даромадаанд, аз ҳар ҷиҳат арзишманд буда, нерӯҳои ақлонӣ зехниро тақон медиханд ва ба пешрафти минбаъдаи адабу фарҳанги тоҷик қомилан мусоидат менамоянд. Аз ин лиҳоз, айнишиносӣ таърихан чун фарогири арзишҳои фарҳангии гузашта дар аслу ҷавҳари худ мазмунан ва моҳиятан ҳам посухгӯи ниёзмандӣҳои маънавияти ҷомеаи имрӯза ва ҳам ҳидоятгар баҳри шуқӯфии ояндаи он мебошад. Устод Айнӣ бо осори гаронбаҳоаш барҳақ ҳамдаму ҳамқадами имрӯзу ояндаи мост. Дар ин китоб як қатор масъала ва муаммоҳои муҳимми фаъолияти адабиётшиносии С.Айнӣ ва махсусан арзиши илмӣ асари бунёдиву сарнавиштсози ӯ «Намунаи адабиёти тоҷик» мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ин китоб шомил маводи нодиру тозаест оид ба устод Айнӣ, ки чун армуғон ба аҳли адабу фарҳанг ва хонандагони арҷманд пешкаш мегардад.

Таҳти назари академик
МУҲАММАДҶОНИ ШАКУРИИ БУҲОРОӢ.

ОИД БА ЯК БАРОМАДИ ТАНҚИДИИ УСТОД АЙНӢ

Падари маданияти муосири тоҷик устод Садриддини Айнӣ бо таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ба нақди адабии шӯроии тоҷик асос гузошта, минбаъд бо эҷоди осори пурбаҳои илмиаш дар инкишофи ин соҳаи адабиётшиносӣ хизмати босазое кардааст. Тазкира, монография, рисола, мақола, мактубот, гузоришу қайдҳои чудогонаи С.Айнӣ, ки маҳсули фаъолияти гуногунсоҳаи ӯ мебошанд, дар таърихи нақди шӯроии тоҷик мақоми хосае доранд. Андешаҳои С.Айнӣ перомуни эҷодиёти суҳанварони гузашта ва муосири тоҷик А.Лохутӣ, З. Ҷавҳарӣ, С.Аҷзӣ, А.Ҳамдӣ, А. Мунзим А. Фитрат, Ҳ. Авҳадӣ, Пайрав, М. Турсунзода, С. Улуғзода, М. Миршакар, А. Дехотӣ, Ҷ. Икромӣ, Ҳ. Юсуфӣ, Р. Ҷалил, П.Толис ва дигарон, ақидаҳои ӯ доир ба осори А.С.Пушкин, Л.Н.Толстой, А.М.Горкий, В.В. Маяковский, М.А. Шолохов, А.А. Фадеев ва адабиёти дигар халқҳои СССР, мулоҳизаҳои мунаққид оид ба омилҳои пайдоишу инкишофи адабиёти шӯроии тоҷик ва хусусиятҳои умдаи он, вазъи ҷараёни адабӣ ва амсоли инҳо баёнгари вусъати назари ӯ ба масоили мубрами нақди адабӣ ва тарбияи адибони ҷавон мебошанд.

Ақоиди адабию танқидии С. Айнӣ дар маҷмӯъ назариёти хоси ӯро доир ба нақди адабӣ фароҳам овардаанд, ки бо мазмуну моҳияти амиқ ва қимати илмию амалии худ чи дар гузашта, чи дар шароити ҳозира ва чи дар оянда аз ҳар ҷиҳат бағоят пурарзишанд. Назариёти адабию танқидии С.Айнӣ гуногунсоҳа ва хеле пурвусъатанд. Аз ин рӯ, мо холо танҳо дар хусуси як баромади устод Айнӣ оид ба баъзе масъалаҳои нақди адабӣ, ки мутаассифона, то кунун аз назари айнишиносон дур мондааст, таваққуф менамоем.

Дар таърихи 20-25 моҳи маи соли 1933 дар Тошканд пленуми якуми васеи Бюрои осеѐимиѐнагии Иттифоқи нависандагони умумитифоқ баргузор гардид. Дар он 15 нафар аз Тоҷикистон, Туркманистон, Қирғизистон, Қароқалпоқистон ва қариб ҳамаи нависандагони Ёзбекистон ширкат варзиданд.

Дар пленум масоили зерини рӯзмарраи ҳаракати адабии ҷумҳуриятҳои Осѐи Миѐна мавриди муҳокима қарор гирифтанд: 1. Доир

ба ваъзи ҳаракати адабӣ дар Осиёи Миёна (маърузаи М. Алексеев); 2. Роҷеъ ба маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии» (маърузаи Трегуб); 3. Оид ба драматургияи Осиёи Миёна ва вазифаҳои он (маърузаи Исмоилов)¹.

Устод Айни ба ҳайси як намоёндаи бузурги адабиёти ҷумҳурияи Тоҷикистон дар ин пленум иштирок ва баромад намуд. Ин баромади нависанда, мутаассифона, аз доираи маълумоти ду китоб – «Корномаи устод Садриддин Айни»² ва «Ҳаёти Садриддини Айни» ном асари Х.Айни³, ки солномаи зиндагии нависандаро дарбар мегиранд, берун мондааст.

Матни мухтасари баромади С.Айни соли 1933 дар маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии» (маҷаллаи адабию бадеӣ ва ҷамъиятию сиёсӣ–органи Бюрои осеимииёнагии Иттифоқи нависандагони умумитифоқ), ки солҳои 30-юм дар масъалаҳои тарҷума, интишор ва таблиғи осори адибони халқҳои Осиёи Миёна саҳми арзандае гузоштааст, ба таъби расидааст. Дарёфти матни муқаммали тоҷикии баромади С. Айни вазифаи ояндаи муҳаққиқон буда, ҳоло мулоҳизаҳои пешакии мо ба ахбори маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии» асос меёбанд. Дар пленум С.Айни доир ба панҷ масъалаи ниҳоят зарур: 1.Тарҷумаи бадеӣ; 2.Аҳамияти нақди адабӣ; 3. Тарбияи кадрҳои соҳаи танқиди адабӣ; 4.Тарзу услуби танқид; 5. Омӯзиши таҷрибаи адибони бузург изҳори ақида кардааст.

С. Айни дар хусуси дастовардҳои шоёни ҷабҳаи адаби баъди қарори КМ ВКП (б) аз 23 апрели соли 1932 «Дар бораи навсозии ташкилотҳои адабию бадеӣ» сухан ронда, сипас, дар масъалаи мақоми тарҷума ва ҷи гуна сурат гирифтани он таваққуф менамояд. Бояд таъкид намуд, ки мулоҳизаҳои С.Айни доир ба тарҷума бевосита дар заминаи таҷрибаҳои шахси ва эҷодии адибони тоҷик арзи вучуд кардаанд. Дар масъалаи тарҷума, ба фикри С. Айни, забондонӣ (ба маънои томи ин мафҳум) талабу шартӣ аввалиндараҷа мебошад, ки дар ин бобат ғаризаву фитрати ӯ нақши намоёне дорад. Дар айни замон барои сифати баланди тарҷума ва мушаххас анҷом пазируфтани он нависанда иштироку даҳолати муаллифро дар ин амал зарур мешуморад. «Мутарҷим, – таъкид намудааст С. Айни,–

-
1. Спервого расширенного пленума Средазбюро Всесоюзного съезда Союза писателей (ВСПП) (краткий отчет) // Советская литература народов Средней Азии: Саогиз. – М. – Ташкент, 1933. –№3 (5). – С.142.
 2. Корномаи устод Садриддини Айни (Бо кӯшиш ва эҳтимоми К. Айни). – Душанбе: Ирфон, 1978.
 3. Х. Айни. Жизнь Садриддина Айни (Краткий хронологический очерк). – Душанбе: Дониш, 1982. – 120 с.

бояд ҳам забонеро, ки аз он тарчума мекунад ва ҳам забонеро, ки ба он тарчума мекунад, донад. Барои он ки тарчума диқик, хуб бошад, ба ин кор муаллифро низ чалб намудан лозим аст»¹.

Эътибори чиддии С.Айнӣ ба масъалаи сахеху барҷаста манзури хонанда гардонидани асари тарчумашаванда албатта, бесабаб набуд. Тавре ки маълум аст, С. Айнӣ дар вақташ аз тарҷумаи якуми повести адабиёти шӯроии тоҷик – «Одина» дар ҳамон шакле, ки мутарҷими ноӯҳдабаро П.П. Введенский анҷом дода буд, розӣ набуд. Бесаботию бемасъулиятии мутарҷим боиси эътирози саҳти нависанда гардид ва ӯ ба ҷои асар қатъиян муқобил баромад. Танҳо баъди таҳрири чиддии С.Айнӣ ва М.Шевурдин повести «Одина» дар тарҷумаи П.П.Введенский соли 1929 рӯи ҷопро дид². Инчунин бо исрори қатъии муаллиф дарҳол тарҷумаи дуҷуми нисбатан беҳтари «Одина» ба забони русӣ аз ҷониби З.Л. Хатсревин анҷом дода шуд ва соли 1930 ба таъъ расид³.

С.Айнӣ дар яке аз мактубҳояш (дар таърихи 8 сентябри соли 1948) ба И.С.Брагинский таъкидан навиштааст: «Ман танҳо дар он хусус манфаатдор ва ҳақдор мебошам, ки текстҳои ман дар тоҷикӣ ва русӣ дуруст ва рост гузаранд»⁴.

Ба қавли С.Айнӣ хусни тарҷума ва назокати он ба эътибору тавачҷӯҳи адиб ва ҳамкориҳои бевоситаи муаллифу мутарҷим низ вобаста аст. Даҳолати шахсии муаллиф дар ҷараёни тарҷума барои беҳбудии кори мутарҷим таъсири пурфайз мебахшад. Дар ин бобат ӯ аз адибони тоҷик таҷрибаҳои адабии устод Лоҳутиро чун намунаи ибрати эҷодӣ муаррифӣ менамояд. «Рафиқ Лоҳутӣ, – хотиррасон кардааст С.Айнӣ, – ба тарҷумаҳо диққати чиддӣ медиҳад, ӯ тарҷумоне дорад, ки ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам русиро хеле хуб медонад⁵. Ба ин нигоҳ накарда, ӯ шахсан дар тарҷума иштирок мекунад ва нозуқиҳои онро мефаҳмонад»⁶.

1. С первого расширенного пленума Средазбюро ВСПП (краткий отчет). – Нашри зикршуда. – С. 142.

2. А. Кучаров. Тадқиқи текстологии «Одина»-и С. Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1982. – С. 109.

3. С. Айнӣ. Одина, или происхождения бедняка-таджика (Перевод с таджикского З. Хацревина). – М. – Л.; Госиздат., 1930. – 140 с.

4. С.Айнӣ. Рафиқи арҷманд Иосиф Брагинский. Аз муқотиботи устод (Ба ҷоп тайёркунандагон: Салоҳат ва Холида Айнӣ) // Садои Шарқ. – 1968. – №4. – С. 97.

5. С. Айнӣ дар ин ҷо ҳамсари устод Лоҳутӣ Бону Ситсилия Бенитсиановнаро (1911-2002) дар назар дорад.

6. С первого расширенного пленума Средазбюро ВСПП (краткий отчет). Нашри зикршуда. – С. 142.

Дар баромади С.Айнӣ масъалаҳои марбут ба нақди адабӣ мақоми хосае доранд. Пеш аз ҳама С.Айнӣ доир ба аҳамияти бузурги нақди адабӣ дар инкишофи адабиёт сухан меронад. Ба ақидаи С.Айнӣ, танқиди адабӣ ҳам ба пешрафти чараёни адабиёт ва ҳам ба равнақи фаъолияти эҷодии адиб тақдироти бузург медиҳад. Ба туфайли чунин хусусияти мутахаррик доштани нақди адабӣ алҳақ раҳкушову раҳнамои эҷодкор мегардад ва ӯро ба сӯи камолот ва кашфи куллаҳои адабӣ ҳидоят мекунад. Барои исботи тақвияти фикр С.Айнӣ фаъолияти адабии худашро мисол меорад. Нависанда дар асоси таҷрибаи эҷодии повести «Одина» таъсири бузурги самарабахшро, ки танқиди адабӣ ба фаъолияти баъдинаи адабиаш расонидааст, хотиррасон карда, ба ин восита мақоми нақди адабиёро ҳамчун омиле пешрафти санъаткор ва адабиёти нафиса баланд мебардорад.

С.Айнӣ дар масъалаҳои бурду боҳти эҷодӣ, густариши фаъолият, вусъати назар, сайқали маҳорат ва равнақи истеъдоди адабӣ маҳз аз танқиди адабӣ бархурдор гардидашро таъкид намуда, гуфтааст: «Ман асари «Одина»-ро навиштам. Пас аз тарҷумаи асар ба забони русӣ дар маҷаллаи «За партию» мақолаи калони танқидӣ дарҷ гашт. Ман забони русиро бад медонам ва муддати шаш моҳ маҷалла дар даст ба назди рафиқон рафта, аз мазмуни он мақола пурсон мешудам. Вақте ки онро тарҷума карданд, хеле хурсанд шудам ва фаҳмидам, ки асари даркорӣ боистеъдодона навиштаам. Ин мақола маро ба корҳои минбаъда рӯҳбаланд кард ва ба ғайр аз ин ман тарафҳои сусти худро фаҳмидам. Ман асари нави калони «Дохунда»-ро навиштам ва кӯшидам, ки дар он хатоҳои кӯҳнаро такрор нанамоям.

Бо вучуди ин, ман шахсан ҳис мекунам, ки дар «Дохунда» камбудии мавҷуданд¹. Дар ин ҷо С. Айнӣ дар бораи «Одина» «мақолаи калони танқидӣ дарҷ гашт» гуфта тақризи муфассали М. Швердин «Повести ичтимоии Шарк»-ро дар назар дорад, ки соли 1928 дар маҷаллаи «За партию» ҷоп шуда буд². Баъди ин С. Айнӣ

1. Ҳамон ҷо. – С. 142.

2. М. Швердин. Социальная восточная повесть // За партию. – 1928. – №4 (8). – С. 110 – 116. Ногуфта намонад, ки солҳои 20-ум як қисми шарқшиносон, олимони адаб ва зиёни руси фарангӣ дар осорашон ё аз рӯи камиттилоии каммаърифатӣ ё бар асари таблиғоти шадиди пантуркизм, ки ба ҳукми сиёсати давлатии Ҷумҳурияи Халқи Шӯроии Бухоро даромада буд, бар хилофи ҳақиқати таърихӣ воқеи забону адабиёт ва умуман фарҳанги бостониву ғании халқи тоҷикро инкор мекарданд. Чунончи, М. Швердин мақолашро бо таҳрифи таърихи фарҳанги халқи тоҷик ва инкори забону адабиёти он оғоз намуда, менависад: «Литература таджикского народа бедна и количественно. Ограниченное число сказок, рассказов и поэм сравнительно недавно вышло из области устного творчества. К тому же таджики

СОВЕТСКАЯ
ЛИТЕРАТУРА
НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

1(3)

САОГИЗ - МОСКВА - ТАШКЕНТ

Муқоваи маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии».

бо М. Шевердин муносибати наздик пайдо мекунад ва ба ин восита матни русии «Одина» бо матни тоҷикиаш ҷиддан муқоиса шуда, таҳрир меёбад ва нашр мегардад¹.

С. Айни дар пленум оид ба масъалаи аҳамияти танқид дар пешрафти адабиёт сухан ронда, зарурати дар саҳифаҳои маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии» пайваста ҷоп кардани мақолаҳои танқидиро ҷиддан ба миён мегузорад. Ин кор ба фикри нависанда аз ду ҷиҳат судманд аст. Аввал ин ки ҷопи мақолаҳои танқидӣ омили муҳимме барои нашъунамои фаъолияти эҷодии адибон мегардад, дигар ин ки ин иқдом барои нашрияҳои миллӣ ба сифати дастури роҳбарикунанда хизмат мекунад. Дар ҳақиқат маводе, ки маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии» аз адабиёти халқу миллатҳои гуногуни Осиёи Миёна тайи солҳои мавҷудияташ ба таъб расондааст, саҳми бузурге дар тарҷума, интишор, муаррифӣ ва таблиғи осори адибони гуногунзабони ин сарзамин мебошад. Қариб ҳеҷ як ҷорабини маданият адабӣ аз мадди назари ин маҷалла дур намондааст. Тарҷумаҳои нахустини осори адибони тоҷик С.Айни, А. Лохутӣ, Пайрав ва дигарон маҳз ба тавассути ҳамин нашрия дастраси хонандагони умумииттифоқ гардидаанд². Ҳамчунин маводи танқидӣ, аз қабилӣ шарҳи мухтасар, тақриз, китобиёт, мақолаҳои хулосавӣ, проблемӣ, тадқиқот, эссе ва ғайра, ки оид ба осори адибон ва адабиёти ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла суханварони тоҷик дар ин маҷалла дар ҳамон солҳои ниҳоят пурихтилофу душвор ба таъб мерасиданд, ба эҷодиёти адибон ва ҷараёни адабӣ ва самти инкишофи он таъсири мусбат мерасониданд. Бинобар ин, С.Айни ҳамчун тарафдори ҷопи мақолаҳои танқидии пурманфаат қайд мекунад, ки «дар маҷаллаи «Советская литература народов Средней Азии» чунин маводи танқидиро ҷо додан зарур аст, ки барои сабзиши нависанда ёри расонад, маводи роҳбарикунанда барои маҷаллаҳои миллӣ бошад»³.

не имели и не имеют своего литературного языка и пишут на фарсидском, не всегда понятном для широких народных масс.

Вот почему появление большой повести Айни «Адине» не только является ценным вкладом в сокровищницу народного творчество, но и начинается собой таджикскую литературу». Ниг.: М. Шевердин. Социальная восточная повесть // За партию. – 1928. – № 4 (8). – С. 110.

1. С.Айни. Адинэ. Повесть из недавнего прошлого таджикской бедноты. Пер. П.П. Введенского. Предисл. С. Ходжанова. 2-е изд. –Ташкент – Самарканд, 1929. – 145 с.
2. Дар ин бора муфассалтар нигаред ба мақолаи Х. Шодиқулов. Аввалин журнали адабию бадеии рус дар Осиёи Миёна // Ҳақиқати Ўзбекистон. – 1967. – 5 сентябр. – № 105 (73040). – С. 4.
3. С первого расширенного пленума Средазбюро ВССП (краткий отчет). – Нашири зикршуда. – С. 142.

Дар хусуси масъалаҳои тарбияи кадрҳои соҳаи танқиди адабӣ ва тарзу усули танқид С.Айнӣ бо ҷиддияти том сухан ронда, аз костагию норасоии онҳо саҳт изхори ташвиш мекунад. Дар ҳақиқат, нақди адабии тоҷик, ки таърихи чандинҳазорсола дошту дар асрҳои IX-X чун илм ташаккул ёфта буд, дар солҳои 20-уму 30-юми садаи XX вазъияти хеле мураккабро аз сар мегузаронд ва ин ҳолат сабабҳои таърихии айнӣ ва зехнӣ дошт. Бо сабаби қанда шудан аз заминаи пуркуввати миллии нақди классикӣ, даст кашидан аз суннатҳои фарҳангии бостонӣ, душмани синфӣ эълон шудани суханварону донишмандони пешина¹, манъи мутолааи мероси назарияю адабии гузашта², маҳв кардани сарватҳои маънавии тоинқилобӣ, ба таъқибу таҳдиди саҳт дучор шудани зиёӣни бофарҳанги тоҷик³, ба рӯи қор омадани мунаққидони каммаърифати дар рӯҳи шиорҳо ва нигилизми миллии тарбияёфта ва манкуртгардида⁴, дигар шудани талаби замон аз адабиёту нақди адабӣ, вазифаҳои нақд, акнун ташаккул ёфтани танқиди адабии шӯроии тоҷик, ангуштшумор будани мунаққидони ҳақиқии касбӣ ва монанди инҳо танқиди адабии тоҷик ба вазъи ногувор ва роҳи чигил дучор гардида буд. Дар солҳои 20-30 ба соҳаи танқид аксаран шахсоне роҳ ёфта буданд, ки донишу таҷрибаи қофӣ ва таҳассуси ин соҳаро надоштанд, ба моҳияти асарӣ асилаи адабиёту санъат хуб сарфаҳм намерафтанд. Дигар ин ки дар қисми зиёди мақолаву асарҳои танқидии он солҳо ба асарҳои адабӣ ва эҷодиёти нависанда на аз рӯи гоъву моҳияти асар, ҳунару истеъдод, маҳорати эҷодкорӣ, балки аз рӯи баромади иҷтимоӣ, махсусан, шахсияти ӯ баҳо меоданд. С.Айнӣ бар зидди ҳамин гуна маънидод ва баҳодихӣ дар танқид баромада, чунин равию номатлубу носолиму саҳт маҳкум менамояд ва дар асли моҳият ин гуна роҳу равишро танқиди зарарноке барои адиб ва адабиёт ҳукм мекунад ва меғӯяд, ки «баъзе мунаққидон рафиқеро таъриф карда ба осмон мебардоранд, дигарон, баръакс тайёранд, ки ҳар навъе бошад, одамро бидушанд. Баъзеҳо «методи навро ба қор мебаранд» онҳо асарро интиқод намекунанд,

1. А. Лоҳутӣ. Адабиёти тоҷик // Куллият, ҷ.6. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 216–217.
2. Дар ин бора аз ҷумла ниг.: О задачах печати в борьбе на идеологическом фронте (Резолюция Ср. – аз. Совещания работников печати и редакторов газет, утвержденная исполкомиссией Средазбюро ЦК ВКП (б) // За партию. – 1927. – №4. – С. 129.
3. Дар ин бора нигаред ба мақолаи А. Раҳимов. Нур ва зулмот // Адабиёт ва санъат. – 1989. – 24 август. – № 34 (6110. – С. 15.
4. Аз ҷумла нигаред ба мақолаи Ф. Ализода. «Чароғ пой худро равшан намекунад» // Тоҷикистони сурух. – 1930. – 23 март. – №64 (256).

балки дар шахсияти муаллиф ягон камбудӣ пайдо карда, кӯшиш менамоянд, ки дар ҳамин асос асарро безътибор кунанд. Ин танқиди зарарнок аст»¹.

Таърихи танқиди адабии шӯроии тоҷик ин гуфтаҳои С.Айниро бо ҷузъиёташ исбот менамояд. Бояд гуфт, ки суҳанварони ҳақиқии тоҷик, чун С.Айнӣ, А.Лохутӣ, Зуфархони Ҷавҳарӣ, А. Фитрат, А.Ҳамдӣ, А.Мунзим, Пайрав ва дигарон дар вақташ ба ҳамлаҳои саҳти мунаққидони дурушттабӣ он солҳо – Н.Бектош, Ғ.Ализода, Ҷ.Бойбулатов, Ҳ. Олимҷон, Б. Азизӣ ва дигарон борҳо дучор шуданд. Маҳз ҳамин гуна мунаққидон бо ҳар роҳ мекӯшиданд, ки эҷодиёти адибони асилро таҳриф намоянд ва онҳоро аз соҳаи адабиёт дур созанд. Барои андаке рӯшанӣ андохтан ба вазъи танқиди адабии солҳои 20-уму 30-юм баъзе далелҳоро оид ба тақдири эҷодиёти устод Айнӣ ва Пайрав Сулаймонӣ иҷмолан зикр менамоем. Гуфтаҳои С.Айнӣ пеш аз ҳама ба сарнавишти асарҳои худаш дахл дорад, ки мавриди интиқоди шадиди мунаққидони вулгарии солҳои 20-уму–30-юм қарор гирифта буданд. Мақолаву асарҳои Б.Азизӣ «Намунаи адабиёти тоҷик»², Ҷ.Икромӣ «Назаре ба «Намунаи адабиёти тоҷик»»³, Н. Бектош «Садриддин Айнӣ дар адабиёти инқилобии тоҷик»⁴ «Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ»⁵, ки дар зери таъсири афкори адабии раппчиён ва сотсиологизми вулгарӣ таълиф гардида, муаллифони онҳо бо ғаразу тӯҳмати рӯйрофт эҷодиёти С. Айниро сиёҳ кардаанд. Дар айни замон раддияҳои асосноку мӯътамади С.Айнӣ «Ҷавоб ё ин ки мусохаба– фелйетун»⁶, «Эзоҳ»⁷, «Ҷавоби ман»⁸ баёнгари муборизаи суботкоронаи нависанда

-
1. С первого расширенного пленума Средазбюро ВССП (краткий отчет). Нашри зикршуда. – С. 142.
 2. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. –1927. – 23 феврал. – №134; 2 март. –№135; 8 март. – № 136.
 3. Ҷ. Икромӣ. Назаре ба «Намунаи адабиёти тоҷик» // Раҳбари дониш. – 1929. –№12. – С. 22- 24.
 4. Н. Бектош. Садриддин Айнӣ дар адабиёти инқилобии тоҷик // Тоҷикистони сурх. – 1931. – 3 август. – №170; 5 август. – №172.
 5. Н. Бектош. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1933. – 56 с.
 6. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун. – Овози тоҷик. – 1927. – 16 март. – №138; 20 март. –№ 139.
 7. С. Айнӣ. Эзоҳ // Тоҷикистони сурх. – 1931, 23 сентябр. – №212.
 8. С. Айнӣ. Ҷавоби ман // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1933. – №4. – С. 20-23; Тоҷикистони сурх. – 1933. – 8 май.

алорагми мунаққидони дурушттабъи он солҳо ва чидду чаҳди ӯ баҳри хифзи нақди адабии асил ва адабиёти нафиса мебошанд.¹

Эҷодиёти шоири навҷӯю наговари тоҷик Пайрав Сулаймонӣ низ ба маърази муҳокимаву ҳамлаҳои шадиди «мунаққидони ибнулвақти ҳафтафаҳми он давра»² кашида шуд. Маҳз натиҷаи амали носавоби ҳамин гуна мунаққидон буд, ки дар ибтидо чопи маҷмӯаи нахустини ашъори Пайрав «Шукуфаи адабиёт» муддати чор сол ба таъхир афтод ва он чунон ки шоир навиштааст, «монанди риши Афандӣ сарсон ва парешон (барои муқаддима навиштан) даст ба даст мегашт. Ҳатто ман аз чоп шудани он ноумед шуда будам ва ниҳоят ба дасти Бектош афтод»³.

Баъди чопи «Шукуфаи адабиёт» (1931) пеш аз ҳама Н.Бектош ва Ғ.Ализода ба гардани шоир тӯҳмати «зиддиинқилобӣ», «шовинистӣ» ва ғайраро зада, бе ҳеҷ асос, бидуни таҳлили осор ва ба ҳеҷ як вобастагӣ ба воқеият мувофиқи фаҳмишу ҷаҳонбинии тангу тори иртиҷой ва ба ҳамфикрони худашон маъқул ба эҷодиёти Пайрав баҳо дода⁴, ӯро ба хонандагон ҳамчун шоири «тарсонҷак», «калаванда», «таслимшаванда», «дудила», «ларзанда», «гӯянда ва намояндаи... буржуазияи навхези савдо ва саноати маҳаллӣ» муаррифӣ менамоянд⁵. Дар чунин вазъият Пайрав ба ин гуна баҳодиҳии Н. Бектош, Ғ. Ализода ва ҳаммаслакони онҳо қатъиян муқобил баромада, дар «Мактуби кушода ба идораи рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» бо эътирози хеле саҳт навишта буд, ки «ӯ (Бектош – А.М.) ҳам ба фикри худаш ҳар чӣ мехост, навишт ва инро ҳам гуфта мегузарам, ки ман тамоман бо фикр ва қимат додани Бектош розӣ нестам. Рафиқ Бектош маро монанди тӯби футбол дар майдони ҷидол андохта баъзан ба осмон бардошта, баъзан бар замин лагадкӯб менамояд. Гоҳо «чап» мепартояд, гоҳо ба рост мегардонад, баъзан бо зӯр ва кӯшиши зиёд маро ба тарафи дарвозаи ҷадидизм меронад, баъзан аз дарвозаи қадим берун мекунад. Вақте ба бағал, ҳангоме ба сар мебардорам,

1. Дар ин бора муфассалтар нигаред ба мақолаи С. Табаров. Оид ба масъалаҳои лабораторияи эҷодии С. Айни // Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик (Тартибдиҳанда: Ю. Бобоев). – Душанбе: Ирфон, 1970. – С. 327 – 352.
2. Р. Ҳошим. Ёдат ба хайр Пайрав // Пайрав Сулаймонӣ. Қаламаи умри ҷовидони ман аст (Муаррифӣ: Л. Сулаймонова). – Душанбе: Адиб, 1989. – С. 191.
3. Пайрав Сулаймонӣ. Мактуби кушода ба идораи рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» // Маҷмӯаи шеърҳо (Ҷамъкунанда: Р. Ҳошимов). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1934. – С. 27.
4. Дар ин хусус муфассалтар нигаред ба монографияи С. Табаров. Пайрав Сулаймонӣ (Очерки ҳаёт ва эҷодиёт). – Душанбе, 1962. – С. 92 – 108.
5. Н. Бектош. Пайрав дар адабиёти имрӯза // Пайрав Сулаймонӣ. Шукуфаи адабиёт. – Сталинобод – Самарқанд, 1931. – С. 3-6.

Муқоваи мачмӯаи нахустини шеърҳои Пайрав Сулаймонӣ
«Шукуфаи адабиёт» (1931).

پيرو سليمانى

شكوفهء ادبيات

نشریات دولتی "تاجیکستان"

استالین آباد - 1931 - سمرقند

*Варақаи унвони маҷмӯаи Пайрав Сулаймонӣ
«Шукуфаи адабиёт»*

گاهی بسما همیرسیدم
چون باد سموم میوزیدم
چون برق ستیز میجهیدم
چون ابر بهار میگریستم
چون بانگ هزار میسرودم
در دشت جنون ز بیقراری:
خود بیسرو پا همیدویدم
سر داده سراغ میگرفتم.
چاندهاده نوید میخریدم
آخر بهزار گونه خاری
بر کوی مراد میوسیدم
چون سجده بخاک میفتادم
چون اشک براه میچکیدم
از دامن ناز میگرفتم
وز گوشه^۶ جلوه میکشیدم
گه بوسه پپاش مینمودم
گاهی ز لبانش میهکیدم
چون نیلگ نظر همینمودم
میدیدم آنچه - می ندیدم
کین لذت پیمذاق من بود
دستان شب فراق من بود

بخرا - 1924

پرواز میکند

(برای نمونه)

دل باز در هوای تو پرواز میکند،
پیریست یاد کودکی، آغاز میکند،
افسرده بود نخل امیدش بیاد یأس.
یاد طراوت تو سر افراز میکند،
پهلو بجان و پا بسر سینه میزند،
هم رقص مینماید و هم ساز میکند.
هر چند در فراق تو خون گشت دیده ام
باری گلی برنگ مذاق تو چیده ام.

**Саҳифае аз маҷмӯаи ашъори Пайрав Сулаймонӣ
«Шукуфаи адабиёт»**

мухтасар баъд аз бардору бизанҳои зиёд хаста шуда худашро канор мегирад.

Аз аввал то охири муқаддима ғайр аз сафед буд сиёҳ шуд, қабуд буд сурх шуд, дигар чизеро намебинед.

Рафиқ Бектош! То шаф-шаф гуфтана, шафтолу гӯед монед, яъне ба қавли Тоҷикистони қадим «хул-хули мазҳаб» дия!»¹.

Дар ҳақиқат ҳадафи асосии ҳамлаи чунин мунаққидон, ки адибонро аз кори эҷодӣ тамоман дилсарду маъюс карда, ба гирдоби фано мепартофтанд ва ба қавли С.Айнӣ «гайёранд, ки ҳар навъе бошад, одамро бидушанд», пеш аз ҳама С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ барин суҳанварони асил қарор гирифта буданд.

Абёти зерини Пайрав Сулаймонӣ:

Эй шоири оташқалами бо қалами нав,
савдогари Маскав,
Дар дашнаи ишканчаи танқид забаррав,
афтода ба тиргав.
Аз зарбаи танқид дамодам шуда беҳол,
афсурдаву помол,
З-он аст, ки худро шумурӣ кӯру кару лол,
тарсида зи ҷанҷол...
Ҳарчанд песимист шуморанд азизон,
танқиднависон,
Лекин ту далеронаву мардона қадам мон,
дар соҳаву майдон,²

ки худ ҳадафи танқиди ноҳақ ва ғаразнокӣ мунаққидони вулгарӣ гардида буд, оинаи рӯшанест, ки вазъи танқиди носолими он даврро мунъақис сохта, исботи фикрҳои боло шуда метавонанд.

Ниҳоят, С.Айнӣ дар охири баромадаш дар хусуси аҳамияти омӯзиши ҳаёту фаъолияти адибони бузург таваққуф менамояд. Ӯ ташаббуси маҷаллаи «Советская литература Узбекистана»-ро, ки ба чопи маводи шарҳиҳолии адибони маъруф оғоз карда буд, самимона дастгирӣ мекунад. Шарҳи ҳолу фаъолияти суҳанварони бузург мактаби омӯзиши эҷодӣ барои адибони ҷавон мебошад. Аз ин рӯ,

1. Пайрав Сулаймонӣ. Мактуби кушода ба идораи рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» // Мачмӯаи шеърҳо. – Нашри зикршуда. – С. 27.

2. Пайрав Сулаймонӣ. Пайрав Сулаймонӣ // Қаламаи умри ҷовидони ман аст. – Нашри зикршуда. – С. 121.

ба фикри С.Айнӣ, «мо бояд донем, ки адибони мо чӣ тавр ба камол расидаанд»¹.

Тавре ки маълум гардид, баромади танқидии устод Айнӣ таърихи зинда ва ҳуҷҷати мӯътамадест барои дониستاني вазъи масоили умдаи адабиёт ва нақди адабии солҳои 20-уму 30-юми асри ХХ. Ин баромади С.Айнӣ дар фаъолияти эҷодии ӯ мақоми намоён дорад ва нуктаҳои дар ин баромад баёншуда баъдтар дар мақолаи «Қайдҳои адабӣ» (декабри соли 1954) ҳарчониба вусъат пайдо карданд². Мулоҳизаҳои дар пленум баёнкардаи нависанда ба равнақи минбаъдаи адабиёт ва нақди адабии тоҷик таъсири судбахше расонданд. Андешаҳои ҷавуззикри С.Айнӣ моҳиятан пурарзишанд ва алҳақ имрӯз ҳам сазовори омӯзишу дастгирии адибону мунаққидон мебошанд, зеро мулоҳизаҳои амиқи судманду пурмазмунӣ ин устоди сухан ҳоло ҳам фикрҳоро ба чунбиш меоранд, мӯҷиби пешрафти адабиёт ва нақди адабӣ мегарданд.

*Январӣ соли 1990 –
мартӣ соли 1992.
Таҳрири дуюм: 20
сентябр – 12 октябри
соли 2004.*

-
1. С первого расширенного пленума Средазбюро ВССП (краткий отчет). – Нашри зикршуда. – С. 142.
 2. С. Айнӣ. Литературные заметки // Повести. Публицистика (Составитель Камол Айнӣ). – М.: Сов. писатель, 1978. – С. 459-464.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ ВА АҚИДАҲОИ АДАБИЮ ЭСТЕТИКИИ С. АЙНӢ ДАР «НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОЧИК»

Пайдоиш ва инкишофи адабиётшиносии муосири тоҷикӣ ба номи С. Айнӣ вобаста буда, «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ин бобат нақши асосгузурӣ доштааст. Афкори адабиётшиносии нависанда, ки санъати халқӣ ва осори классикони адабиёти тоҷику форс заминаву сарчашмаҳои он ба шумор меравад, вобаста ба талаботи тамаддуни муосир дар шакли нав зоҳир гардида, бори нахустин маҳз дар ҳамин асар ифода ёфтааст. Аз ин ҷиҳат, асари мазкур манбаи муҳими ақидаҳои адабию эстетикӣ С. Айнӣ ва барномаи фаъолияти баъдинаи адабиётшиносии ӯ мебошад. Ин китоб барои ташаккул ва инкишофи концепсиони адабиётшиносии нависанда ба сифати заминаи асосӣ хизмат кардааст ва аз ин рӯ, барномаи ақоиди адабию эстетикӣ муаллиф ҳисоб меёбад. Он масъала ва муаммоҳои адабиётшиносии, ки С. Айнӣ бори аввал дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба миён гузошта буд, баъд дар асарҳои илмию тадқиқӣ ӯ ҳарҷониба вусъат ва такмил ёфтаанд.

С. Айнӣ дар адабиётшиносии муосири тоҷикӣ аввалин шуда, қонуниятҳои инкишофи таърихи адабиёти тоҷикӣ ва ҷараёни адабиро дар алоқамандӣ бо шароити мушаххаси таърихӣ дар асоси тақозои маънавияти ҷомеаи замони мо аз назар гузаронида, ба ин восита хусусиятҳои адабиётмаонро дар марҳалаҳои муайян бо далелҳои илмию адабӣ ба таври барҷаста собит намуд. Вобаста ба ҳамин ӯ равияҳои пешқадами адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷик, тамоюлоти халқӣ, рӯҳи инсондӯстӣ, ҷанбаи амиқи иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ва анъанаҳои пешқадами онро нишон дода, ҳамқадами вайро бо ҳаёти имрӯза таъкид мекунад.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» баъзе масъалаҳои муҳими адабиётшиносии, ба мисли омӯзиши мероси адабӣ, таъини ҳуқуқи халқи тоҷик ба мероси адабӣ, худшиносии миллӣ, таблиғи адабиёти нав, баёну шарҳи усулҳои адабиёти шӯроӣ, даврандигии таърихи адабиёт ва ғайра ба миён гузошта, ҳал карда шудаанд. Баробари

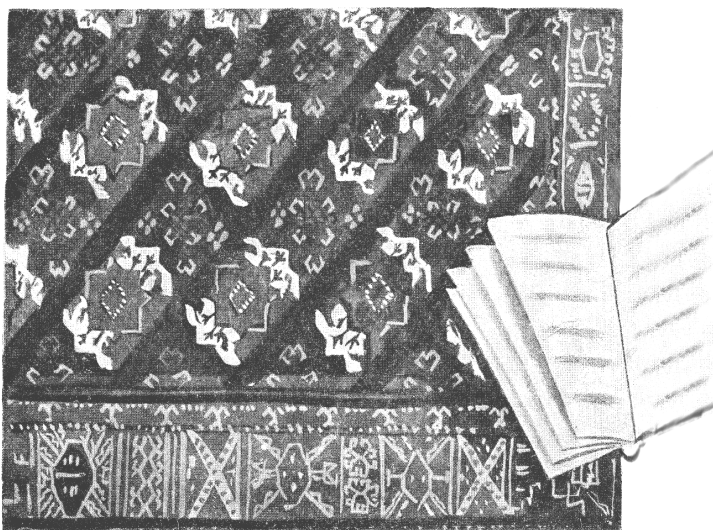
همه رنجبران دنیا یکشویند!

نمونه ادبیات تاجیک

جمع کننده: صدرالدین عینی

۱۲۲۵ - م میلادی؛ ۱۵۱ - م مارت. سمرقند

چاپخانه نشریات مرکزی خلق جماهیر شوروی سوسیالیستی

Муқоваи китоби С. Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик», ки соли 1926 дар Москва чоп шудааст.

ин, дар асари мазкур доир ба ҳар се қисми асосии адабиётшиносӣ: таърихи адабиёт, назарияи адабиёт ва нақди адабӣ мулоҳизаҳои судбахши муаллифро низ дарёб кардан мумкин аст. Ба сабаби он ки масъалаҳои нақди адабӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» мавзӯи баҳси алоҳида мебошад, бинобар ин, ҳоло танҳо дар хусуси ақидаҳои адабию эстетикӣ С.Айнӣ дар бораи таърих ва назарияи адабиёт таваққуф менамоем.

Ақидаҳои С.Айнӣ дар бораи мазмун ва шакли асари бадеӣ, мавзӯ ва ғоя, қонуниятҳои инкишофи чараҳои эҷоди бадеӣ, робитаи ҳаёт ва адабиёт, бадеият, устухонбандӣ, забони асари бадеӣ, вазифаҳои тарбиявии адабиёт, услуб, санъату воситаҳои тасвири бадеӣ, мавқеи санъаткор ва нақши адабиёт дар ҷомеа, навъ ва жанрҳои адабӣ, анъана ва навоарӣ, шеърӯ шоирӣ, вазни арӯз, маҳорати адабӣ, матншиносӣ ва ғайра қимати калони илмию амалӣ доранд.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳангоми овардани намунаҳо ва зикри маълумоти тарҷумаиҳолӣ муаллиф муносибати худро ба осори адибон баён намуда, воқеъбинона ва ҳолисона баҳо медиҳад. С.Айнӣ ба эҷодиёти ҳар як адиб дар ҳамин асос баҳо медиҳад, ки ӯ мафкураи пешқадами замонро то чӣ андоза ифода карда тавонистааст, дар инкишофи адабиёт чӣ нақше доштааст ва нисбат ба пешгузаштагонӣ худ чӣ чизи наво додааст. Дар асоси ҳамин талабот ӯ муҳимтарин хусусиятҳои эҷодиёти симоҳои забардасти адабиёт, чун устод Рӯдакӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Восифӣ, Мушфиқӣ, Сайидо, Аҳмади Дониш, Шоҳин, Савдо, Асирӣ, Лоҳутӣ ва дигаронро нишон дода, моҳияти осор ва мавқеи онҳоро дар таърихи адабиёти тоҷик муайян менамояд. Чунончи, дар бораи ғояҳои пешқадами Аҳмади Дониш ва аҳамияти «Наводир-ул-вақоеъ» дар бедории фикрии мардум, алаҳхусус ҳудогоҳию худшиносии миллӣ менависад: «Маълум аст, ки дар он омон дар Бухоро аз фикрҳои наво ва адабиёти ҷадида асаре набуд. Пас маълум мешавад, ки ин дохили модарзод ҳамаи афкорашро аз ғайри талқини касе ва китобе махз аз тадбир ва тафаккури худ маишат ва дунёро ҳосил кардааст...

Аҳмади маҳдум ба сабаби таълифаш ин китобро («Наводир-ул-вақоеъ»-ро –А.М.) харчанд аз уламои аҳдаш мукофоти тақфир ва ташнеъ ёфтааст, аммо дар назари аҳли таҳқиқ ва соҳибони афкори салима қадраш баланд гаштааст»¹.

1. С. Айнӣ. Аҳмади маҳдуми муҳандиси мунаҷҷими Дониш, машхур ба Аҳмади Калла // Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Ҷопхонаи Нашриёти марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – С. 289-290.

Аҳмад маҳдуми Дониш (1826 - 1897).

С. Айнӣ хангоми тадқиқи масъалаҳои таърихи адабиёт ва баҳоидиҳӣ ба эҷодиёти адибон шароити таърихро ба асос гирифта, агар, аз як тараф, ҷиҳатҳои пешқадами адабиёти гузаштаре нишон диҳад, аз тарафи дигар, маҳдудияти таърихӣ ва тарафҳои сусти эҷодиёти қисме аз адибонро низ қайд мекунад. Дар ин масъала ӯ дар адабиёти гузашта ҳамеша вучуд доштани ду равия, ду ҷараён, ду майлон ва ду кутби моҳиятан ба ҳам муқобил: яке равияи пешқадам, ҷараёни халқӣ, тамоюли пешқадам, дигаре равияи ирричиоро таъкид менамояд. Хангоми баҳоидиҳӣ ба эҷодиёти адибон, тадқиқи далелҳои таърихи адабиёт ва баёни ақидаҳои эстетикӣ низ С. Айнӣ аз ҳамин нуқтаи назар рафтор кардааст. Чунончи, ӯ зуҳури устод Рӯдакиро ҳамчун бузургтарин ривҷдиҳандаи забон ва адабиёти классикии тоҷик маънидод мекунад; Ибни Синоро ҳамчун симои ҷаҳонӣ муаррифӣ менамояд; лирикаи Камоли Хучандиро натиҷаи тақомулоти авҷи назми тоҷик дар асри XIV медонад; моҳияти иҷтимоӣ ва хусусияти ғошқунандагии эҷодиёти Восифиро хотирнишон месозад; Мушфиқӣ ва Сайидоро ҳамчун давомдиҳандагони анъанаҳои назми қадима ва ихтироъкори баъзе навъҳои адабӣ меҳисобад; талқини ғояҳои пешқадамро бо номи Аҳмади Дониш ва ҳамфикрони ӯ вобаста мекунад; ба вучуд омадани тағйироти мавзӯӣ ва мундариҷавиро дар адабиёти ибтидоӣ асри XX ҳамчун натиҷаи бедорфикрию худшиносии ҷадидон ва инқилоби соли 1905 Русия ба қалам медиҳад; пайдоиши адабиёти шӯроӣ тоҷикро маҳсули инқилоби Октябр дониста, хусусиятҳои онро вобаста ба тақозои соҳти нави ҷамъиятӣ ва талаботи завқи эстетикӣ меҳнатқашон шарҳ медиҳад.

С. Айнӣ ҳамчун донишманди барқамолӣ адабиёти тоҷик дар «Намунаи адабиёти тоҷик» нуқтаи назари худро доир ба масъалаҳои гуногуни эҷоди бадеӣ ва осори адибон баён кардааст. Ӯ ба туфайли биниши дақиқи эстетикӣ масъалаҳои умдаи адабӣ, хусусиятҳои муҳимтарини эҷодии адибон ва мақоми онҳоро дар таърихи адабиёт борикбинона муайян мекунад. Муаллиф ахбори сарчашмаҳоро тақрор накарда, ба воситаи мутолааи бевоситаи осори суҳанварон дар асоси муҳокимаҳои амиқи илмӣ хусусияти фардӣ эҷодиёти адиб, мундариҷаи ғоявӣ осор ва услуби ҳоси эҷодӣ ӯро рӯшан баён месозад. Баёноти С.Айнӣ дар ин маврид муҳтасар, вале хусусияти ҷамъбаस्तқунандагӣ дорад. Чунончи, баъд аз он ки аз ашъори Камоли Хучандӣ намунаҳо оварда дар бораи баъзе лаҳзаҳои тарҷумаи ҳол ва эҷодиёти ӯ маълумот медиҳад, зимнан ба забон ва услуби шоир низ дахл менамояд. С.Айнӣ дар иншоӣ шеър услуби ҳос доштани Камол ва аз ҷиҳати бадеӣ барҷаста будани лирикаӣ шоирро таъкид намуда, менависад: «Дар суҳанҳои Шайх Камол тарзи ҳосе аст, ки дигаронро

кам иттифок меуфтад. Камол дар ашъори худ лафзҳои думаънидор ва чиносро бисёр ба кор мебарад ва ба ҳар ду маънӣ ҳам шеъраш аз чазолат намебарояд. Чунончи:

Гуфтам: «Давои дарди диламро хате навис»,

Гуфто: «Давот чун бинависам, давот нест».

Давоти дувумро ҳамчунон ки ба маънои давои ту гирифтанд мумкин аст, инчунин ба маънои сиёҳидон ҳам ба кор бурдан равост»¹.

Ҳамин қайд дар мақолаи тадқиқоти муаллиф, ки бо номи «Қамоли Хучандӣ» соли 1939 нашр гардид, вусъат ва такмил ёфта, «устоди бузурги забон»² будани шоир ва фасеҳияти тарзи баёни ӯ бори дигар бо мисолҳо ва муҳокимаҳои дақиқ таъкид карда мешавад³. Зимнан бояд гуфт, ки мулоҳизаҳои С.Айнӣ минбаъд дар адабиётшиносӣ мавриди омӯзишу тадқиқоти ҷиддӣ қарор гирифтанд. Аз ҷумла дар асарҳои П. (А.) Дехотӣ⁴, А.Мирзоев⁵, Ш.Ҳусейнзода,⁶ И.С.Брагинский,⁷ Р.

-
1. С. Айнӣ. Шайх Қамоли Хучандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 78.
 2. С. Айнӣ. Қамоли Хучандӣ // Куллийёт, ҷ. 11. Китоби якум (Ба ҷоп тайёркунандагон: Қ. Айнӣ ва Р.Ҳодизода). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 229.
 3. Ҳамон ҷо. – С. 229-230.
 4. П. Дехотӣ. Қамоли Хучандӣ // Намунаҳои адабиёти тоҷик (Тартибдиҳандагон: Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷ. Икромӣ, Лутфуллоева Кибриё, Бузургзода). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1940. – С. 127-130. Боз нигаред ҳамин муаллиф бо имзои А. Дехотӣ. Қамоли Хучандӣ // Куллийёт, ҷ. 5. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 14-22.
 5. А. Мирзоев. Камол ва як шарти муҳими омӯхтани он // Шарқи сурх. – 1946. – №2. – С. 24-27.
 6. Ш. Ҳусейнзода. Сарояндаи ишқ ва зебоӣ // Қамоли Хучандӣ. Ашъори мунтахаб. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1959. – С. 3-10. Боз аз ҳамин муаллиф. Қамоли Хучандӣ // Адабиёти тоҷик (Барои синфи VIII). — Душанбе: Маориф, 1980. – С. 220 – 234; Қамоли Хучандӣ ва устодони сухан // Гуфтор аз ганҷи сухан. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 217-222.
 7. И.С. Брагинский. О творчестве Камола Худжанди // Очерки из истории таджикской литературы. – Сталинабад: Таджикгосиздат., 1956. – С. 239-263. Боз нигаред аз ҳамин муаллиф: Соловей Ходжента (Қамол Худжанди) // От Авесты до Айнӣ (Исследование по истории таджикской литературы). – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 160-167.

Ҳошим,¹ Х. Мирзозода,² А.Афсаҳзод,³ Б.Максудов,⁴ Х. Шарифов,⁵ А.Маниёзов,⁶ М. Муллоаҳмадов⁷, И. Икромов⁸, Шарифӣ⁹ ва дигарон нуктаҳои дар бораи забон ва услуби Камол баён кардаи С.Айнӣ дар шакли мукамал тадқиқ шудаанд.

Дигар аз мулоҳизаҳои ҷолиби диққати С.Айнӣ дар бораи эҷодиёти Камол масъалаи майлноки мебошад. Муаллиф майлнокиро низ аз ҷумлаи махсусиятҳои осори шоир доништа, таъкид мекунад, ки «Яке аз хусусияти Камол он аст, ки ҳеҷ яке арбоби дувалро мадҳ нагуфтааст. Ин давлат ба бисёртарин шуарои мутақаддимин муяссар нашудааст»¹⁰.

Баробари нишон додани мақоми суҳанвар С. Айнӣ зимнан доир ба як байти Камол эрод низ мегирад. Ӯ баъди овардани як газали шоир дар хусуси ба ҳақиқати воқеӣ мувофиқат накардани мазмуни мақтаи он:

1. Р. Ҳошим. Муосири ҳамаи асрҳо // Солҳо дар саҳифаҳо (Мақолаҳо ва ёддоштҳо). – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 93-96.
2. Х. Мирзозода. Камолӣ Хучандӣ // Таърихи адабиёти тоҷик (Асрҳои XIII-XV). Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977. – С. 261-290.
3. А. Афсаҳзод. Камолӣ Хучандӣ. – Душанбе, 1976. – 40 с. Боз аз ҳамин муаллиф. Камолӣ Хучандӣ // Энциклопедияи советии тоҷик, қ. 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1981. – С. 201-204.
4. Б. Максудов. Рӯзгор ва осори Камолӣ Хучандӣ. – Душанбе, 1994. – 164 с. Боз аз ҳамин муаллиф. Саҳми устод Айнӣ дар камолшиносӣ // Паёми Донишгоҳ. – 1994. – № 2. – С. 28-34., Устод Айнӣ ва таҳқиқи Камол // Адаб. – 1996. – № 1-6. – С. 6-9.
5. Х. Шарифов. Бунёди мардумии ирфони Шайх Камолӣ Хучандӣ // Омӯзгор. – 1996. – 1 сентябр. Боз нигаред ҳамин муаллиф. Озурдагон ва умедворон (Андешаҳо оид ба адабиёти гузашта ва муосир). – Душанбе: Сино, 2001. – С. 59-77.
6. А. Маниёзов. Ғазалсарои бузург // Ҷумҳурият. – 1996. – 7 сентябр.
7. М. Муллоаҳмадов. Зебоии маъшӯқ дар газалиёти Камолӣ Хучандӣ // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Силсилаи шарқшиносӣ, таърих, филология). – 1996. – №1. – С. 67-72. Боз нигаред аз ҳамин муаллиф. Гулбайтҳои латиф аз девони шоир // Садои мардум. – 1996. – 17 август; Ба дунболи сояи Камол аз Хучанд то Табриз // Мақолоти маҷмаи бузургдошти Камолӣ Хучандӣ, қ. 1. – Техрон, 1996. – С. 5-9; Нигоҳе ба наشري тозаи девони Шайх Камолӣ Хучандӣ // Ошно. – 1996. – №30. – С. 48-61.
8. И. Икромов. Робитаи эҷодии Камолӣ Хучандӣ бо шоирони қасидасарои асри XII тоҷику форс // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Силсилаи шарқшиносӣ, таърих, филология). – 1996. – №1. – С. 67-72.
9. Шарифӣ. Камолӣ Хучандӣ // Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Осиёи Миёна. Ҷилди аввал. Верости дуввум (Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша). – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, –1380. – С. 746-751.
10. С. Айнӣ. Шайх Камолӣ Хучандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 80.

سوی خویشم خوان که من خوانم ترا عاشق نواز
 سوی من بخرام، تا سرو خرامان خوانمت.
 گوش کن اشعار «ناصر» باز دان اسرار او،
 تا میان مردمان شاه سخن دان خوانمت.

گویند که ناصر بخارایی در اثنای سفر حج، در بغداد بلبل
 بخواجه سلمان ساوچی و اخورد، سلمان از نام و نشان ناصر پر
 ناصر جواب داد که مرد غریب و شاعرم، سلمان برای امتحان ممر
 «دجله را امسال رفتاری عجب مستانه است»،
 راخوانده مصرع دوم را از ناصر خواست، ناصر بدیهه گفت
 «پای در زنجبر و کفی بر لب، مگر دیوانه است».

- ۳۱ -

شیخ کمال خجندی

(وفات ۷۹۶)

(از ردایف الاشعار محترم بخارایی)

دی چاشنگه، ز چهره فکندی نقاب را،
 شرمنده ساختی همه روز آفتاب را.
 تیغ ترا چه حاجت رخصت بخون ما است،
 بر حلق تشنه، حکم روان است آب را.
 دل سوخت از سماع، نمایستد ز چرخ،
 رقص است گرم، بر سر آتش کباب را.
 عاشق کشی صواب بود، در کتاب عشق،
 آن شوخ هم زدست نداد این صواب را.

Фасли «Шайх Камоли Хучандӣ» аз «Намунаи адабиёти тоҷик».

Ё дӯст гузин, Камол, ё чон,
Як хона ду меҳмон нағунчад, –

менависад: «(Чомеи ин авроқ мегӯяд: «Дар бадали мисраи охирӣ «Як шаҳр ду ҳукмрон нағунчад», ё ки «Як мулк ду ҳукмрон нағунчад» мешуд, ҳароина ба воқеъ мувофиқтар меуфтод. Зеро дар воқеъ ба як хона ду меҳмон, ҳатто зиёдтар бар он гунчидан мумкин аст. Аммо ба як шаҳр ё мулк ҳеч гоҳ ду ҳукмрон нағунчидааст ва нахоҳад гунчид)»¹.

С. Айнӣ дар тадқиқи далелҳои адабӣ ва баҳодихӣ ба эҷодиёти адибон ҳолисона рафтор карда, кӯшидааст, ки дар ин масъала таҷрибаи таърихи адабиёт ва ҳақиқати ҳаётро маҳаки асосии кори худ қарор диҳад. Ҳамин гуна муносибати ҷаҳлонаи муаллифро ба масъалаҳои мухталифи адабию эҷодӣ дар мавриди аниқ қушодани моҳияти масъала аз аввал то охири китоб равшан дидан мумкин аст.

Масалан, С.Айнӣ ба гуфтаи шоири асри XV Бисотии Самарқандӣ, ки дар ҷодаи шеърӯ шоирӣ худро ҳамрадифи Камоли Хучандӣ мешуморад, эътирози саҳт намуда, асли масъаларо бо овардани далелҳои адабӣ бо камоли возеҳӣ баён мекунад. С.Айнӣ навиштааст: «Мавлоно Бисотӣ ҳамоно ба гурури ҳамин шеъри худ (як ғазали ошиқонаи Бисотӣ дар назар дошта шудааст –А.М.) дар мақтаи як ғазал ба Ҳоча Камоли Хучандӣ даъвии ибро бармекунад. Он мақтаъ ин аст:

Ғазалҳои Бисотиро Камол аз худ мадон камтар,
Ки парвардаст чун мардум ба оби дида Салмонаш.

Аммо фарқи миёни Ҳоча Камол ва Бисотиро ҳар кас медонад. Бисотӣ фақат ба як матлаъ шӯҳрат ёфт. Матлаъ ин аст:

Дил шишаву чашмони ту ҳар гӯша барандаш,
Мастанд мабодо, ки зи мастӣ шиканандаш.

Ғайр аз матлаи мазкур байте қобили шунидан касе аз Бисотӣ нақл накардааст»².

Ба мисли ҳамин С.Айнӣ муозироти Асириддини Аҳсикатӣ ва Ҳоконии Шервониро ёдоварӣ намуда, ҳамчун суҳаншинос арзиши мартабаи шеъри ин ду шоирро бо зикри намунаҳо аз ашъорашон

1. Ҳамон ҷо. – С. 80.

2. С. Айнӣ. Бисотии Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 87-88.

нишон дода мегӯяд: «Инсоф он аст, ки аз ин ду ғазал азони Хоконӣ нисбат ба ғазали Асириддин ба дараҷот баланд аст»¹.

Дар системаи ақидаҳои адабию эстетикӣ С.Айнӣ масъалаи мундариҷа ва шакли асари бадеӣ мавқеи калонро ишғол менамояд. Аксари мутлақи масъалаҳои эҷоди бадеӣ ва далелҳои таърихи адабиёт дар «Намунаи адабиёти тоҷик» вобаста ба масъалаи мундариҷа ва шакли адаби мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Ба ақидаи С.Айнӣ дар эҷоди бадеӣ яке аз омилҳои асосӣ ягонагии мундариҷаву шакл ва мутобиқати тоҷмаи онҳо мебошад. Ӯ ба мазмуни ғоявӣ ва бадеияти осори устод Рӯдакӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Алишери Навоӣ, Восифӣ, Қосими Коҳӣ, Мушфиқӣ, Сайидо, Аҳмади Дониш, Шохин, Савдо, Асирӣ, Ҳайрат, Чавҳарӣ, Лоҳутӣ ва дигарон пеш аз ҳама аз ҷиҳати ба назар гирифтани ягонагии мундариҷаву шакл баҳо медиҳад.

Барои исботи фикр мулоҳизаи С.Айниро дар бораи ғазалиёти Мушфиқӣ мисол меоварем. Он ҷиҳати ашъори Мушфиқӣ диққати С. Айниро ба худ кашидааст, ки лирикаӣ шоир заминаи мустаҳками воқеӣ дошта, мавзӯӣ ва мазмунҳои ҳаётӣ бо бадеияти баланд ифода гаштаанд. С.Айнӣ ҳаминро ба асос гирифта, аз лирикаӣ Мушфиқӣ нисбат ба шоирони дигар бештар намуна (389 мисраъ) зикр менамояд ва маҳорати ҳосаи ӯро махсусан дар иншоӣ ғазал тақдир мекунад. Баъди овардани ғазали ошиқонаи Мушфиқӣ, ки матлааш ин аст:

Дар ғамат дилро фигуро хаста мегӯем мо,
Аҳли дардем, ин сухан дониста мегӯем мо²

ва дар он муҳаббати поки инсонӣ, садоқату сафо ва ҳиссиёти саршори қаҳрамони лирикӣ бо ифодаҳои образнок, забони соддаву раван ва пуробуранг хеле самимона ва муассир васф шудааст, ба маҳорати шоир баҳои баланд дода, менависад: «Ғазале, ки сар то ба пояш мисли ин ғазал хуб, латиф ва раван уфтад, кам аст»³.

Ин мулоҳизаи муаллиф пеш аз ҳама аз концепсияи эҷодии ҳудаш сар задааст, ки ба ақидаи ӯ мазмуни асари бадеӣ бояд ҳаётӣ, тасвирот воқеиву рангин ва идрокшаванда, тарзи баён соддаву фасеҳ ва ҳаяҷонбахш бошад.

Дар айни замон С.Айнӣ он адибонеро, ки ягонагии мундариҷаву шаклро риоя накардаанд ва дар эҷоди бадеӣ ба сахлангорӣ роҳ

1. С. Айнӣ. Асириддини Ахсикатӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 61.

2. С. Айнӣ. Мулло Мушфиқӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 134.

3. Ҳамон ҷо. – С. 135.

چهره از خوناب حسرت شسته میگوئیم ما .
 «مشفقى» هر کس چه داند مستى و وارسته گى؟
 با گزفتاران از خود رسته میگوئیم ما . (۱)

غزل

صد بلا در عشق و ترك عشق در عالم بلا ،
 بودن اوهم بلا ، نابودن اوهم بلا .
 در بلا هرگز نمیافتاد مسکین آدمى ،
 گر نمى بودند خوبان در بنى آدم بلا .
 دیده را تا جلوه گاه قامت او دیده ام ،
 بهر جان من ، ز بالا میرسد هر دم بلا .
 «مشفقى» گر همدمى دارى هوس ، باغم نشین ،
 عاشقان را همینشین غم باشدو ، همدم بلا .

از مثنویء گلزار ارم مشفقى

سبب تألیف

سبزه در دشت چون بساط کشید ،
 موکب خسرو نشاط کشید .
 جلوه گر شد سمن به پشت سمند ،
 بدر آمد ز سبزه تر کش بند .
 شد روان فوج ، فوج لشکر آب ،
 بسته صد طبل باز ، از گرداب .

[۱] غزلیکه سر تا بیایش مثل اینفزل خوب ، لطیف و روان افتد کم است

Саҳифае аз «Намунаи адабиёти тоҷик» дар бораи
 Абдурраҳмони Мушфиқӣ.

додаанд, ба зери танқид мегирад. Чунончи, ӯ пас аз овардани намунаи назми Шавкати Бухорой (асри XVII) ба эътирофи худи шоир, ки дар мақтаи як газалаш гуфтааст:

Зи фикри дур, хиёлам ғариб шуд Шавкат,
Миёни маънио лафзам ҳазор фарсанг аст, –

тақя карда, ба мутобиқати мазмун ва шакли шеър аҳамият надодани ӯро бо суҳанони нешдор таъкид мекунад, ки «Бисёр рост гуфтааст»¹.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ақидаҳои адабию танқидии муаллиф беш аз ҳама дар бораи эҷодиёти адибони асри XIX ва ибтидои асри XX ифода ёфтааст, ки ин албатта, бесабаб нест. С. Айнӣ, ки оид ба адабиёти ин асрҳо вуқуфи комиле дошт ва бо аксари адибони ин замон дар муносибати наздик воқеъ буд, суҳанаш нисбат ба онҳо бештар хусусияти танқидӣ пайдо кардааст. Аз қайдҳои С.Айнӣ на танҳо хусусиятҳои мавзӯӣ, мундариҷавию ғоявӣ ва эҷодию услуби адибон маълум мегардад, балки муборизаи мафкуравӣ ва адабию эстетикӣ намояндагони адабиёти пешқадам (Аҳмади Дониш, Шохин, Возех, Савдо, Ҳайрат, Асирӣ, Мирзо Азими Сомӣ, Мирзо Сирочи Ҳаким ва дигарон) ва адибони хушомадгӯю муқаллиди дарбор (Мӯҳтарам, Абдӣ, Афзал ва дигарон) низ ба хубӣ аён шуда меистад.

Яке аз ҳамин гуна шоироне, ки шеърҳои сусту каммазмун ва пастсифат навишта, дар қори эҷодӣ ба ҳарчу марҷ роҳ додаанд, Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мӯҳтарам будааст. С. Айнӣ чанд шеъри Мӯҳтарамро мисол оварда, ӯро барои шеърҳои пучу бемаънӣ ва дар эҷоди бадеӣ бемулоҳиза суҳан ронданаш саҳт сарзаниш мекунад. Чунончи, дар бораи харобии мазмун, қостагии тарзи баён, иборатпардозии бемаънӣ ва бесарунӯгии шеъри Мӯҳтарам байти зеринро овардааст:

Гурехт кайфи ман аз омади ту, эй маҳи ман,
Чунонки аз рамазон кӯкнорию носӣ²

ва гуфтааст: «Ин байт ба ҳеҷ вачҳ ифодаи мадҳро намекунад. Ҳатто ҳаҷв менатавон гуфтан. Аз омадани маҳбуб гурехтани кайфи ошиқ пур бемаънист»³.

1. Ҳамон ҷо. – С. 159.

2. С. Айнӣ. Ҳочӣ Неъматуллоҳи маҳдуми Мӯҳтарамии Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 474-475.

3. Ҳамон ҷо. – С. 475.

Ҳамин гуна пучгуфторӣ, баёни тумтароқ, риоя нашудани талаботи унсури нахустини каломи бадеъ – забон дар шеърҳои Мӯхтарам, ки бо як кибру гурур дар «Дабистони адаб»¹ худро «устод»² эълон кардааст, бисёр ба назар мерасад. Аз ҷумла дар мисраи дуҷоми байти поёнӣ:

Наям ман қории қуръонфуруши толиби чалпак,
Ки дар рӯған маро монанди бӯғурсокам андозад³, –

С. Айнӣ бемавқеъ қор фармудани ҷонишини шахси яқуми танҳоро камбудии шеър шуморида, навиштааст: «Дар ин мисраъ мафъули «андохтан» дуто шудааст, ки яке зоида аст»⁴. Бояд гуфт, ки байти мазкур аз ҷиҳати назокати маънӣ, фасоҳати баён ва истифодаи санъати ташбеҳ, ки ташбеҳшаванда ва ташбеҳқунанда бо ҳам ҷандон мутобиқат намеқунанд, низ норасоӣ дорад.

С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» дар хусуси шоироне, ки барои «боби» дарбор шудан мувофиқи завқи пасту фосидшудаи табақаи ҳукмрони манғит шаклпарастӣ, суҳанбозии хушқу ҳолӣ, ифодаҳои тумтароқ ва муғлақбаёнӣро, ки ҳоси адабиёти дарбории давраи таназзули феодали буданд, машқ мекарданд, мулоҳиза ронда, мегӯяд: «Инҳо аввал лафзбозӣро, муаммоҳо, қасидаҳои тамомтаърих, қасидаи аз ҳарфи бенукта тамомшаванда барин қорҳоро, ки дар замони пӯсиши феодализм «санъат» ба шумор мерафт, ба даст дароварданд, баъд аз он дар дарбори амири замон Абдулаҳад, ки фахшиёт ривоч ёфта буд, мувофиқ шуданро машқ карда, шеърҳои беодобонагӯиро сар карданд»⁵. Дар қатори ҳамин гуна шоирони дарборӣ С.Айнӣ Мӯхтарамро низ ном бурда, аз доираи одобу ахлоқ берун баромада, дар шеър ҳарзагӯии ӯро бо ибораҳои хеле тезу тунд саҳт мазаммат менамояд: «... ӯ соқиро ҷунон тасвир мекунад, ки агар инсон аз дараҷаи одамият тамоман фууромада, ба мартабаи гову харӣ қарор нагирифта бошад, аз будани он гуна «соқӣ» дар базми худ шарм медорад»⁶.

С. Айнӣ масъулияти суҳанварро дар ҷодаи эҷодӣ хеле ҷиддӣ меҳисобад. Ӯ шоиронро, ки мутобиқати мазмун ва шаклро вайрон карда, фикрро мучарраду маҷҳул ифода намудаанд ва дар шеър

1. Ҳамон ҷо. – С. 476.

2. Ҳамон ҷо. – С. 476.

3. Ҳамон ҷо. – С. 476.

4. Ҳамон ҷо. – С. 476.

5. С.Айнӣ. Ёддоштҳо // Куллийет, ҷ.7 (Ба ҷоп тайёрқунандагон: К.Айнӣ ва М.Шуқуров). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 572.

6. Ҳамон ҷо. – С. 572-573.

калимаву таъбироти дур аз мушаххасияти маъноро кор фармудаанд, ба зери танкиди саҳт гирифтааст. Муаллиф Анбарро барои дар шеър бемантиқ сухан ронданаш айб карда, берабтии ибораву ҷумлаҳо, парокандагии мавзӯ ва лафзбозиҳои пуч, муболиғаву игрокҳои мавҳум ва маҳсусан ба кулӣ ҳалалдор гардидани мазмуни қисми зиёди ашъори ӯро танкид менамояд: «Асли шӯҳрати Анбар аз ақсоми шеър ба муаммо ва таърих аст. Ҳеч воқеа ва ҳодиса нест, ки ин пири солхӯрда таърих нагуфта бошад. Лекин аксараш чандоне дилчасп набаромадааст. Хусусан дар ҳаққи амир (Абдулаҳад – А.М.) қасида дорад ҳар мисраъ таърих, ки дар аксар байт барои тамои қардани таърих маънии ифоқиро барбод додааст...

Зи сайрободи иқболу шараф в-аз ҷуди диндорӣ
Ба сомони адолат боз к-он гардунмадор омад.

Бубинед! Ҷӣ қадар бемаънӣ! Ҷумлаи «сайрободи иқболу шараф», «ҷуди диндорӣ», «к-он гардунмадор», ҷӣ маънӣ дорад?...»¹.

Аз қайдҳое, ки доир ба вазни ашъори баъзе шоирон қардааст, донишманди забардаст будани С.Айнӣ дар соҳаи поэтикаи классикӣ ва аз ҷумла қонуну қавоиди вазни арӯз ба хубӣ маълум мегардад. Гоҳо муаллиф на танҳо вазни ашъори шоиронро муайян мекунад, балки ба воситаи таҳлили амиқ дар шеър омезиш ёфтани баҳрҳо ва бо низому рабт сурат гирифтани ин қорро нишон медиҳад. Бо ин роҳ агар ӯ, аз як тараф, маҳорати шоирро дар истифодаи эҷодқоронаи имқониятҳои вазни арӯз нишон диҳад, аз тарафи дигар, ба воситаи тавзеҳу маънидод тасаввуроти хонандаро дар ин бора равшан менамояд. Масалан, пеш аз овардани як қазали ошиқонаи Восифӣ, ки матлааш ин аст:

Наргиси ҷодуи ту охуи Ҷин,
Нофай охуи ту холи ҷабин², –

бо қор вазн хонда шудани онро таъкид намуда, сипас, баҳрҳо ва зиҳофоти онро ҷунин тавзеҳ медиҳад: «Ҷаҳор вазне, ки қазали фавқро бад-он хонда мешавад, ин аст: Аввал: Рамали мусаддаси маҳзуф: фоилотун, фоилотун, фоилот. Дуюм: Рамали мусаддаси маҳбуни мақсур: фоилотун, фоилотун, фоилот. Сеюм: Баҳри ҳафифи мусаддаси садр ва ибтидо солим, ҳашв маҳбун ва боқӣ мактӯъ: фоилотун,

1. С. Айнӣ. Мулло Шарифи Анбари Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 430.

2. С. Айнӣ. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 106.

طبع شده باشد هم، بدیار ما نشر نیافته است. نسخه قلمی اش کمیاب و بسیار غلط است.

(امید داریم که حکومت اوزبکستان، اهمیت تاریخی و ادبی این کتاب را در نظر گرفته، با کمال دقت تصحیح کنانیده طبع کنند)

- ۴۶ -

زین الدین محمود واصفی.

مؤلف بدایع الوقایع، اصلش ازهرات است، در مورد خروج شاه اسماعیل صفوی و فتنه های شیعه و سنی در سال (۱) نپصد و پنجاه هجری ماوراءالنهر هجرت کرده، در کتاب خود واقعه های تا ۹۴۰ را مینویسد، از این معلوم میشود که تا سالهای مذکور زنده بوده است. واصفی به التزام تیغ و آب، پنج غزل گفته و نام او را خمسۀ مجید مانده. یکی از آن ها را بطریق نمونه مینویسیم.

غزل آب و تیغ

مضطرب گردم چو گیرد در گلویم تیغ یار،
در گلوی هر که گیرد آب، گردد بیقرار
در میان تیغ خوبان دست و پای میزنم،
آشنا باید کزین گردایم آرد بر کنار،
بگذرد از استخوانهای تنم تیغش، چون نیست،

(۱) در مقدمه بدایع الوقایع تاریخ هجرتش ۹۲۸ قید شده است. لیکن این، غلط کاتبان است، زیرا واصفی درین کتاب مصاحبه های ۹۱۶ هجری را که در ماوراءالنهر با او واقع شده است مینویسد، پس معلوم میشود که هجرتش پیش از ۹۱۶ و بعد از ۹۲۱ است.

мафоилун, фаъилот ё ки фаълон. Чахорум: Баҳри сареи матвии мавкуф: муфтаилун, муфтаилун, муфтаилун, фоилон»¹.

Ба мисли хамин дар мавридҳои зарурӣ баъзан вазни ашъори шоирони дигар низ муайян карда шудаанд. Бояд қайд кард, ки талабот ва нуқтаи назари С. Айнӣ дар масъалаи вазни шеър хеле чиддист. ӯ дар иншои шеър комилан риоя намудани тартибу танзими муайян, саҳеҳии рукну зихофот, баробарии овозҳо, инчунин интихоби калимаву ибораҳои мувофиқ ва оҳангнокии онҳоро ҳатмӣ мешуморад. Аз ин рӯ, вай шоиронро, ки яке аз талаботи асосии назм – риояи вазро ба назар нагирифта, ба камбудҳои хурду калон роҳ додаанд, беамон танқид мекунад. С.Айнӣ дар хусуси вайронии вазни абёти Парии Ҳисорӣ сухан ронда, ин гуна нуқсоноти шеърро ба аксари шуарои аҳди амир Абдулаҳад мансуб донистааст. Чунончи, баъди овардани ин байт:

Дар ишқ наёмӯхта аз Парӣ омӯз (?)
Девонагию чайби шикебой даридан (?)

менависад: «Мақтаъ хеле вайрон менамояд. Мумкин аст, ки дар мисраи аввал ба ҷои «наёмӯхта» «навомӯхта» бошад ва бо таҳрифи нависандагон хато шуда бошад. Аммо дар мисраи сонӣ «ё»- и дуҷуми калимаи «шикебой» аз тақтеъ зиёд аст. Парӣ ҳарчанд шеърро салис ва содда месарояд, дар баъзе ҷоҳо аз хамин қабил хатоҳо эмин наменонад. Дар баъзе шеърҳои дигараш ҳам, ки аз мутолаа гузашт, аз ин қисм хато мавҷуд буд. Чунончи, дар як ғазалаш ин байт аст:

Зоҳид, аз ишки бутон панду насихат аз ту,
Домани чайб ба расвой даридан аз ман.

Дар байти мазкур низ «ё»-и дуҷуми калимаи «расвой» зиёд аст. Дар аксари шоиртарошони аҳди Абдулаҳад ин ҳол дида мешавад»².

Дар ҳақиқат, ин эроди С.Айнӣ асос дорад ва хангоми мутолааи «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳаққонияти гуфтаҳои ӯ дар хусуси вайронии вазни як қисми шеърҳои шоирони хурду калони асри XIX ва ибтидои асри XX бори дигар тасдиқ мегарданд. Чунончи, ҳамон фикри дар бораи норасоии вазни ашъори Парӣ ва ҳамзамонии ӯ баёнкардаашро дар мисоли шеърҳои Абдулқарими Сипандии Самарқандӣ (1829-30 –1909) низ тақвият додааст. С. Айнӣ дар асоси

1. Ҳамон ҷо. – С. 107.

2. С. Айнӣ. Мулло Рачаби Парии Ҳисорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 231.

мутолааи девони Сипандӣ дар қисми зиёди шеърҳои ӯ мавҷуд будани вайронии вазро таъкид менамояд. Аз ҷумла байти зеринро мисол овардааст:

Сипандӣ ёр ба аҳдаш вафо накард, бирафт
Маро зи сина қарору зи дида хоб имшаб¹

ва ба талаботи вазн ҷавоб надодани онро қайд кардааст. «Ё»-и Сипандӣ аз вазни матлуба зиёд аст. Як қисми шуарои мутааххирин ба ин бало гирифтаанд. Аммо аз монанди Сипандӣ як шоири куҳансол амсоли ин кор ачиб аст. Девони Сипандӣ мутолаа шуд, дар аксари абёташ ин қисм завоид ҳаст»².

Ҳангоми нишон додани камбудихо дар масъалаи вазни шеър С. Айнӣ на танҳо риояи рукну зиҳфот, таносуби ҳиҷоҳо, балки низоми ҳарфу овозҳои дохили калимаро низ ба назар мегирад ва ба ин восита робитаи устувори ҷузъу куллро дар ин бобат хотирнишон месозад. Дар масъалаи вазни шеър то ҷи дараҷа ҷиддӣ муносибат кардани ӯ ва ба ҷузъитарин ҷизҳо эътибор додани аз қайди дигари ӯ дар бораи Сипандӣ рӯшан аён мегардад. Ҳатто кашиши ҳиҷоҳои калима ва хусусияти овозии ҳарфҳо аз назари борикбини С. Айнӣ дур намондаанд. Масалан, дар байти:

Ман нозукии лутфи кадом узви ту гӯям,
Бошӣ ту, ки сар то ба қадам кони назокат³, –

аз нисбати талаффузи садоноку ҳамсадоҳои ибори «кадом узв» ҳалалдор гардидани вазро қайд карда, навиштааст: «Дар ин мисроъ (мисраи якум– А.М.) таркиби «кадом узв»-ро ба шарте вазн мусоида мекунад, ки ба ҷои ҳарфи «айн»- и «узв» – «алиф» бошад.

Зеро дар ин сурат ба сабаби васли «мим» «кадом» ба «зод»-и «узв» васл ёфта, «алиф», яъне «ҳамза» соқит мешавад. Аммо «айн» аз ҷумлаи ҳуруфи васила ва соқита нест. Ҳамоно қурби садои «айн» бо «ҳамза», шоирро ба ин ҳатто андохтааст. Амсоли ин кор дар арӯз лозим-ул-иҷтиноб аст»⁴.

1. С. Айнӣ. Мулло Абдулқарими Сипандии Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 340.

2. Ҳамон ҷо. – С. 340.

3. Ҳамон ҷо. – С. 340.

4. Ҳамон ҷо. – С. 340.

Калимоти дохили байтҳо хусусияти савтию оҳанги роликанд ва чиҳати ҳамоҳангӣ дар шеър аз воситаҳои ба вучуд овардани маъноӣ шакл мебошанд. Дар айни ҳол мутобиқат ва робитаи маъноӣ ифодаҳо боиси барҷастагии мазмун ва афзунӣ хусни шеър мегардад. Дар байти зерини Туғрал:

Кардӣ ту як чилва дар ин чашм боз,
Рақс зи шодӣ чу кабӯтар кунам¹, –

С. Айни риоя нашудани талаботи муҳимми шеър – баёни мутавозии оҳанги калимаҳо, ки вазро тавлид мекунад, ба назар гирифта, лаккадор шудани вазро хотиррасон мекунад: «Ин байтро, ки ба чуз муқобил омадани лафзи «боз» ва «кабӯтар» дигар хусне надорад, дар мисраи аввал «ё»-и «Кардӣ ту як чилва...» аз вазни мақсуд зоид аст»².

Ба ақидаи С.Айни ягонагии лафзу маънӣ, равобити маъноӣ калимаҳо ва ашёи тасвиршаванда шартӣ асосии салису равон ва ҷазил баромадани шеър аст. Калимаву ифодаҳо дар дохили матн яке аз воситаҳои ифодаи муносибати адиб бо ҳақиқати воқеӣ ва инъикоси воқеии тафаккури адабии ӯ дар либоси бадеият мебошанд. С. Айни дар асари бадеӣ, аз ҷумла дар эҷоди шеър саҳеҳу возеҳ ва бамавқеъ истифода бурдани таъбироти забонро шартӣ зарурии қори эҷодӣ медонад. Ӯ шоиронро, ки забони шеърро вайрон карда, ба истифодаи нодурусти воҳидҳои луғавӣ роҳ додаанд, саҳт танқид кардааст. Ҷунончи, бемавқеъ истифода шудани калимаи «яъне»-ро дар мақтаи ғазали Ҷалолӣ Бухорӣ:

Дар таманнои хати сабзат Ҷалолӣ хок шуд,
Медихад з-ин хок, яъне бӯи райҳонам ханӯз, –

қайд карда мегӯяд: «(Дар ин ин байт «яъне» пур бемаънӣ аст)»³. Ё ин ки дар бораи ба асли мақсад мувофиқат накардани маъноӣ калимаи «зулф» ва номуносибии тасвир дар байти зерини Қаромати Дилкаши Танбӯрӣ:

-
1. С. Айни. Муҳаммад Нақибхони Туғрали Ахрорӣ Фалғарӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 407-408.
 2. Ҳамон ҷо. – С. 408.
 3. С. Айни. Мулло Турсунбоқӣ маҳдуми Ҷалолӣ Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 247.

Аз ишқи ту ҳаргиз нашавад як сари мӯ кам,
Гар филмасал он зулфи сияҳ то камар ояд, –

менависад, ки «Ин чо мурод ба зулф риш аст, вагарна пур бемаънӣ мешавад»¹.

Масъалаи дигаре, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» вобаста ба мундариҷа ва шакли асари бадеӣ С. Айнӣ дар бораи он изҳори ақида карда, онро ба зерӣ танқиди саҳт гирифтааст, тақлиди кӯркӯронаи услуби Бедил мебошад. Ин масъала ба дараҷае диққати С.Айниро ба худ ҷалб кардааст, ки ӯ дар оянда низ пайваста онро дар мадди назар дошта будааст ва ниҳоят ба вучуд омадани рисолаи ҷомеи «Мирзо Абдулқодири Бедил» (1954) натиҷаи ҷустуҷӯҳои ҷандинсолаи тадқиқоти илмӣ вайро дар ин хусус ба хубӣ нишон медиҳад. Ҳамон навъе ки маълум аст, бедилия ҳамчун ҷараёни адабӣ аз асри XVIII то ибтидои садаи XX дар адабиёти тоҷик нуфузи зиёде пайдо кард. Тақлиди услуби бедилӣ дар миёни аҳли адаб ба дараҷае авҷ гирифта буд, ки ба ифодаи С.Айнӣ «ҳар аҳлу ноаҳл, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро аз ҷумлаи татимаи камолӣ худ мешумурд»².

Албатта, ин гуна ҳолат ба ҷараёни адабӣ ва забону услуби адибон таъсир мегузошт. Дар эҷодиёти қисме аз адибон фаровон истифода шудани калимаву ибораҳои арабӣ, суҳанбозии суҳанпардозӣ, ибораорӣ сунъӣ, тарзи баёни печ дар печ беш аз пеш вусъат пайдо мекунад. Дар ҷунин вазъият сарвари ҷараёни маорифпарварӣ Аҳмади Дониш бо фаъолияти илмию адабии худ ба муқобили ҷунин равию номатлубӣ тақлидӣ ва шаклпарастӣ мубориза бурда, дар роҳи демократӣ қунондани забон ва услуби адабӣ хизмати бузургеро анҷом дод. Ӯ барои ба халқ наздик кардани адабиёт пеш аз ҳама рӯшанфикрӣ ва соддабаёнӣро омили асосӣ меҳисобид. Аҳмади Дониш дар роҳи хизмат ба халқ самти фаъолияти иҷтимоӣ ва ақидаи эҷодии худро возеҳ баён карда гуфтааст: «... ман бо халқ ба либосе баромада будам, ки ба ҳеҷ қадом аз олиму ҷоҳил мувофиқат надошт: на дастури шона, ки сару ришро ороям, дар қатори уламо бошам ва на корду фӯта, ки (дар камар бандам ва) аз зумраи ҷуҳало бароям.

Бад-он сабаб, ки атвори ҳеҷ як аз абнои рӯзгор дар назарам писанд наёмада буд ва рафтори ҳеҷ қадом матбуи хотирам наяфтада,

1. С. Айнӣ. Қорӣ Мулло Каромати Танбӯрии Дилкаш // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 301.

2. С. Айнӣ. Аҳмад маҳдуми муҳандиси мунаҷҷими Дониш, машҳур ба Аҳмади Қалла // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 289.

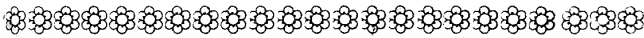
аз ғояти дилғирӣ ва дилтангӣ барои рафъи ғаму ҳамм ҳам, дар ҳузури аҳбобу асҳоб қалам бармедоштам ва сафҳаҳо сиёҳ мекардам, ки маъниҳои равшантар аз моҳ дошт»¹.

Барои ифодаи «маъниҳои равшантар аз моҳ», ки мақсад соддабаёнӣ, Аҳмади Дониш пеш аз ҳама ягонагии мазмун ва шаклро шартӣ аввалиндараҷа дониста, таълим медиҳад, ки «Алфоз қаволиби маъниҳост, то лафз хуб наёяд, маънии баланд аз вай сар барназанад»².

Аҳмади Дониш ба воситаи таълифи асарҳои мансуру манзум роҳи содданависиро пеш гирифта, дар айни ҳол мусоҳибон, ҳаммаслақон ва ҳамфикрони худро низ барои хуздорӣ аз тақлиди услуби бедилӣ ташвиқ менамуд. С.Айнӣ ҳамин хизмати бузурги ӯро махсус тақдир намуда, навиштааст: «Аҳмади Қалла бо вучуди қамоли ихлос ва ақидааш дар бораи Бедил дар тақлиди услуби Бедил мубориза эълон карда, худ осори манзума ва мансураашро дар қамоли соддагӣ ва раванӣ навиштанро илтизом кард. Мусоҳибони худро низ аз тақлиди Бедил манъ мефармуд, услуби Бедилро махсуси истеъдод ва маслақи бедилӣ медонист. Ба амсоли қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир, домулло Абулфазли Сират ва Исо маҳдуми муфти, ки муосир ва мусоҳибони Аҳмад маҳдум буданд, ин талқинот беасар намонд. Эшон баъд аз он ки дар авоили ҳол дар назму наср Бедилро тақлид карда буданд, дар овони охири содданависиро машқ менамуданд»³.

С.Айнӣ ҳамин фикрашро дар «Ёддоштҳо» бори дигар тақвият дода, илова ба адибони зикршуда дар зери таъсири Аҳмади Дониш як зумра шоирон, ба мисли Шоҳин, Зӯфунун, Яҳёҳоча, Содикҳочаи Гулшанӣ, Абдулқарими Офарин, Возеҳ, Дилқаш, Исо маҳдум, Музтариб, Мирзо Ҳаити Саҳбо, Мирзо Азими Сомӣ, Ҳайрат ва дигаронро, ки дар аввалҳои эҷодиёташон муқаллиди Бедил буданд, аз пайравии услуби бедилӣ даст кашида, ба содданависӣ гузаштан ва ғояҳои пешқадам тарғиб намуданашонро қайд мекунад⁴. Дар шароити онвақта, ки равия ва майлонҳои гуногуни адабӣ пайдо шуда, адабиёти феодали чӣ дар доираи дарбор ва чӣ берун аз он ба дараҷаи

1. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1 (Матни илмию интиқодӣ бо тасҳеҳу муқобалаи Алиқул Девонақулов, Акбар Боғбони Фирдавс, Олия Зиёвиддинова, Меҳрӣ Бақоева, Одина Ҳомидов, Сурайё Раҳимзода, Мамадҷон Гулрӯзов, Муҳаммадраҳим Исоев). – Душанбе: Дониш, 1988. – С. 21-22.
2. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1. Нашри зикршуда. – С. 176.
3. С. Айнӣ. Аҳмад маҳдуми муҳандиси Дониш, машҳур ба Аҳмади Қалла // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 289.
4. С. Айнӣ. Ёддоштҳо // Куллиёт, ҷ. 7 (Ба чоп тайёркунандагон: К. Айнӣ ва М. Шуқуров). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – С. 9-34.

اگر ما در باره ادیبان هیچگونه معلومات دادند، التزام نمیکنیم
در خصوص این شخص پرگویی کردیم، لازم میدانستیم بنام
درینخصوص - بر خلاف دستور التزام کرده شده - سه
چند نگاشته شود، خواننده گان محترم معذور شمارند:

احمد کله - چنانچه آثارش دلالت میکند - در محیط بخارا بالا
علمی، ادبی، اجتماعی و سیاسی رهبر بشمار میرود.

احمد مخدوم، چنانچه در یکدفتر در ذیل گذارش حالان
نوشته، در خور دسالی و آوان مکتب خوانی از غیر شعور و بنابر
کردنش مشقت طاقت گذار را به اصول تعلیم مکتب کینه
عصیان کرده است و میگوید که (من با استعداد فوق العاده
داشتم از غیر دوامت کردنم به مکتب صاحب خط و سواد شدم،
سواد براری، موقوف تحمل آنهمه مشقت میبود، هر آینه بی
میاندم) (عبارتش عیناً از خاطر فراموش شده است.
نقل یافت)

احمد مخدوم مهندس، بر خلاف جدول درس (پر
مدرسه های بخارا، علم هندسه، هیت نجوم، موسیقیه، نقش و نه
طب و امثالش را بالذات سعی کرده آموخته است.

احمد مخدوم، بعد از ختم کتب، به ترتیب مدرسه های
درس گفتن - مدرسی کردن را التزام نکرده است. حوال
عصرش را بیک حالت خنده آور بقلم تصویر کرده تنقید نموده
احمد مخدوم را در باره اصول حکومتداری امیران
نیز تنقیدات سخت و اعتراضات بیجواب است.

احمد مخدوم را در باره کسبها، پیشه ها، مناسبت مر
یکدیگر، احوال خانداری، مناسبت گلین و داماد، مناقشه

бемазмунӣ, шаклпарастии маддоҳона ва суханбозии тақлидкорона расида буд, ягона чараёни адабии пешқадами муқовимат дар ҳақиқат адабиёти маорифпарварӣ буд, ки бинои тақлидкориро сусту бевунёд карда, ба муқобили адабиёти феодали мубориза мебурд ва адабиётро ба хизмати халқ равона менамуд. Бо таъсири гоҷҳои пешқадами Аҳмади Дониш як қисм адибон ба мавқеи маорифпарварӣ гузашта, дар инкишофи адабиёти пешқадам сахми муайяне гузоштанд, ки яке аз онҳо Абдулқодирхочаи Савдо мебошад. Чунонки С.Айнӣ ишора намудааст, «Савдо дар авои умр Бедилро пайравӣ карда»¹, вале баъд роҳу равиши эҷодии худро тағйир дода, дар натиҷаи ҷустуҷӯ ва тақмили маҳорат «Дар назм...соҳибэҷоди хориқанамо ва дар наср низ содданависи беҳамто...»² мегардад. Савдо дар як ғазалаш, ки назира ба ғазали аввали девони Бедил аст, услуби бедилӣ ва тақлиди онро ба тариқи мазҳакавӣ ва танқидӣ тасвир мекунад. Ду байти аввали ғазали Бедил ин аст:

Ба авчи кибриё, к-аз паҳлӯи аҷз аст роҳ он чо,
Сари мӯе гар ин чо хам шавӣ, бишкан кулоҳ он чо!
Адабгоҳи муҳаббат нозу шӯҳӣ барнамедорад,
Чу шабнам сар ба меҳри ашк меболад нигоҳ он чо.³

Савдо ба мавзӯъ ва мазмуни ирфонии ғазали Бедил бо мавзӯъ ва масъалаи ба куллӣ дигар, вале бо риояи қонуну қоидаҳои назира нависӣ чунин ҷавоб мегардонад:

Ба авчи бепулӣ, к-аз паҳлӯи харҷ аст роҳ он чо,
Сари мӯ харҷ афзунтар кунӣ, бишкан кулоҳ он чо!
Адабгоҳи хасосат харҷи бечо барнамедорад,
Чу ҳамён сар ба мӯҳри танга меболад нигоҳ он чо!⁴

С. Айнӣ дар тазмини мазкур аз ҷиҳати мавзӯъ, мазмун, санъату воситаҳои тасвир навигарӣ дохил намудан ва аз тарафи шоир бо қамоли маҳорат ҳал намудани асли мақсадро ба назар гирифта, ба он

-
1. С.Айнӣ. Абдулқодирхочаи Савдои (Бепули) Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 323.
 2. Ҳамон чо. – С. 329.
 3. Куллиёти Абулмаонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил. Ҷилди аввал. Ғазалиёт. – Пӯҳанӣ: Матбааи Асад, – 1341. – С. 1.
 4. С.Айнӣ. Абдулқодирхочаи Савдои (Бепули) Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 327.

бахои баланд дода мегӯяд, ки Савдо дар ин шеър «доди суханвариро додааст»¹.

Зимнан С.Айнӣ он адибонеро, ки мисли Садри Сарир, Сират, Исо, Савдо, Асирӣ, Ҷавҳарӣ ва дигарон, ки дар пайравии Бедил то андозае муваффақ гаштаанд, қайд карда мегузарад, вале тақлиди шаклпарастона, зоҳирӣ ва беҳунароно зарари чиддӣ дар кори эҷодӣ меҳисобад.

Камбудии чиддӣ ва сабаби асосии бемуваффақиятии тақлидку-нандағони Бедил, ба ақидаи С.Айнӣ, дар он аст, ки онҳо фикрҳои пешқадам, мазмунҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва инсондӯстии ўро як сӯ гузошта, вайро дар шакл ва услуб пайравӣ карда, «аз мазмунҳои шеъри Бедил танҳо тасаввуфро сармашки худ қарор додаанд, бинобар ин, ҳарчанд «Бисёр касон Бедилро тақлид кардаанд, лекин ҳатто забардасттариннашон ҳам санъати худро ба ин шоири нозукхаёл расонда натавонистаанд».² Аз ин рӯ, С.Айнӣ бар зидди тақлиди беҳунароно ва шаклпарастии маҳз мебарояд ва Афзал, Бисмил, Туғрал, Тамҳид барин шоиронеро, ки ба тақлиди кӯркӯрона шугл варзидаанд, ба зери танқиди саҳт мегирад. Ҳарчанд баъзеи ин шоирон соҳиби истеъдоду маҳорат бошанд ҳам, вале услуби адабиашон ба пешрафти эҷодиашон монег гаштааст. Чунончи, С.Айнӣ лаёқати баланд, таъбу завқи равони Нақибхони Туғралро тақдир менамояд, аммо услуби пешгирифтаи эҷодӣ ва манмании ўро саҳт танқид намуда, мегӯяд: «Туғрал муқаллиди Бедил аст, лекин мисли бисёртарини муқаллидони Бедил дар ин пайравӣ ҳеч муваффақ нашудааст. Истеъдоди Туғрал бисёр комил ва ҳаёлаш мустаъиди болодавӣ буд. Агар таъби худро дар асорати тақлиди Бедил намеандохт ва ҳам ба ҳаққи худ бисёр некбин намебуд, аз саромадони замони худ шуданаш муҳаққақ буд.

Туғрал Шоҳинро мусоҳиб шуда ва худро аз шогирдони ў мешуморид, лекин аз ашъораш маълум мешавад, ки шогирдиаш ба Шоҳин танҳо ба ном аст, танқиду тасхеҳи ўро надидааст. Зеро агар монанди Туғрал як комилистеъдод аз мисли Шоҳин як устои комил танқид ва роҳбарӣ мидид, ҳеч гоҳ ба ашъораш ин қадар хомиҳо, ки ба девони Туғрал дида мешавад, пайдо намешуд»³.

Чунин мулоҳизаҳои танқидии С.Айнӣ дар шароити солҳои 20-ум чи барои адибоне, ки бо тарзу усули кӯҳна қалам рондаанд

1. Ҳамон ҷо. -с. 327.

2. С. Айнӣ. Мирзо Абдулқодирӣ Бедил. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1954. – С. 108.

3. С.Айнӣ. Муҳаммад Нақибхони Туғрали Аҳрорӣ Фалғарӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 409-410.

ва чи барои шоироне, ки акнун ба арсаи эҷодӣ қадам мегузоштанд, аҳамияти калонеро доро буданд. Баъзе аз он шоирон, мисли Ҷавҳарӣ, Бисмил, Тамҳид, ки дар пайравии Бедил асар эҷод мекарданд, он вақтҳо дар қайди ҳаёт буданд. Аз ин ҷиҳат кӯшиши С.Айнӣ дар масъалаи худдорӣ аз мушкилбаёнӣ, печ дар печию сарбастагии баён, мучаррадгӯӣ ва бо тақозои замон даст кашидан аз тақлиди шаклпарастӣ, махсусан барои адибони ҷавон хеле судбахш буд. Аз ин хусус гуфтаҳои ӯ дар бораи Тамҳид, ки ҷавон буд, ҷолибанд. С. Айнӣ пас аз зикри намунаи ашъори Тамҳид менависад: «Истеъдоди адабии Тамҳид аз наводир аст, ҳоло тамоми қобилияти худро изҳор накарда, дар дохили чорҷӯбаи тақлиди Бедил ба муҳосира мондааст. Агар ин истеъдоди фавқулода аз ин муҳосира халосӣ ёбад, аз наводири рӯзгор шуданаш муқаррар аст. Ҷунончи аз тарзи баён маълум аст, ду газали нахустин ба тарзи хеле кӯҳна ва танҳо ба нияти тақлид ва пайравии Бедил иншо шудааст»¹.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» доир ба забон ва услуби адибон ҷо-ҷо фикрҳои ҷолиби диққате баён шудаанд, ки барои донишмандони хусусиятҳои осори онҳо мадад мерасонанд. Қайдҳои муаллиф оид ба услуби асарҳои устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯмансури Дақиқӣ, Бадри Чочӣ, Камоли Хучандӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Зайниддини Восифӣ, Абдурраҳмони Мушфиқӣ, Аҳмади Дониш, Раҳматуллоҳи Возех, Шамсиддини Шохин, Абулқодирхочаи Савдо, Тошхочаи Асирӣ, Неъматуллоҳи Мӯхтарам, Мирзо Содиқи Муншӣ, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Сайид Аҳмадхочаи Аҷзӣ, Абдуррауфи Фитрат, Абулқосими Лоҳутӣ, Зуфархони Ҷавҳарӣ ва дигарон ба муҳаққиқон барои омӯзишу тадқиқи забон ва тарзи баёни адибони гузашта ва муосири тоҷик маводи пурқимат медиҳад. С.Айнӣ услуби эҷодиро дар алоқамандӣ бо масъалаҳои халқият, маҳорати адабӣ, фардияти эҷодӣ, дараҷаи вусъати тафаккури адабӣ, талаби замон, шароити таърихӣ, завқи адабӣ эстетикӣ адиб ва монанди инҳо маънидод мекунад. Баёноти муаллиф дар ин бобат бо роҳҳои гуногун сурат гирифтааст. Вобаста ба объекти тадқиқ, махсусиятҳои эҷодӣ адибон ва ҷигунагии маводи адабӣ С. Айнӣ мулоҳизаҳояшро дар бораи сабки эҷодӣ гоҳо дар шакли яқлӯхт, гоҳо ба тариқи хулоса, гоҳо ба тарзи қайдҳои ҷудогона доир ба ҳар як жанру навъи адабӣ баён карда муваффақият ва норасоӣҳои эҷодии адибонро дар интиҳоби услуби адабӣ нишон медиҳад. Ҷунончи, баъд аз он ки соддагӣ ва равоии осори Аҳмади Донишро таъкид мекунад, дар бораи забон ва услуби нигориши

1. С. Айнӣ. Қорӣ Масеҳи Тамҳиди Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 245.

سودا، در ا طعمه شعرهای بلندت دارد.
از آنجمله است.

(از تحفۃ الاحباب)

به نیمروزی اگر گردد، بساط آرا، پلو، خان‌را،
فروغ لنگری حیران کند خورشید تابان‌را.
زباز تیز جنگ استهای فاز گیر ما،
خلاصی نیست در صحرای لعلی مرغ بریان‌را.
ز گرداب فنا بیرون کنی چون ماه، سرا نگشتی،
سحر، در چای قیماقی شناور گر کنی نان‌را.
ز خجالت با دل صد پاره شد غرق عرق منتو،
ز غوغای مکس منتو پزان بستند دوکان‌را.
دل پر درد بادنجان، بتار گیسوی اوگرا،
چنان بر بست کد بانو که حیران کرد مهمان‌را.
تنور چرخ، روز و شب، ز مهر و مه، دونان دارد؛
بدونان، سالها سامان عشرت داده دونان‌را.
شد اندر گردن قاشوق ردای لختک از مستی،
ادا کردند گویا صوفیان، حق نمکدان‌را.
صدق آساز دریای طیق تو شبیره بیرون شد،
که چنکال حریفان برد، گوهرهای غلطان‌را.
به پیش شور با نتوان ز جوش اشتها دم زند،
باین دعوی بمیل شعله، روشن کرد برهان‌را.
ز جوش چای جوشم این ندا در گوش میاید:
که چای تلخ روشن میکند طبع سخندان‌را.

Саҳифае аз «Намунаи адабиёти тоҷик» бо зикри ашъори
Абдулқодирхоҷаи Саъдо.

асари машхури насрии нависанда «Наводир-ул-воқеъ» сухан ронда, менависад, ки «забонаш форсии содда, тартибаш наздик ба румон аст, ки дар зимни саргузаштҳои ҳаёли хеле ибратбахшо аст»¹.

С. Айни ҳар як кӯшиши адибонро барои навҷӯиву навпардозӣ дар шаклу услуби адабӣ дастгирӣ ва тақдир менамояд. Аз ин ҷиҳат гуфтаҳои ӯ оид ба навоариҳои Савдо, Шохин, Ҳайрат ва дигарон қобили таваҷҷӯҳ мебошанд. Зимни овардани намунаҳо аз ашъори Савдо муаллиф кӯшиши шоирро дар роҳи пеш гирифтани услуби тоза қайд карда мегузарад. Вай менависад, ки «Савдо услубҳои аҷиб ва дар форсӣ тасарруфоти ғариб дорад»².

Дар ҳақиқат эҷодкорӣ ва навҷӯию навоариҳои Савдо дар мавзӯъ, мундариҷа, алалхусус дар забон ва услуби ӯ равшан ба назар мерасад. Аз шеърҳои дар «Намунаи адабиёти тоҷик» зикршудаи Савдо дар мавзӯҳои мухталиф бо услубҳои гуногун шеър гуфтани ӯ ба хубӣ аён мегарданд. Аз ҷумла ба ашъори ошиқонааш бо қамоли маҳорат як оҳанги дилчаспу шӯҳ ва мутоибаи лутфомезе дода, вобаста бо ҳамин дар забон, услуб ва калимасозӣ ихтироъот кардааст. Ин ихтироъоти услубӣ, ки хоси шоир аст, ба воситаи исм ва феъл сохтани калимау таъбироти нав мебошад. Дар ин маврид калимау ибораҳои нав бо мавзӯъ ва мазмуни шеър робитаи мустақкам дошта, ҳиссиёту ҳаяҷони қаҳрамони лирикиро барҷаста ифода кардааст. Се ғазале, ки С.Айни аз ашъори Савдо овардааст, аз ҷиҳати хусусиятҳои луғавӣ, тобишҳои нави маъноии ифодаҳо ва образнокӣ ҷолиби диққатанд. Барои мисол матлаи он ғазалҳоро зикр менамоем.

Матлаи якум:

Хусни ту, ки дорад зи чафо зинату зайно,
Бар зиммаи мо ишқи туро сохта дайно³.

Матлаи дуюм:

Дар мамлакати хусни ту ишқам началидо,
Пои хирадам дар раҳи шавқат качалидо.⁴

-
1. С. Айни. Аҳмад махдуми муҳандиси мунаҷҷими Дониш, машхур ба Аҳмади Қалла // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 290.
 2. С. Айни. Абдулқодирхочаи Савдои (Бепулӣ) Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 321.
 3. Ҳамон ҷо. – С. 321.
 4. Ҳамон ҷо. – С. 322.

Матлаи сеюм:

Ба ишқи мо агар он шӯхи саркаш эътирофидӣ,
Баровардӣ зи хотир кинарову сина софидӣ.¹

Феълҳои исмӣ дар газалҳои боло устокорона сохта шуда, матлабро ҷолиб ифода кардаанд, оҳанги шеър ва зарофату нафосати онро афзун намудаанд. Калимаву ибораҳои нави Савдо ба мазмуни шеър мувофиқ буда, натиҷаи ҷустуҷӯҳои эҷодии шоир ва хоси сабки ӯ ба шумор мераванд. «Ин роҳу равиши Савдо, – таъкид намудааст Р. Ҳодизода, – дар назми он давр роҳи наवे буд ва ба роҳи инкишофи минбаъдаи назми он давр таъсири калони мусбате гузошт. Ин роҳ ҳиссиёти бузурги лирикиро – эҳсосоти ишқи инсониро ба воситаҳои санъати баланди бадеӣ ба як соддагӣ ва осонии зебо адо кардан буд»².

Маҳорат ва санъати ҳайратовари Савдо дар шеърҳои ба васфи таъомҳо баҳшидааш ба хубӣ зоҳир гаштааст. С. Айнӣ ба маҳорати шоир дар эҷоди чунин шеърҳо баҳои баланд дода, менависад, ки «Савдо дар аъйима шеърҳои болаззат дорад»³ ва сипас барои тасдиқи фикр ду газали дар тавсифи таъом навиштаи шоирро, ки матлаи яке:

Ба нимрӯзӣ агар гардад, бисоторо палав хонро,
Фуруғи лангарӣ ҳайрон кунад хуршеди тобонро⁴

ва матлаи дигаре:

Қадам то аз адам дар арсаи эҷод бинҳодам,
Ба уммеди тамошои руҳи нон чашм бикшодам⁵

мебошад, мисол меоварад.

С. Айнӣ ҳарчанд дар бораи муносибати осори Савдо бо забони халқии гуфтугӯӣ бевосита ишора накарда бошад ҳам, лекин аз як ғазале, ки матлааш:

1. Ҳамон ҷо. – С. 322.

2. Р. Ҳодизода. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX. – Душанбе: Дониш, 1968. – С. 176.

3. С. Айнӣ. Абдулқодирхоҷаи Савдои (Бепули) Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 325.

4. Ҳамон ҷо. – С. 325.

5. Ҳамон ҷо. – С. 326.

Гуфта будӣ, ки мекунам чора гами фирокро,
Чун накунӣ, чико кунам ваъдаи хушку қоқро¹, –

буда, онро интихобан чун намунаи эҷоди шоир дар лаҳҷаи гуфтугӯӣ овардааст ва инчунин аз қайди ӯ дар хусуси осори Мӯхтарам маълум мешавад, ки вай услуби нигориши Савдо ва маҳорати ӯро дар масъалаи истифодаи устокорона аз забони зиндаи халқ тақдир карда будааст.

Дар айни замон С. Айни Мӯхтарам барин шоиронеро, ки дар натиҷаи беэътиной ва бепарвой дар истифодаи таъбирҳои шевагӣ ба камбудии забонӣ ва услубӣ роҳ додаанд, мазаммат менамояд.

Муаллиф ба забон ва услуби Мӯхтарам аз он ҷиҳат эрод гирифтааст, ки ӯ мувофиқи завқи зехниаш таркибҳои шевагиро суистеъмол намудааст ва ин боиси коствагии тарзи баён ва гализии услуб гардидааст. С. Айни менависад: «Мӯхтарам дар забон ва лаҳҷаи маҳаллӣ бисёр тасарруфот ба қор мебарад, аммо тасарруфоташ мисли тасарруфоти Савдо, Фитрат, Шохин, Музтариб ва Ҳайрат табиӣ нест»².

С. Айни рӯчеш ба услуби нигориши «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шохин фикр баён кардааст, ки барои омӯхтани хусусиятҳои забон ва тарзи баёни адиб ёрии калон мерасонанд. Дикқати С. Айниро ба худ ҷалб кардани асари мазкур бесабаб набуд. «Бадоеъ-ус-саноеъ» қувваи азими фошқунандагӣ дошта, як шикоятномаи иҷтимоӣ аз замони истибдод мебошад. Дар он ҳадафи асосӣ танқиди ҳарҷу марҷи давраи шоир, таҳлили воқеаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, тасвири манзараҳои мудҳиши зиндагии пурмусибат, фош намудани иллатҳои ҷамъиятӣ ва баёни шарҳи ҳоли пурмалоли муаллиф аст. Дар асари мазкур муҳити мушаххас тасвир ёфта, амиру амалдорон, разолату қабоҳати онҳо ба зерӣ танқиди хеле саҳт гирифта шудааст. Шохин дар «Бадоеъ-ус-саноеъ» услуби нави адабиёро, ки ихтироъкардаи худӣ ӯст, истифода мебарад. Чунончи, порҷаи зеринро мулоҳиза фармоед: «Аз каловаи аҷуз бар чеҳраи арӯс тарҳ оростан маҳз ҳаёлест номумкин ва аз кунҷораи ҷувоз ба гӯсфанди охури дунба пиروстан сирф муҳол аст, ман зомин. Нафаси саҳти говро дами исавӣ пиндоштан аз харист ва оташқови нонворо асои Калим ангоштан аз беҳабарист. Хирси

1. Ҳамон ҷо. – С. 328.

2. С. Айни. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи маҳдуми Мӯхтарамии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 477.

кӯхро бо хатиби масҷиди калон муқоиса хатост ва бӯзинаи даштро бо рудзани маҷлиси бузургон муносибат нораво. Ҳарчанд ки сари харро дар ташти зар гиранд, аммо дарозии гӯши ӯ гувоҳи ҳол аст ва ҳар қадар хуни мазлумро бо шароби инабӣ яке шуморанд, аммо рехтани он вубол. Шалғами пухта бо нуқраи хос ҳамранг аст, тафовут ту медонӣ, обгина бо алмос ҳамсанг аст, агар метавонӣ. Пунба пех нест ва қалтабон фақеҳ. Чӣ суд, ки нодон ақл надорад ва доно ёрои нақл...»¹.

Сабаби чунин услуби рамзии мураккабро пеш гирифтани Шоҳин ба шароити таърихии давраи ӯ вобаста аст, чунки дар он замон чи хеле ки С.Айнӣ таъкид мекунад, «ин гуна шикоятҳои сахтро ба сурати китоб сароҳатан навиштан мумкин набуд, кадом соҳибқаламе, ки ба амали инҳо часорат намояд, пеш аз ба сар омадани асар сари худро барбод меод»². Бинобар ин, Шоҳин дар таълифи «Бадоеъ-ус-саноеъ» усулҳои ба худ хоси адабӣ, воситаҳои гуногуни тасвириро ба кор бурда, ба василаи ифодаҳои пардапӯшона, фикраҳои хандаовар, ибораю ҷумлаҳои кинояомез, истиора ва муболиғаву ташбеҳоти аҷиб қабоҳату разолати табақаҳои ҳукмрони замонаашро бо маҳорати фавқулода мунъакис сохтааст. Фаҳмидани «Бадоеъ-ус-саноеъ» душвор буда, кас аввал матлаби муаллифро пайҳас намекунад. Дар назари аввал ибора ва ҷумлаҳои асар хандаовар менамоянд, аммо баъд аз муҳокима ва мулоҳизаронии чуқур ва чиддӣ хонанда мазмуну ғояи асар ва матлаби муаллифро дарк мекунад. С.Айнӣ ҳамчун услубшиноси мумтоз моҳият ва асли масъаларо равшан намуда, менависад: «Мақсад аз ин услуб... хонандаро дар аввали ваҳла ба талқини шикоятҳои ҳузновар дар андӯх наандохтан ва баъд аз иншироҳи хотир ва фараҳи рӯҳ муддаои аслиро, ки хеле ҳузновар аст, илқо кардан аст... Қалами сеҳркори Шоҳин ба эҷоди ин услуби аҷиба аз он таҳлука (аз таъқиботи амир –А.М.) эмин монда, дарди дили худро бояду шояд холӣ кардааст».³

Маълумоти С.Айнӣ дар бораи Шоҳин ва хусусиятҳои эҷодии ӯ баъдтар ба муҳаққиқон дар таҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти адабии ин

1. С. Айнӣ. Шамсиддин маҳдуми Шоҳини Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 370-371.

2. С.Айнӣ. Шамсиддин маҳдуми Шоҳини Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 371.

3. Ҳамон ҷо. – С. 371.

۲

(در التزام عناصر اربعه)

اطراف جهان چو «باد» گشتیم بسی، (۱)
 «خاکی» صفت آدمی، ندیدیم کسی.
 چون «آب» همه روان بروی خالشاك،
 افرورخته مثل «آتش» از بهر خسی.

۳

(در باره تاش نام محبوبی)

ای درد و غم و رنج تو، بامن بتلاش!
 چون جمع گرسنه، بر سر سفره آش.
 تو جان منی و، جان من از سنگ است،
 نام تو نهاده اند زان واسطه «تاش»!

پدر شاهین، ملا امان نام کولابی است، مومی الیه، از وطن
 اصلی اش به نیت تحصیل علم بیخارا آمده، در اینجا توطن و ازدواج
 کرده؛ شاهین، در بخارا تولد یافته و کسب کمال نموده است.
 نظر بر روایت صدر ضیا در تذکره منظومه، هم تصریح خود
 شاهین در تحفه دوستان، مومی الیه در وقت مکتب خوانی بمشقی
 شعر شروع نموده، سایر کمالات را نیز نسبت بشرکای خود بوجه
 کمال، بسیار بخورد سالی اندوخته، چنانکه در آوان درس خوانی
 بدرس گویی اشتغال نموده، بنزدش طلبه نیز، از پیش استادان
 زمانش کمتر جمع نشده اند.

(۱) در تذکره حاجی عظیم شرعی، این رباعی بنام قاری رحمة الله واضح
 بخارایی دیده شد.

симои барҷастаи адабиёт ҳамчун калиди бозёфтҳои нави илмӣ хизмат намуд ва боиси ба вучуд омадани тадқиқоти ҷиддӣ гардид.¹

С.Айнӣ ҳангоми зикри шарҳи ҳоли адибон ва намунаҳо доир ба вазни шеър, муваффақияту камбудиҳои шоирон дар ин масъала, санъатҳои бадеӣ, маҳорати адабӣ, шеърӯ шоирӣ, мақоми ҷамъиятии санъаткор ва моҳияти тарбиявии адабиёт ва амсоли ин масъалаҳо зимнан изҳори ақида кардааст.

Дар асоси мундариҷаи ақидаҳои адабиётшиносии С.Айнӣ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

а) С.Айнӣ бо таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» асоси адабиётшиносии муосири тоҷикиро гузошт ва муҳимтарин масъалаҳои адабиёти гузаштаву кунунии тоҷикиро дар асоси ҷаҳонбинии пешқадам ва маърифати илм тадқиқ намуда, ба муҳаққиқони минбаъда раҳнамо гардид.

б) Дар системаи ақидаҳои адабию эстетикӣ С.Айнӣ масъалаҳои аввалиндараҷаи эҷоди бадеӣ мавқеи марказӣ дошта, муваффақияту камбудиҳои эҷодӣ адибон дар асоси таҳлили илмӣ таҳқиқ шудаанд.

в) С.Айнӣ аз нахустин асари адабиётшиносиаш бар зидди ҳама гуна шаклпарастӣ ва сохтакорӣ дар эҷоди бадеӣ мебарояд ва моҳияти санъати асилро пеш аз ҳама дар ғоянокӣ ва бадеияти баланд мебинад.

г) Ҳангоми таҳлили осори адибон С.Айнӣ ягонагии мундариҷа ва шаклро ба қулли масъалаҳои бадеӣ марбут доништа, мутобиқати томмаи онро омили муҳими барҷаста баромадани асари адабӣ меҳисобад.

1. Х. Мирзозода. Шамсиддин Шохин.–Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1956.–258 с.; Боз ҳамин муаллиф. Баъзе масъалаҳои шакл, услуб ва воситаҳои адабӣ дар эҷодиёти Шамсиддин Шохин // Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 92-118; Р. Ҳодизода. Адабиёти тоҷик дар ниҳаи дуввуми асри XIX. – Душанбе: Дониш, 1968. – 296 с. Боз аз ҳамин муаллиф. Шохин (Тадқиқи нав дар ҳаёт ва эҷодиёти шоир).– Душанбе: Дониш, 1974.– 142 с.; Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. Шамсиддини Шохин // Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI - XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988.– С. 372– 388. Р. Ҳодизода. Шохин // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. III.– Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2004.– С. 377– 379. Р. Хади-заде. Поэзия страданий и надежд // Шамсиддин Шохин. Избранные произведения (Составление, вступительная статья, примечания Расула Хади-заде).– Душанбе: Ирфон, 1972.– С. 3– 30; Кубодиёни. Шохини Бухорой // Донишномаи адаби форсӣ дар Осиёи Миёна. Ҷилди аввал. Верости дуввум (Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша).–Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380.– С.551-552.

д) Дар асоси тақозои маърифати илмӣ С.Айнӣ хусусиятҳои муҳимтарини эҷодиёти адибон ва мақоми онҳоро дар таърихи адабиёт ҳолисона муайян мекунад. Мулоҳизаҳои муаллиф хусусияти ҷамъбаस्तкунандагӣ дошта, махсусиятҳои осори адибон ва фардияти эҷодии онҳоро бо камоли возеҳӣ нишон додааст.

е) «Намунаи адабиёти тоҷик» дар айни замон кӯшиши нахустин дар роҳи таҳқиқи афкори адабию эстетикӣ гузашта низ мебошад.

ё) Ақидаҳои адабиётшиносии С.Айнӣ бо дараҷаи амиқи илмиёт, саҳеҳият ва эътимоднокӣ то имрӯз арзиши баланди худро нигоҳ дошта меоянд ва ҳамчун калиде барои таҳқиқи адабиёти гузашта ва муосири тоҷикӣ хизмат мекунанд.

ж) Афкори адабию эстетикӣ С.Айнӣ аз рӯи моҳияти худ асосан ба оянда нигаронида шуда, моҳияти калони назарӣ, амалӣ ва маърифатиро доро мебошанд.

з) «Намунаи адабиёти тоҷик» барои ташаккули консепсияи адабиётшиносии С.Айнӣ ба сифати заминаи мустаҳкам хизмат кардааст ва барномаи ақидаҳои адабию эстетикӣ баъдинаи ӯ ба шумор меравад.

*Апрели соли 1994.
Таҳрири дуюм: 5-15
ноябри соли 2004.*

ТАДҶИҚИ АБУЛҶОСИМИ ФИРДАВСӢ ВА МАСЪАЛАИ ХУДОГОӢИИ МИЛӢИ

Солҳои 20-30 садаи ХХ барои мардуми тоҷик рӯзгоре буд сарнавиштсоз. Мардуме, ки таърихи куҳану фарҳанги кайҳонӣ дошт, ба тозишҳои душманонаи пантуркистон рӯерӯӣ омад. Пайдост, ки ҳадафи бунии пантуркистон сиёсӣ буд: онон орзуи сохтани давлати бузурге туркӣ дар Осиёи Миёна дар сина мепарвариданд. Мавҷудияти миллии тоҷикон дар ин сарзамин ба сар бурдани ин ҳадафро душвор мекард. Худ аз ин рӯ онҳо ба таҳлили ҷабриӣ тоҷикон оғоз намуданд. Онон мавҷудияти таърихиву фарҳангии тоҷиконро инкор мекарданд.

Яке аз асирмандтарин чораҳо, ки пантуркистон дар ин роҳ пеш гирифтанд, аз гардиш дар қорҳои девониву иҷтимоӣ боздоштани забони тоҷикӣ буд. Ин кирдор бар маънавияти тоҷикон дар ин рӯзгори ҳассос кӯфте камаршикан фуруд овард. «Баъд аз Инқилоби Уктомбр, – навиштааст С. Айни, – дар Туркистону Бухоро ҳукуматҳои шӯроӣ азбаски ба номи ўзбек таъсис ёфт, рӯзномаҳо, фармонҳо, дастуруламалҳо ва китобҳои сиёсӣ ҳама ба забони ўзбакӣ нашр шуданд. Қавми тоҷик, ки соҳиби маданияти қадима ва адабиёти нафиса буд, аз адабиёти нави инқилобӣ, аз мактабҳои шӯроӣ ва аз гузориши аҳволи дохилӣ хориҷӣ ва тарбияти сиёсӣ ва билҷумла аз тамоми меваҳои инқилоб маҳрум монд. Қавми тоҷик азбаски аз рӯзномаҳои ўзбакӣ дуруст истифода карда наметавонист, надонист, ки Ҳукумати Шӯроӣ ва Фирқаи Иштирокиён (Ҳизби Коммунист – А.М.) ба масъалаҳои миллии чӣ назар дорад? Забону адабиёти миллатҳоро ба чӣ дараҷа тақдир мекунад? Ва умуман, адабиётро чӣ миқдор қимату эътибор медиҳад???»¹.

Ин ниҳод аз соли 1917 то бунёд ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон (1924) дунбола кард. Дар чунин вазъӣ барои халқи тоҷик пурфочиа барқарор кардани ҳақиқати таърихӣ ва ҳифзи манфаатҳои ҳаётан муҳимми тоҷикон аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ва таъхирнопазир ба шумор мерафт, ки дар ин бобат саҳми С.Айни бузург мебошад. Заковати С. Айни дар он аст, ки ӯ дар замони

1. С. Айни. Сарсухан // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 4.

шӯравӣ барои дарёфти чавҳари ҳақиқат ва ба мардум фаҳмонидани он омили асосӣ будани «амали худшиносӣ»¹-ро нахустин шуда дарк намуд ва тамоми фаъолияти гуногунсоҳаи худро ба ин самт равона намуд. Ҳақиқатҷӯиву ҳақиқатгӯӣ ва ҳақиқатпарастиро дар сиришту чаҳонбинии С.Айнӣ таълимоти абадзиндаи ислом, маърифати адабу фарҳанги гузашта, ақидаҳои пешқадами нобиғаҳои халқамон, махсусан афкори ба таҳрик оварандаи «доҳии модарзод»² – Аҳмади Дониш ва муҳаббату садоқати беинтиҳо ба мардуми азизаш парвардаанд.

Донишмандони бузурги гузашта калиди саодати инсонӣ ва камолоти маънавии ўро дар худогоҳию худшиносӣ баҳри дарёфти ҳақиқат донистаанд. Аз ҷумла суҳанони ҳидояткунандаи аллома Имом Муҳаммади Ғазолӣ бағоят шавқангезанд, ки гуфтааст: «Пас туро ҳақиқати худ талаб бояд кард: то худ чӣ чизӣ ва аз кучо омадаӣ ва кучо хоҳӣ рафт ва андар ин манзилгоҳ ба чӣ кор омадаӣ ва туро барои чӣ офаридаанд ва саодати ту чист ва дар чист ва шақовати ту чист ва дар чист?»³

Корномаи С. Айнӣ аз ибтидо то интиҳои ҳаёташ комилан ҷавобгӯи ин меъёри фаъолиятмандии иҷтимоист ва алалхусус дар мавридҳои барои халқи тоҷик тақдирсоз боз бештар ба зухур омадааст. Муборизаи суботкорунаи С.Айнӣ махсусан дар солҳои 20-уму 30-юм–замони дигаргуниҳои ҷаҳулодаи халқунандаи тақдири мардум ва ҷаҳду талошҳои ӯ баҳри равнақи адабу фарҳанги тоҷикон далели рӯшани ин фикр мебошанд.

Ба майдон омадани тадқиқоти адабиётшиносии С.Айнӣ ба муборизаҳои иҷтимоиву сиёсии замон саҳт вобаста буд. Осори илмӣи С.Айнӣ бо тақозои муборизаҳои иҷтимоиву сиёсии замон арзи ҳастӣ карда, ба ташаккули шуури нави тоҷикон мусоидат намуда дар худогоҳии миллии мардум тақони ҷиддие дод. Тадқиқоти илмӣ барои С.Айнӣ ҳамчун силоҳи тавоноии мубориза дар роҳи ҳифзи манфаатҳои муҳими халқи тоҷик хизмат намуд. Ҳақ ба ҷониби академик М. Шукуров аст, ки ин ҷиҳати фаъолияти С.Айниро бори нахуст дар адабиётшиносӣ махсус таъкид намуда, ба вучуд омадани осори илмӣи ўро бо масъалаҳои мубраму ҳалталаби таърихи тоҷикон узван вобаста медонад. «Ҳамаи таҳқиқоти илмие, ки ӯ аз нимаи солҳои бист

-
1. Н.А.Бердияев. Самопознание (Опыт философской автобиографии). – М.: Книга, 1991. – С. 8.
 2. С. Айнӣ. Аҳмад маҳдуми муҳандиси мунаҷҷими Дониш, машҳур ба Аҳмади Қалла // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 289.
 3. Имом Муҳаммади Ғазолӣ. Кимиёи саодат, ҷилди аввал, ҷопи дуввум (Тасхеҳи Аҳмади Ором). – Теҳрон, 1333. – С. 9.

то охири солҳои чил анҷом дод, на ба як мақсади соф илмӣ, балки дар роҳи ҳалли ягон масъалаи иҷтимоӣ, ки ба ягон сабаби таърихӣ аҳамияти калон пайдо кард, ба миён омадаанд. Баъзеи ин масъалаҳо онҷунон муҳим ва калон буданд, ки сарнавишти таърихии халқи тоҷикро ҳал мекарданд»¹.

Падидаи омадани «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айни (1926) дар роҳи пуштибонӣ аз таъриху фарҳангу забони тоҷикӣ нақши ҳалқунанда бозид. Ин асар баробари арзиши бузурги сиёсӣ, илмӣ ва адабиаш, инчунин барои пажӯҳиши ҳарҷонибаи суҳанварони гузашта замина ва раҳнамои пурарзише буд.

Гуфтанист, ки солҳои 20-50-ум шиори машҳури мустамликадорон «Бахш куну фармон рон» дар ҳамаи ҷабҳаҳо тунд равон мегардид. Сиёсату пиндошти болшевикӣ ба он нигаронида шуда буд, ки миёни мардуми ҳамзабон, ҳамдин, ҳамфарҳанг ҳарчи бештар тафриқа андохта, пояҳои кохи ситаму истибдодро устувор кунад ва саранҷом забону фарҳангҳои миллиро аз ҷои дар биёрад. Худ бад-ин ҳадаф забону адабиёт ва фарҳангу тамаддуни муштараки беш аз ҳазорсолаи мардуми бародари Тоҷикистону Эронро Афғонистон расман аз ҳам ҷудо эълон дода шуд ва миёни онҳо садди чинӣ гузоштан. Марзе, ки дар поёни садаи XIX миёни мустамликадорони англису рус гузошта шуда буд, баъди инқилоб ба марзи забонӣ ва адабиву фарҳангии миёни порсигӯён табдил ёфт. Вобаста ба ин бино ба дастуроти нишондодҳои Кремлин ховаршиносони Русияи шӯроӣ адабиёти якбуну муштараки форсиро дар тӯли солҳои 20-уму 50-ум бе ҳеҷ асосе танҳо сирф бо ғаразҳои сиёсӣ борҳо тақсим карданд². Дар натиҷаи ин тақсими чандинқарата мардуми тоҷик аз садҳо адибу олими гузаштаи худ маҳрум шуд. Он солиён тоҷикон ёрои онро надоштанд, ки осори фарзандони баруманди худ—Абулқосими Фирдавӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Саноиӣ Ғазнавӣ, Фаридуддини Аттор, Ҷалолиддини Балхӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Соиби Табрезӣ, Абдулқодири Бедил ва дигаронро биёмӯзанд ва намояндаи адабиёти худ шуморанд. Ду кирдори зиддиҳалқиву заддитаърихии бегонагон — бо баҳонаи зудтар савод омӯхтани мардум ду бор табдил кардани алифбои миллии дар миёни даҳ сол, аз алифбое, ки фарҳангу дониши беш аз ҳазорсолаи миллии дар он буд, маҳрум кардани халқ, инчунин

1. М. Шукуров. Фаъолияти илмии устод Айни ва ҳудӯгоҳии миллии меҳнаткашони тоҷик // Пайванди замонҳо ва халқҳо (Маҷмӯаи мақолаҳо). —Душанбе: Ирфон, 1982.— С. 5–6.

2. К. Айни. Як сина суҳан барои гуфтан дарам // Адабиёт ва санъат. — 1993. — 16 сентябр. — № 38 (822). — С. 4-5.

душмани синфӣ эълон додани қариб тамоми адибони гузашта боиси инкирози гӯшношундаи забониву фарҳангиву маънавии тоҷикон гардид. А. Лоҳутӣ, ки шоҳиди зиндаи рӯйдодҳои он солиён буд, дар анҷумани якуми Иттиҳоди нависандагони умумиттифоқ (1934) аз хусуси безътиной ба адабиёти классикӣ ва тамғазаниҳои сиёсӣ бар адибони гузашта гуфта буд, дар он вақтҳо «қасоне ҳам буданд, ки мегуфтанд: ин шоирони қадим ҳама душманони синфӣ будаанд ва адибони советӣ бояд асло ба асарҳои онон назар накунанд.»¹

Бадном кардани гузаштагон, бавижа душмани сохти шӯроӣ ба шумор додани нобиғаҳои фарҳангу суҳанварӣ дар солҳои 20-30 аз ҷониби мақомоти расмӣ, падидае буд саҳт маъмул. Боиси сарқубии бештар, бавижа мардуми миллатҳои шуданд, ки гузаштаи фарҳунда ва тамаддуну фарҳанги пурмоя доштанд. Дар ин миён тоҷикон беш аз ҳама зиёни маънавий диданд. Чунончи, дар миёни солҳои 1927-1930 бо қарори махсуси ҳизбӣ аввал нашру мутолааи осори бунёдгузори адабиёти тоҷику форсӣ устод Рӯдакӣ² ва сипас омӯзиши офаринишҳои 220 адиб аз асри IX то соли 1925 бо фармони Маскав боздошта шуд.³

Дар миёни суҳанвароне, ки душмани синфӣ эълон шуда буданд, Ҳаким Абулқосими Фирдавӣ низ буд. Асари безаволи ӯ «Шоҳнома» гӯё танҳо ба хотири пул ситонидан навишта шуда, фақат аз мадҳу ситоиши подшоҳон иборат будааст⁴.

Нихоят, дар арафаи тайёри ба кунгураи ҷаҳонӣ бахшида ба ҳазораи зодрузи Фирдавӣ (1934) муносибат ба ин нобиғаи адабу фарҳанг дар Тоҷикистон дигаргунӣ пазируфт. Дар ин кори нек саҳми А.Лоҳутиву С.Айнӣ басо бузург аст. Моҳи майи соли 1934 А. Лоҳутӣ дар анҷумани якуми нависандагони Тоҷикистон масъалаи таҷлили ҷашни Фирдавиро ҷиддан ба миён гузошт ва дар хусуси мақоми Фирдавӣ дар таърихи адабиёти тоҷикӣ суҳанронии муфассал кард. Шоир дар ин ҷаласа аҳли илму адабро ба омӯзиши «Шоҳнома» таблиғ намуд⁵. Инчунин А.Лоҳутӣ дар гузориши «Адабиёти тоҷик» дар анҷумани якуми нависандагони сартосарии Иттиҳоди Шӯравӣ низ

1. А. Лоҳутӣ. Адабиёти тоҷик // Куллийт, ҷ.6 (Тартибдихандагон: С. Бону Лоҳутӣ ва А. Розенфелд). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 217.

2. О задачах в борьбе на идеологическом фронте (Резолюция Ср – аз. Совещания работников печати и редакторов газет утвержденная исполкомиссией Средазбюро ЦК ВКП (б) // За партию. – 1927. – №4. – С. 129.

3. С. Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 182.

4. Ҷ. Иқромӣ. Назаре ба «Намунаи адабиёти тоҷик» // Раҳбари дониш. – 1929. – №12. – С. 24.

5. Нутқи Лоҳутӣ дар анҷумани якуми нависандагони Тоҷикистон // Тоҷикистони сурух. – 1934. – 15 май.

S. AJNI

DAR BORAJI FIRDAVSI VA ŞOHNOMAJI U

Baroii tadqiqi ahvoli Firdavsi va uquna navishta sudani Şohnomaji u tanho donistani zamon va adabiyoti lorst va istifoda karda tavonistan az mansa'hoji Şarq kifoja namekunad, ba zammi in donistani zamonhoji avrupoji va istifoda karda tavonistan az eizhoje ki şarqinosoni avrupoji dar borajii Firdavsi navisatand, niz lozim ast. Man boşam heç jak az zaboahoji avrupojiro hatto zaboni rusiro ham nameidonam. Binobarin baroji man ki jak maqola dar borajii Firdavsi fuştan ba man havola karda şuda ast in kori xeie duşvor bud.

Lekin man şunida budam ki *Noldiki* nom Jake az donişmandoni nems dar borajii uquna navishta sudani Şohnoma va muallifi on az xudi Şohnoma xeie cizho jofta ast ki in cizho bişor cizhoji to hol dar kitobhoji Şarq dar in bora şuhrat joftaro ba duruqti barovarda ast.

Man ham baroii navishtani in maqolajii xud usuli donişmandi mazkurro ba xud rahbar qaror doda xostam ki Şohnomaro az nazar guzaronda barojam. Lekin baroii durust taftişi karda baronadan monandi Şohnoma jak asari buzurg bişor vaqti daro lozim bud, va hol on ki vaqti baroii man doda şuda xeie kam bud. Binobarin man maşvur şudam ba qadre ki vaqti megunomad az Şohnoma chojoro ki ba xudi Firdavsi, ba tarzi navishta sudani Şohnoma daxldorand va parcahojoro ki ba Sulton-Mahmud oйдand xonda barojam; ba zammi in az *tazkira* va tarçumajii holho chojoro ki ba Firdavsi munosabat dorand boz jak bor az nazar guzaranam.

Inak man ba hamin tariqa kor sarkarda ba xuloşajii zerin omadam:

1) Nomi Firdavst Hakim Abulqosim Hasan binni Ishoq, binni Şarafşoh buda dar muzofoti *Tus* dar qo-

rijajii *Razon* (ba rivojati Nizomiji Arüziji samarqandi dar dehaji BOZ az nohiyajii Tabaron) dar soli 323 (Qomşul a'lon 320 menavisad) hijri (935) tavallud jofta dar soli 311 jo 316 hijri (1021 jo 1026 milodi) vafot karda ast. Vaqti zoljida şudan va ajjomi çuvoniji Firdavsi ba vaqti bolo raftani davlati somonijon ki Pojtaxtoşon Buxoro buda Turkiston va Xurosonro ba dast darovarda budand rost meojad, mijonahoji umri u ba vaqti ba inqiroz rü ovarDani somonijon va taşakkul jofta istodani davlati qaznavijon tasoduf karda oxirhoji u nraş ba zamoni tamoman munqariz şudani somonijon va rasman istiqlol e'lon kardani davlati qaznavijon—ba taxt nişastani Sulton Mahmudi Sabukatakini barobar meojad. Zero davlati somonijon dar soli 287 hijri barpo şuda to soli 389 davom karda ast, naxustin podşohi mustaqilli qaznavijon ki Sulton Mahmud ast dar soli 389 jo 387 ba taxt nişasta dar soli 421 hijri vafot karda ast.

Padari Firdavsi Ishoqro hokimi *Tüs* ba *Firdavs* nom beçi xud ki dar beruni şahri *Tüs* bud boqon; ta'in karda ast, cunon ki ba hamin boq nisbat doda üro Fi davsi megufatand; incunin Abulqosim ham in kalima—Firdavsiro ba xud taxallus karda girifta ast.

Nizomiji Arüziji samarqandi dar Cormaqola nom asari maşhuri xudaş dar soli 510 *Tüs* rafta zijorat kardanaş qabri Firdavsiro, dar zamoni xud bo savkat va behtijoç zindagoni kardani üro navishta ast.

Mansa'hoji digar dar borajii donişmandi zamoni xudi budani Firdavsi, ba zammi zaboni arab va forsi donistanaş zaboni pahlaviji munqarizşudaro menavisand. Dar in bora xudi Firdavsi megüjad:

Base ranç didam, base gufta xondam
Zi guftori toziya ¹⁾ az pahlavoni.

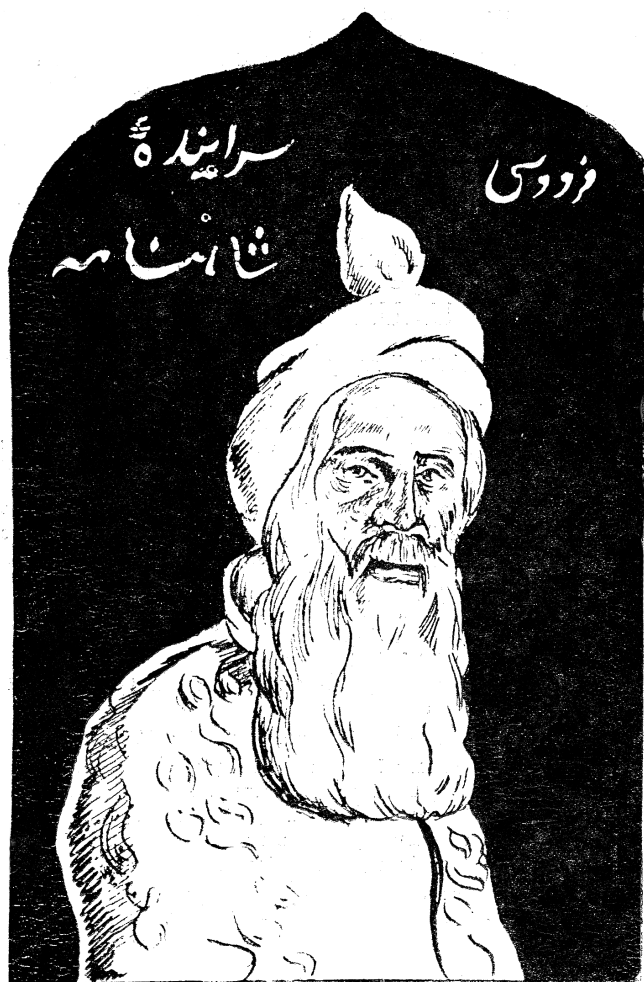
Man dar in ço ba tarzi muxtasar cizhojoro ki dar borajii uquna navishta sudani Şohnoma taxtir va tarçumajii holnavisoni Şarq guftand naqil karda meguzarom va pas azon no guftahoji xudi Firdavsi rostdurtoqi inhoro çudo karda nişon medham:

Bo andak itilof hamajii mansa'ho megiand ki gujo Firdavsi hamesa dar gisloqi xud dar lasti çüie nişasta rafti oro tamoso mekard, dar vaqthoii selqart obxez şuda çüj valjon megardid va ba tamosoji Firdavsi xalat merasid, binobarin Firdavsi orzu doşti ki jak maşlaqi kolone josad va dar in çüj bande andoxta çarajoni obro dar holati e'tidol nigoh dorad. Dar in mijon hukumati mahallijii *Tüs* dar borajii xiroç ba Firdavsi bişor zulm kard, u baroii şikojat kardan az dasti zulm ba markaz—ba Ojzin ba Pojtaxti Sulton-Mahmud raft. Dar on ço guzoraş ba noqe afrod ki daron boq se nafar şohri sultoni: Unsur, Farruxi, Aşudti mağlisi İsrat doştand, ba sabavi vurudi Firdavsi ki ba libosi rüstoji—dehott bud ajši onho tira gardid binobarin xostand ki ba tadhire üro az maçlist xud dur kunand, Unsur ba Firdavsi guft ki mo şoironem va ba oqir az şohr kasero dar maçlisti xud roh na medihem, mo har kadom misrae megüjem agar misral coromro tu gufta tavont dar in ço meošo vagarna ba rohi xud meravi.

Avval sar karda Unsur guft: Cun orazi tu mohi
naoşad ravşan,
Aşudti guft: Monandi ruxat gul nasuvad dar gul:
şan,

¹⁾ Guftori tozi—guftori arzai.

Саҳифае аз рисолаи С. Айни «Дар бораи Фирдавси» ва «Шоҳнома-и ӯ»,
ки дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» (1934, №8. — С. 13)
ба истиқболи 1000-солагии Абулқосим Фирдавси бо ҳуруфи
лотинӣ chop шудааст.

*Paj afkandam az razm koxi baland
Ki az sodu soron najobad gazand*

*Badin noma var umrho sugzarad
Bixonad har on kas ki dorad xirad!*

**Мусаввараи Абулқосими Фирдавси дар маҷаллаи
«Барои адабиёти сотсиалистӣ» (1934, №8) ба муносибати
таҷлили 1000-солагии сарояндаи «Шоҳнома».**

зарурати омӯзишу пажӯҳиши ҳарҷонибаи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-ро таъкид карда буд.¹

Гуфтори пурҷӯшу гузоришоти пурмои А.Лоҳутӣ дар бораи Фирдавсӣ аз ҷониби аҳли илму адаб гарм пазируфта шуд, ҳамовозии гарму ҷӯшон ба вучуд овард ва сабаби ба майдон омадани чандин мақолаву тадқиқоти қолиб роҷеъ ба ҳаёт ва эҷодиёти ин адиби бузург гардид². Дар миёни нигоришот бахшида ба Фирдавсӣ рисолаи устод Айнӣ «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» чи дар замони худ ва ҷӣ имрӯз мазмунан ва моҳиятан беназир аст. Ин нигориш нахустин бор соли 1934 дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ»³ ва пас соли 1940 ба шакли китоби ҷудоғона ба таъб расид⁴. С.Айнӣ дар ин рисола аз усули таҳқиқи донишманди олмонӣ Т.Нелдеке пайғирӣ карда, тадқиқоти хешро дар асоси гуфтаҳои ҳуди Фирдавсӣ анҷом додааст. Ба вучуд омадани асари С. Айнӣ дар омӯзиши рӯзгору осори Фирдавсӣ чи дар вусъати тафаккуру диди эстетикӣ муаллиф ва чи дар адабиётшиносии муосири тоҷик гардиши ҷиддӣ ба шумор меравад. Зеро маҳз ба шарофати ин тадқиқоти оригиналии С.Айнӣ садди сунъии мафкуравӣ ва ҷугрофӣ дар омӯзиши симоҳои ҳурду бузурги адабиёти тоҷику форс, ки берун аз ҳудуди Мовароуннаҳр зиндагию эҷод кардаанд, аз байн бардошта шуд ва ба ин васила адабиётшиносии то андозае ба самти нисбатан дурусти таърихию илмӣ ворид гардид.

1. Маърузаи рафик Лоҳутӣ дар анҷумани нависандагони умумииттифок//Тоҷикистони сурх.–1934.– 4 сентябр.
2. Ба рӯзи иди Абулқосим Фирдавсӣ (Мақола беимзост–А.М. //Тоҷикистони сурх. – 1934. – 22 август. –№190 (1788). Боз ниг.: А.Н.Болдирев, Р.Ҷошим. Ба ҳазорсолаи Фирдавсӣ // БАС. – 1934.–№9–10.– С. 12; Н.Бектош. Абулқосим Фирдавсӣ//БАС.– 1934. – №5.– С. 5-10; А. Исмоилзода. Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» //Тоҷикистони сурх.–1934.–16 сентябр.– № 211 (1809); 17 сентябр.–№ 212 (1810); С.Мановзода. Барои омӯхтани Фирдавсӣ //Тоҷикистони сурх.–1934.–30 октябр.– №248 (1846); 1 ноябр.–№ 249 (1847); Т.Орбелӣ. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ//БАС.–1934.–№7.–С. 5-7; С. Улуғзода. Кохи назм // Тоҷикистони сурх. – 1934. – 5 декабр. – № 278 (1878). – С. 3; Ғ. Абдулло. Ба ту шараф, ба ту ҳурмат, ба ту шӯҳрат // Тоҷикистони сурх. – 1934. – 5 декабр. – №278 (1878). С. 3; П.Павленко. Инсоне, ки ҳазор сол боз намурадаст // Тоҷикистони сурх.–1934.–5 декабр.–№278 (1878). – С. 2-3; Боз ҳамин муаллиф ва мақолаи зикршуда// БАС. – 1934. —№11-12. – С. 12-14. Фитрат. Фирдавсӣ. Замон ва муҳити ӯ // БАС.–1934.–№5-6.– С. 29-36; Ҷазорсолаи Фирдавсӣ (Мақола беимзост–А.М.) // Тоҷикистони сурх. –1934. –18 май.–№110 (1708); Р.Ҷошим. Ба ҷашни ҳазорсолагии Фирдавсӣ //Тоҷикистони сурх.–1934.–10 июл.– №154 (1752); Ҷашни Фирдавсӣ (Мақола бе имзост–А.М.)//БАС.–1934.–№ 11-12.– С. 41; Шоҳтемуrow. Фирдавсии замони худ шавед! // БАС.–1934.– №11 – 12.– С.10-11.
3. С. Айнӣ. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ // БАС. – 1934. – №8. – С. 13 – 22.
4. С. Айнӣ. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ. – Сталинобод — Ленинград: Нашрдавтоҷик., 1940. –58 с.

S. AJNĪ

D A R B O R A J I
F I R D A V S Ī
V A
S O H N O M A J I Ū

NAŞRIJOTI DAVLATIJI TOÇIKISTON
ŞŪ'BAJI ADABIJOTI BADEĪ
Stalinobod • 1940 • Leningrad

*Варақани унвониини рисолаи С. Айнӣ «Дар бораи Фирдавсӣ
ва «Шоҳнома»-и ӯ» (1940).*

Дар адабиётшиносии муосири тоҷик тадқиқи илмӣ ҳаёт ва эҷодиёти Фирдавсӣ маҳз аз ҳамин рисолаи С.Айнӣ оғоз меёбад.

Рисолаи «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» мазмунан иборат аз ҳашт бахш буда, ҳар бахше андешаҳои тозаи илмиро фароҳам овардааст. Аз нигоҳи гузориши муаммоҳои мубрами зиндагиву эҷодиёти Фирдавсӣ ва баррасии нуктасанҷонаву борики онҳо ва навоариҳои ҷиддӣ дар «Шоҳнома»-шиносӣ тадқиқоти С. Айнӣро кушоиши илмӣ бояд шинохт.

С. Айнӣ бо рисолаи хеш чандин вазифаи умдаи таърихӣ, илмӣ, адабӣ ва фарҳангро, ки дар солҳои 30-юм ва дар давраҳои пасин аҳамияти бузургро доро буданд, анҷом бахшидааст. Бархе аз масоили мавриди баррасӣ гузоштаи С.Айнӣ, аз қабилӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ, муносибатҳои адабӣ ва равобити фарҳангӣ бо мамлақати ҳамхуну ҳамзабону ҳамдину ҳамфарҳанг–Эрон дар шароити кунунӣ беш аз пеш аҳамияти хоса пайдо мекунад. Дар мақолаи «Муносибати адабияи Осиёи Миёна бо Эрон» (1934) тавсия ва густириши ҳамкориву равобити адабиро бо Эрон хеле зарур шумурда, гуфта буд: «Мо умедворем, ки ба муносибати ҷашни ҳазорсолаи Фирдавсӣ боз ҳам дар миёнаи мамлақатҳои шӯроӣ ва Эрон муносибати адабӣ ва ҳамкорӣ қувват гирифта, осори замони худро ба якдигар доду гирифт намуда аз ҳам истифода кунанд. Ва ҷашни ҳазору садсолагии устод Абулҳасан Рӯдакии Самарқандиро ҳам бо ҳам гузаронанд»¹.

Вазифаи аввалиндараҷаи С.Айнӣ аз таълифи рисолаи «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» таърихан, илман ва амалан исбот намудани масъалаи яке аз рукнҳои асосии адабиёти тоҷикӣ будани эҷодиёти Фирдавсӣ буд, ки аз ӯҳдаи иҷрои он бомуваффақият баромад. Ба ин васила ҳуқуқи қонунии тоҷикон ба мероси Фирдавсӣ муайян ва муқаррар гардид. С. Айнӣ бо ин тадқиқот ва дигар осори илмиаш ба муқобили ҷараёни нигилизми таърихии адабӣ, ки солҳои 20–уму 30–юм нуфузи зиёд дошт, собитқадамона мубориза бурда, манфаатҳои ҳаётан муҳими адабию фарҳангии халқи тоҷикро муҳофизат намуд. Аз ин ҷиҳат, тадқиқоти илмӣ С. Айнӣ оид ба Фирдавсӣ дар роҳи ҳалли масъалаи муайян кардани ҳуқуқи халқи тоҷик ба мероси адабии гузашта ва ба қулли форсизабонон мансуб будани осори намояндагони он ба сифати силоҳи мубориза хизмат карда, омилӣ муҳими худогоҳию худшиносии миллӣ гардидааст.

1. С. Айнӣ. Муносибати адабияи Осиёи Миёна бо Эрон//Куллийёт, ҷ. 11. Китоби якум (Ба ҷоп тайёркунандагон: К.Айнӣ ва Р.Ҳодизода).–Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 190.

şuda ham monandi *hadja, ahsan, ojam, navbat* arabihoji va daruni forsi hazmşuda jo in ki monandi malak, falak, qazo, qadar ismhoji xosi va har forsizabon fahmo meboşad. Ba har hol arabihoji avomnofahmaş kam andarkam ast.

Munosabati zaboni Şohnoma va zaboni toçiki

Az mustaşriqoni maşhuri Maçor *German Vamberi* (1832—1913) ki dar soli 1863 bo tabdili çijofa va nom dar zeri nomi soxtaji «Raşid afandi» Osijoji Mijonaro sajoht kardaast, dar hoşijaji «Ta'rix-i Buxoro jo Movarounnahr»¹ nom asari xud menavisad ki: «Zaboni forsi Osijoji Mijona ki bo vaj toçikon gap mezanand, to imrüz az tarafi donişmandoni zaboni forsi tadqiq naşudaast... Darin lahça xoh az çihati luqat boşad, xoh az çihati a'rov xosijathoji bisjore hastand ki uslub-i Firdavsiro va xotir meorand».

Haqiqatan natiçaji taftişi in zabonşinosi buzurg muvofiqi voqe' ast. Agar mo az zaboni Şohnoma monandi mūbad, pizişk, puziş, romişgar, daz, dazxim kalimahoji az forsi qadim mondarro va incunin monandi avo, avar adothoro ki dar ba'ze ço bo zijodatiji hamza va çoji *eo car* kor farmuda şudaand, va nazar nagirem, na in ki sar to poji on va ommaji toçikon fahmost, balki beştarini onho imrüz dar zaboni zindaji mardumi toçik

¹ Tarçumaji Foteh Karimi, çildi avval, s. 47, copi Moskva, dar soli 1924.

Дар рисолаи С.Айнӣ муҳимтарин паҳлӯҳои зиндагиву эҷодиёти Фирдавсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, корномаи ин адиби мубориз, моҳият ва чавҳари шоҳасари ӯ бо камолӣ возеҳӣ манзури хонанда гардидаанд.

Пажӯҳиши С.Айнӣ дар бораи Фирдавсӣ посухгари ниёзи таърихист. Таърихият дар тадқиқи С. Айнӣ ба ҳукми воқеият ва ҳақиқат қарор дошта, дар замони муборизаҳои шадиди мафкуравӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ташаккули шуури миллии тоҷикон ба сифати як омили тавоноӣ худшиносӣ нақши намоён гузоштааст. Андешаҳои С.Айнӣ перомуни замони Фирдавсӣ, таърихи офариниши «Шоҳнома», баёни ҳақиқати таърихӣ роҷеъ ба шарҳи ҳоли Фирдавсӣ, халқияти эҷодиёти шоир ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷику форс, муносибати Фирдавсӣ бо султон Маҳмуд, таъсири «Шоҳнома» ба адибони баъдина, муносибати забони ин асар бо забони имрӯзаи тоҷикӣ, арзишу мавқеи ин шоҳкорӣ дар таърихи фарҳангу тамаддуни халқамон ва ғайра гувоҳи ҳоланд. Муҳокимаву хулосаҳои мусанниф оид ба масоили фавқуззикр асосноку мӯътамад ва пурарзишанд.

Дар рисолаи С. Айнӣ масъалаи муайян намудани чӣ гуна навишта шудани «Шоҳнома» яке аз ҳадафҳои асосии муаллиф мебошад. Зеро дар сарчашмаҳо дар хусуси сабаби назми «Шоҳнома» ва муносибати Фирдавсӣ бо султон Маҳмуд ахбори пурихтилоф ва гоҳо дурӯғ роҳ ёфта буд. Дар рафти баррасии таърихи пайдоиши «Шоҳнома» С. Айнӣ якҷанд иштибоҳеро, ки дар таърихи адабиёт идома дошт, бо мадракҳои раднопазир тасҳеҳ ва ҳақиқати масъаларо дар ин хусус рӯшан мекунад. Яке аз он ғалатҳои машҳур ин аст, ки гӯё Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро бо супориши султон Маҳмуд навишта бошад. С.Айнӣ ин ақидаро афсона номида, бебунёд будани онро бо далелҳои қотеъ ва муҳокимаҳои чиддии илмӣ рад мекунад. Баъди зикри замина ва омилҳои айнию зехнии сабаби назми «Шоҳнома» С. Айнӣ гуфтори худи Фирдавсиро чун ҳуччати асосӣ оварда, асли масъаларо ошкор мекунад. Хулосаи муҳаққиқ дар ин хусус чунин аст: «Аз ин сатрҳо ошкоро маълум мешавад, ки Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро на ба фармуаи султон Маҳмуд, на ба номи ӯ, на бо далолати Аёз, на бо машварати Ҳасани Маймандӣ, ё Унсурӣ, ё Моҳак ба номи султон навиштааст ва на дар вақти навиштани «Шоҳнома» аз султон ваъдаи ба ҳар байт як мисқол тиллоро гирифтааст, на боғ ва на дигар муъованат дидааст. Балки пеш аз чулуси султон Маҳмуд дар вақти ба инқироз рӯ овардани давлати Сомониён, дар айёми набудани харидор ба монанди асари бузург мисли «Шоҳнома» («Ва дигар, ки ганҷи вафодор нест–Ҳамон ранҷро кас харидор нест») ва дар вақти ноосуда ва пур аз ҷанг будани ҷаҳон («Замона саросар пур аз ҷанг

буд»), бо машварати дӯсти худаш ва бо муъованат ваъда намудани Мансур ибни Муҳаммад ном як феодали хурд ва бо «Ба чизе, ки бошад маро дастрас–Бикӯшам, ниёзат наёрам ба кас» гуфтани ӯ корро сар кардааст.

Фирдавсӣ, ба хамин тариқа, ба кор мебарояд ва кори худро давом мекунонад. Дар ин асно Мансур ибни Муҳаммад аз миён гум (мафкуд) мешавад. Бо вучуди ин Фирдавсӣ кори худро давом кунонида ба охир мерасонад»¹.

Ҳамчунин дар асоси суҳанони Фирдавсӣ С.Айнӣ чузъиёти рафти нигориши «Шоҳнома» ва коргоҳи эҷодии шоирро батафсил баён менамояд. Он чиз қобили тавачҷӯҳ аст, ки дар ин зимн шарҳи ҳоли Фирдавсӣ ва авзои иҷтимоию сиёсии замони ӯ низ зина ба зина ба хонанда маълум мегардад. Муҳокимаву далелҳои С.Айнӣ мантиқӣ ва комилан асоснок буда, саҳифаҳои зиндагии пурталотуми Фирдавсӣ ва замони пурошӯбашро дар пеши назари хонанда рӯшан мучассам месозанд. Инчунин ҷараёни баъдинаи ҳаёти шоир, сарнавишти асари безаволи ӯ ва масоили марбути ин соҳаҳо ба асноди боварибахш мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо қиёсоти мантиқӣ ва натиҷаҳои дақиқ ҳаллу фасл гардидаанд.

Иштибоҳи машҳури дигар, ки дар хусуси Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар баъзе маъхазҳо роҳ ёфта буд, масъалаи «устодии» Асадии Тӯсӣ ба Фирдавсӣ мебошад, ки С.Айнӣ тасҳеҳи онро низ зарур мешуморад. Ин ғалати дуруштро олими турк Шамсиддини Сомӣ дар «Қомус-ул-аълум» ном асари хеш содир карда, масъалаи назми «Шоҳномар»-ро ниҳоят печида ва бесару нӯг баён мекунад.

Гуфтаҳои ӯ аз бех хилофи ҳақиқати таърихӣ ва асноди адабӣ мебошанд. Бино ба қавли муаллифи «Қомус–ул-аълум» гӯё султон Маҳмуд назми «Шоҳнома»-ро аввал ба Асадӣ супориш дода бошад, вале Асадӣ бинобар пириӣ хеш ин корро ба гардан нагирифта, Фирдавсиро шоистаи он мебинад. Фирдавсӣ баъди фирор аз Ғазнин дар ҳолати беморӣ назми бахши тохти арабро ба Эрон ба устоди хеш Асадӣ месупорад, ки ӯ ин корро дар кӯтоҳтарин рӯзгор (дар 24 соат ва ба қавли дигар дар ду рӯз чаҳор ҳазор байт навишта) анҷом медиҳад. Мулоҳизаҳои С. Айнӣ барои радди чунин фикрҳои подарҳавои Шамсиддини Сомӣ ҷолиби диққатанд. «Барои исботи афсонаи бемантиқ будани ин ҳикоя,– мегӯяд С.Айнӣ,– ҳеҷ далел лозим нест, зеро касе, ки аз ҷиҳати пириӣ худ назми «Шоҳнома»-ро қабул нокарда ба як шогирди худ ҳавола мекунад (бояд ин шогирд

1. С. Айнӣ. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ //Куллиёт, ҷ.11. Китоби яқум (Ба ҷоп гайёрқунандагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода). Нашри зикршуда. – С. 19-20.

чавон бошад) чӣ гуна мешавад, ки пас аз 35 сол (агар Фирдавсӣ пас аз гуруҳтан аз Ғазнин даҳ соли дигар умр дида бошад, пас 45 сол) дар вақте ки он шогирди чавон ба навад даромада («Қомус-улаълом» умри Фирдавсиро навад қайд кардааст) ба ҳолати мурдан мерасад, пири мазкур ин корро тамои мекунад, боз ба тарзе ки дар як рӯз ё ду рӯз чаҳор ҳазор байт мегӯяд. Агар ин гуна воқеаро худӣ Фирдавсӣ дар бораи Зол менавишт, завқ карда мехондем. Аммо аз як тарҷумаиҳолнавис ин гуна ривоятро дар китоби илмӣ, вай ҳам дар як саҳифа, дар як модда нақл кардан бисёр хандазор аст»¹.

Ҳарчанд С.Айнӣ барои исботи беасос будани ин афсона «ҳеч далел лозим нест» гуфта таъкид кунад ҳам, бо вучуди ин, барои пурра қонеъ гирдонидани хонанда зикри далелҳои мантиқиро бевосита аз «Шоҳнома» ва дигар манбаъҳои мӯътамад лозим дида, андешаҳои хешро дар се модда хотима мебахшад. Аз ин се модда бамаврид аст моддаи дуюмро чун бурҳони қотеъ барои комилан рад кардани «устодии» Асадӣ ба Фирдавсӣ шохид овардан, ки гуфтааст: «Асадии Тӯсӣ назар ба ривояти «Намунаи адабиёти Эрон» дар соли 457 ва назар ба қавли «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» дар соли 465 вафот кардааст. Ҳеч мумкин нест, ки Асадии дар соли 457 ё 465 вафот намуда ба Фирдавсии ба навад ё наваду се даромада, дар соли 411 ё 416 вафотёфта устод шуда тавонад (боз такрор мекунем, магар ки ин «устод» Зол бошад)»².

Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои осори илмии С.Айнӣ, аз ҷумла рисолаи «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» дақиққорӣ, рӯшани матлаб ва назари интиқодӣ ба сарчашмаҳо мебошад. Дар рисолаи мазкур мулоҳизаҳои С.Айнӣ аз оғоз то анҷом бевосита бар гуфтаҳои худӣ Фирдавсӣ асос ёфтаанд.

Ин усули пажӯҳиш ба мусанниф имкон додааст, ки маълумоти носаҳеҳу ахбори шубҳанокро дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома», ки қариб тайи ҳазор сол дар адабиёти илмӣ ва таърихӣ давом карда меомад, ислоҳ кунад ва аҳли таҳқиқро ба роҳи дуруст ҳидоят намояд. С.Айнӣ бемасъулиятиву саҳлангориро дар соҳаи илм саҳт маҳқум мекунад. Таъкиди зерини ӯ аз дақиққорию масъулияти бузург эҳсос карданаш дар роҳи таҳқиқ рӯшан гувоҳӣ медиҳад: «Инро ҳам қайд карда гузаштан лозим аст, ки ҳарчанд ҳамаи тазкира ва тарҷумаиҳолнависон дар зайли афсонаи мазкур 4 ҳазор байт будани достони ҳучуми Араб бар Аҷамро қайд карда бошанд ҳам, маълум мешавад, ки ҳеч яке аз онҳо байтҳои достони мазкурро шумурда

1. С. Айнӣ. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ // Куллиёт, ҷ.11. Китоби яқум (Ба ҷои тайёркунадагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода). – С. 29.

2. Ҳамон ҷо. – С. 30.

надидаанд, зеро байтҳои мазкур дар ҳақиқат чор ҳазор байт набуда, балки нӯхсад байт аст. Ин фикра ҳам чӣ қадар бемасъулиятона, мусоҳилакорона ва бемуҳокима қалам рондани тазкира ва тарҷу-маиҳолнависони моро нишон медиҳад»¹.

Дар рисолаи С.Айнӣ фаслҳои «Забони «Шоҳнома» ва махсусан «Муносибати «Шоҳнома» ба забони тоҷикӣ» аз ҳар ҷиҳат қобили тавачҷӯх мебошанд. Натиҷагирии муаллиф дар ин хусус ин аст, ки «Забони «Шоҳнома» соддатарин ва софтарини забонҳои классикони Эрон аст»². С.Айнӣ дар ин маврид чандин вожаву таркибҳоеро намуна меорад, ки ҳамаи шакли қадимаву аслашон зиндаанд. Дар мисолҳои аз «Шоҳнома» овардаи С.Айнӣ ва муқоисаи онҳо бо вожаву ибораҳои мустаъмал дар забони тоҷикӣ муаллиф ба чунин натиҷаи хеле муҳим меояд, ки забони имрӯзаи тоҷикӣ нисбат ба забони адабии Эрон захираи бештари луғатҳои «Шоҳнома»-ро дар худ маҳфуз доштааст. С.Айнӣ бо дар назардошти асолати луғатҳо, савтиёт ва хусусиятҳои сарфию наҳвӣ миёни забони «Шоҳнома» ва забони имрӯзаи тоҷикӣ тафовуте намебинад. Он қадимаву таъбирҳое, ки дар «Шоҳнома» қорбаст шудаанд, бештаринашон имрӯз дар забони зиндаи мардуми тоҷик истифода мешаванд. Ин ҷиҳатро С.Айнӣ махсус таъкид кардааст, ки «ҳатто дар «Шоҳнома» он гуна луғатҳои форсӣ ва бо он гуна талаффуз қор фармуда шудаанд, ки имрӯз дар забони адабии Эрон қор намефармоянд, аммо дар миёни тоҷикон зиндааст. Баъзеи онҳоро «сухани кӯчагӣ» гӯён ҳатто баъзе тарҷумон ва адибтарошони тоҷик ҳам қор намефармоянд. Аммо Фирдавсӣ қор фармудааст ва тоҷикон бо вай гап мезананд»³.

Ба ин тариқ, рисолаи С.Айнӣ на танҳо манзараи зиндаи замони Фирдавсӣ, чараёни зиндагӣ, таърихи таълифи «Шоҳнома», балки ҷавҳару моҳияти ин шоҳкорию адабу фарҳанги тоҷику форсиро бо ҳама шукӯҳу бузургии он дар пеши назари хонанда ҷилвагар месозад. Тадқиқоти С.Айнӣ доир ба Фирдавсӣ дар адабиётшиносии садаи ХХ ва муосири тоҷик икдоми нахустин буда, мардумро бо ин адиби бузурги ҷаҳонӣ ва «Шоҳнома» шиносонид. Андешаҳои С.Айнӣ дар бораи Фирдавсӣ дар дигар осори илмӣ ӯ, аз ҷумла «Муносибати адабияи Осиёи Миёна бо Эрон» (1934), «Шайхурраис Абӯалӣ Сино» (1934), «Маънои қадимаи «тоҷик»» (1942) тавсия ва такмил ёфтаанд. Рисолаи С.Айнӣ «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-ӯ»

1. Ҳамон ҷо. – С. 43.

2. Ҳамон ҷо. – С. 30-31.

3. Ҳамон ҷо. – С. 44.

сахми муҳимме дар фирдавсиносии буда, барои муҳаққикони баъдина роҳнамо ва заминаи муҳим гардид¹. Тадқиқоти С.Айнӣ дар бораи Фирдавсӣ дар замони худ ба омӯзишу таҳияи осори ин адиби оламшумул дар Тоҷикистон такони ҷиддӣ дода², дари ганҷинаи безавол «Шоҳнома»-ро ба рӯи мардум кушод ва ба худоғоҳии миллӣ мусоидат намуд.

Марти соли 1996.

Таҳрири дуюм:

3-13 ноябри соли 2004.

1. Дар ин бора аз ҷумла нигаред: С. Улуғзода. Фирдавсӣ // Намунаҳои адабиёти тоҷик (Тартибдихандагон: Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷалол Иқромӣ, Лутфуллоева Кибриё, Бузургзода).– Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1940.– С. 13 –15; Р. Ҳодизода. Тадқиқоти илмии Садриддин Айнӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷик (Қайдҳои мухтасар) // Шарқи сурх.–1950.–№8.–С.98-111; Эм. Муллоқандов. «Шоҳнома» ва забони имрӯзаи тоҷик // Садои Шарқ.–1968.–№7.– С. 118-141; К.Айнӣ. Садои Фирдавсӣ//Маориф ва маданият.–1975.–23 октябр. – № 127 (8742). – С. 3. Р. Муслмонкулов. «Шоҳнома»–шоҳи номаҳо//Тоҷикистони советӣ.–1979. – 15 май. – №11 (16105). – С. 4; Боз ҳамин муаллиф. Раҳнамои халқҳо дар замони ҳаҷр // Адабиёт ва санъат.–1989.–7 декабр.– №49 (6260). – С. 4; М. Раджабов. Фирдоуси и современность.– Душанбе: Ирфон, 1976; Ш.М. Шукуров. «Шахнаме» Фирдоуси и раная иллюстративная традиция (Текст и иллюстрация в системе иранской культуры XI–XIV веков).–М.: Наука, 1983.–176 с.; А. Абдуллоев. Абулқосим Фирдавсӣ (Очерки илмию бадеӣ).–Душанбе: Адиб, 1987. –176 с.; В. Самад. Тӯшаи хамдилӣ.–Душанбе: Адиб, 1989.–208 с.; Ҷ. Гиунашвилӣ. Кохи баланди назм // Садои Шарқ.– 1991. – №2. – С. 130 –134.
2. А.Фирдавсӣ. Шоҳнома (Достонҳои мунтахаб).– Сталинобод–Ленинград: Нашрдавтоҷик., 1938.–164 с. Боз ниг.: А.Фирдавсӣ. Достони Баҳромӣ Ҷӯбина.–Сталинобод–Ленинград: Нашрдавтоҷик., 1940.–330 с., А.Фирдавсӣ. Достони Рустам ва Сӯҳроб.–Сталинобод–Ленинград, 1940.–112 с.; Фирдавсӣ. Достони Заҳҳок // Намунаҳои адабиёти тоҷик. Нашри зикршуда.– С. 16–30; А.Фирдавсӣ. Алмосҳои мардонагӣ (Бо сарсухан ва тавзеҳи А. Лоҳути).– Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1943 – 28 с.; А. Фирдавсӣ. Достонҳои аз «Шоҳнома», ҷ.1-2 (Тартибдихандагон: Б. Сирус, М. Раҳимӣ). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1955; А.Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ибрат аз 9 ҷилд (Ба ҷоп тайёркунандагон: К.Айнӣ, З.Аҳрорӣ, Б.Сирус, А. Девонакулов).– Душанбе: Ирфон, 1964–1966; Достонҳои «Шоҳнома». Китоби якуму дуюм (Нигориши С.Улуғзода).–Душанбе: Маориф, 1976–1977; Нашри дуюм, соли 1986; С.Улуғзода. Фирдавсӣ (Роман).– Душанбе: Адиб, 1986. – 270 с. Нашри дуюму сеюм, солҳои 1990 – 1991.

АВВАЛИН МАТНШИНОСИ ТОЧИК

Осори илмии гаронбаҳои устод Айни масъала ва муаммоҳои муҳимтарини адабиёти гузашта ва муосири тоҷикро равшан намуда, барои омӯзишу тадқиқи системаноки афкори адабӣ ва эстетикӣ халқамон заминаи устувор ба вучуд овардааст. Ҳар як асари илмии С.Айни, ки бо тақозои ҳаёти маънавии ҷамъият арзи вучуд кардааст, моҳиятан гузориши бузурге дар тадқиқи тамаддуни бостонии халқи тоҷик ба шумор рафта, дар давраҳои муайяни мушаххаси таърихӣ вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ, сиёсӣ, илмӣ ва адабию маданияро адо намудааст. Ба туфайли дониши фаровон, қобилияти фавқулодаи илмӣ, дарку биниши амиқи қонунияти тараққи адабиёти бадеӣ ва тадқиқи ҷиддии воқеаҳои адабӣ С.Айни дар ҳалли як қатор масъала ва муаммоҳои адабиётшиносии шӯравии тоҷик ҳамчун кашшоф шӯҳрати оламшумул пайдо кард. Аз аввалин асари адабиётшиносиаш – «Намунаи адабиёти тоҷик» /1926/ сар карда, то охири монография – «Мирзо Абдулқодири Бедил» /1954/ С. Айни ҳамчун олими ихтироӣ ва навҷӯю навоар намоён мегардад.

«Намунаи адабиёти тоҷик» барои омӯзиш ва тадқиқи яке аз соҳаҳои муҳими фаъолияти адабиётшиносии С.Айни, ки матншиносӣ, маводи пурқимате медиҳад. С.Айни бо ин асар бори аввал дар адабиётшиносии муосири тоҷик ба матншиносӣ асос гузошт. Дар сурате ки ба таъкиди А.Л. Гришунин «Матншиносӣ оғоз ва дар асли маънӣ асоси тамоми адабиётшиносӣ»¹ бошад, дар ин ҳолат арзиши кори С.Айни дар соҳаи матншиносии тоҷик бағоят бузург аст.

Дар шароити солҳои 20–уми асри XX аз баҳри беканори мероси адабии гузашта беҳтарин дурдонаҳоеро дар шакли мунтахаб фароҳам оварда, дастраси оммаи васеи хонандагон намудан кори ниҳоятдараҷа мушкул буд. А.Лоҳутӣ, ки ҳангоми таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба мулоқоти С.Айни рафта буд, дар хусуси душворӣ ва мураккабиҳои коргоҳи эҷодии муаллиф менависад: «Устод дар

1. А.Л. Гришунин. Введение // Основы текстологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 5.

утоки худ даруни садҳо китоб гарк буд ва нусхае дар даст дошт, ки менавишт: Он ҳамин («Намунаи адабиёти тоҷик») буд»¹.

С. Айни ба мероси адаби ҳамчун сарвати маънавии халқ муносибат карда, дар интиҳоби матнҳо масъулияти чиддӣ ҳис намудааст. Аз ин ҷост, ки ӯ барои интиҳоб ва барқарор намудани матни асосии осори адибон, ки дар соҳаи матншиносӣ вазифа ва муаммои муҳим ба ҳисоб меравад² кори зиёди тадқиқотиро анҷом додааст. Зарурати интиҳоби аниқу саҳеҳи матнҳо С.Айниро водор намудааст, ки дастхатҳои қадима, маҷмӯаҳои адаби, девону тазкираҳо, дастхати адибон ва дастнависи котибон, баёзҳо, асарҳои ҷопӣ ва номатбӯъ, махсусан маҷмӯаи китобҳои бефехраст, хулоса, сарчашмаҳои бисёреро амиқ омӯхта, муқоиса намояд ва ба ин восита матни асосиро барқарор кунад. Мураттиб доир ба ҷараёни кори худ дар интиҳоби матнҳо ва душвории ин масъала дар хотимаи асар чунин навиштааст: «Намунаҳои адабиёти ҳазорсолаи тоҷикро, ки то ба ҳол ба ҷое ҷамъ нашудааст, аз китобҳои мутаъаддид бардошта ба як ҷилд гирд овардан, нусхаҳои хаторо се ҷаҳор китоб ба даст дароварда, ба онҳо мурочиат намуда, татбиқ ва тасҳеҳ кардан, таърихи зиндагонӣ ва вафоти ҳар адибро аз маҷмӯаҳо, китобҳои бефехраст тафтиш намуда, таъин намудан, ривоятҳои мухталифро ба воқеаҳои муайяни он замон андоза карда, ба яке қаноат ҳосил кардан ва ба амсоли ин ранг машаққатҳо (ки ҷомеъро дар вақти таҳрири тартиб вохӯрд), бурдборӣ намуда (агарчи ноқис аст), чизе ба майдон овардан ҳам нисбат ба мо, камиқтидорон, кори бузургест. «Зи дасти аҳли адам ҳар чи ояд, эъҷоз аст»³.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» интиҳоби матнҳо ҷиддан илмӣ сураат гирифта, дар он вазифа ва унсурҳои матншиносӣ – интиҳоб ва барқарор кардани матни асосӣ, варианти матн, иродаи эҷодии муаллиф, тақрир (конъектура), муайян кардани муаллиф (атрибутсия), тавзеҳот, ташреҳот амалан риоя шудаанд. Аз ин ҷиҳат матнҳои дар ин асар интиҳобшуда моҳиятан хеле боэътимоданд.

Ҳангоми интиҳоби матнҳо С.Айни сарчашмаҳоро бодикқат аз назар гузаронида, варианти мисраву байтҳо ва гуногунии калимаву ибораҳоро қайд мекунад. Ӯ дар ин маврид вобаста ба тақозои мундариҷаи умумии порчаҳои адаби кӯшидааст, ки варианти мувофиқи матнро интиҳоб намояд. Чунончи, дар вақти зикри яке аз

1. Лохутӣ. Садриддини Айни // С. Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. Нашри зикршуда. – С. VII.

2. Коллектив. Основы текстологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 248.

3. С. Айни. Як-ду суҳан дар хотима // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 616-617.

шеърҳои Амъақи Бухороӣ аз «Намунаи адабиёти Эрон» дар хусуси мисраи аввали байти зерин:

Ҳавои машрик, ториктар аз сиёҳшабех,
Канори мағриб, рангинтар аз ақиқи музоб...

чунин қайд кардааст: «Ба ҷои ин мисраъ дар «Оташкада» «Ҳавои машрик ториктар аз шаби шабахгун» навишта шудааст»¹.

Як қисми қайдҳои С.Айнӣ оид ба матнҳо ба масъалаи тақрир тааллуқ доранд. Мураттиб дар вақти аз манбаъҳо овардани намунаҳо баъзан ба маънои умумии мисраъ ва байтҳо мувофиқат накардани калима ва ибораҳоро хотиррасон мекунад. Дар ин ҳолат ӯ ҳамчун матншиноси дақиқназар ба ҷои таркибҳои номувофиқ калима ва ибораҳои дурустро пешниҳод кардааст. Масалан, аз «Намунаи адабиёти Эрон» шеърӣ Камолии Бухороиро нақл карда, бо дар назардошти мантиқи вожаҳо ва таносуби сухан дар хусуси ин байт:

Бо вард ҳамнишинаму бо вард ҳамқарин,
Бо Зӯҳра ҳамқиронаму бо Маҳ мучоварам, –

менависад: «Бояд дар ҷои «вард»-и охири «меҳри» бошад»².

Дар ҷои дигар, С.Айнӣ калимаи «бихӯрд»- ро дар ин байти Адиб Собирӣ Тирмизӣ:

Чун фурӯшад ба гуруб чашмаи рӯз,
Гуфти ихлосро бихӯрд фирок, –

аз ҷиҳати иқтисоӣ таносуби калом, талаботи наҳвӣ ва муносибати мантикӣ бемавҷеъ шуморида, қайд мекунад, ки «Бояд ба ҷои «бихӯрд» «бихонд» бошад»³.

Ҳамин гуна қайдҳоро дар хусуси манбаи асарҳои Маншур, Асириддини Ахсикатӣ, Камоли Хучандӣ, Қосими Коҳӣ, Абдуллоҳхон, Умархон, Оташӣ, Муҳаммадшарифи Ориф, Аҳмади Дониш ва дигарон дидан мумкин аст. С.Айнӣ порчаҳои адабиро аз девон, тазкира, маҷмӯа, баёз ва дигар манбаъҳо интихоб намуда, муҳолифати нусаҳоро нишон медиҳад, ё ба ҷои калима ва ибораҳои мантиқан суст ва аз ҷиҳати сохти грамматикӣ вайрон воҳидҳои луғавии саҳеҳ ва

1. С. Айнӣ. Амъақи Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 29.

2. С. Айнӣ. Камоли Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 35.

3. С. Айнӣ. Адиб Собирӣ Тирмизӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 38.

таъбирҳои мувофиқмаъноро таклиф мекунад. Масалан, аз калимаи «ниҳад» дар ин байти Оташӣ:

Ниҳад мӯҳри хамӯшӣ фитрати нозукхаёлоро,
Чу мӯ пайдо шавад, набвад садо минои холиро, –

мавҳум будани маъниро хотиррасон намуда, гуфтааст: «Маънии матлаъ рӯшан нест. Магар ки асли нусха ба ҷои «Ниҳад мӯҳри хамӯшӣ...» «Бувад мӯҳри хамӯшӣ» бошад, лекин дар ду нусха, ки дида шуд, «Ниҳад мӯҳри хамӯшӣ»... аст»¹.

Қайду таклифҳои тақрири С.Айнӣ бо далелу муҳокимаҳои қиддии мантиқӣ, адабӣ ва илмӣ асос ёфтаанд. Ӯ ҳамчун суҳансанчу матншинос худро вазифадор шуморидааст, ки дар ҳалли масъала пеш аз ҳама айниятро меъри асосӣ қарор диҳад. Муаллиф манбаъҳоро истинод меорад, вале ба навиштаи соҳибони тазкира қаноат накарда, ба ҷои калимаҳои бемантиқ ва аз ҷиҳати маънӣ нодуруст мафҳумҳои мувофиқмаъноро мегузорад. Дар байти зерини Мухаммадшарифи Ориф:

Тихидастӣ бувад сармояи таҳсили беқадрӣ,
Ки ҳар ҷо сифр зоҳир гашт, он ҷо аз ҳисоб уфтад, –

ба маънии умумии байт робитаи мантиқӣ ва алоқаи кавии маънавий надоштани калимаи «аъдод»-ро дарк карда, ба ҷои он бар хилофи нишондоди сарчашмаҳо ифодаи мазмунан дурусти «он ҷо»-ро қобили қабул доништааст: «Дар ин мисраъ (мисраи дуҷуми байти боло – А.М.) дар бисёртарини нусхаҳо ба ҷои «он ҷо» «аъдод» аст. Зеро ба сабаби сифр (миси зард –А.М.) аъдод (ҷамъи адад – А.М.) аз ҳисоб намеуфтад, балки ҷои сифр аз ҳисоб меуфтад».²

Дар вақти овардани намунаҳо С.Айнӣ кӯшидааст, то аз сарчашмаҳо вариантҳои нисбатан дурусташро интихоб кунад. Дар ин ҳолат ӯ ихтилофи манбаъҳоро низ хотирнишон месозад. Чунончи, баъди зикри ин байти Исо Маҳдум:

Кам зи обила натвон зиндагӣ ба сар бурдан,
Хайма то кунӣ барпо, азми сайри саҳро кун, –

1. С. Айнӣ. Оташӣ, Мирбақоҳочаи Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 208.

2. С. Айнӣ. Мухаммадшарифи Ориф // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 415.

навиштааст, ки «Дар баъзе нусхаҳо ба ҷои «Хайма то кунӣ барпо», «Хайма то кунӣ пайдо» аст»¹.

Муаллиф дар зикри намунаҳо хеле эҳтиёткорона рафтор кардааст. Ӯ баъзан бо вучуди носаҳеҳии матн, бинобар набудани маъҳази боэътимод далелҳои адабиरो ҷунонки дар сарчашмаҳо сабт шудаанд, меорад, вале дар айни замон мулоҳизаҳои танқидиашро ҳамчун суҳаншинос баён мекунад. Ҷунончи, дар бораи ин байти Аҳмади Дониш:

Вучуди ҳар як аз ин қавм зеби мамлакат аст,
Ҳузури ҳар як аз ин фирқа мулкост ҷамол, –

ҷунин ишора дорад: «Дар ин мисраъ ба ҷои «аз ин қавм», «аз ин зумра» мебуд, хубтар меуфтод. Аммо дар се нусха, ки мутолаа шуд, «аз ин қавм» аст»². Дар байти мазкур ба ҷои «аз ин қавм» мафҳуми «аз ин зумра»-ро гузоштани С. Айни асос дорад, зеро ки «қавм» ба мамлақату халқ мувофиқат мекунад, «зумра» бошад, ба табақа, гурӯҳ ё як қисми одамон тааллуқ дорад.

Дар масъалаи интиҳоби матни асосӣ С.Айни аз воситаҳои гуногуни матншиносӣ истифода бурдааст. Ӯ дар масъалаи барқарор кардани матни асосӣ омӯзиш ва истифодаи сарчашмаҳои дараҷаи аввалро мувофиқи мақсад донистааст. Ҷунин роҳро пеш гирифтани матншинос ба усули илмӣ асос ёфта, омили дақиқият ва саҳеҳияти матн гардидааст. С.Айни баъди зикри байти:

Умарову фуқарое, ки ҷу Осим чанд аст,
Ҷун Сипандӣ ҳама дар пеши ту сар афкандаст, –

дар хусуси муносибати худ ба манбаъ ҷунин қайди мушаххас кардааст: «Дар девони Сипандӣ, дар ин мисраъ ба ҷои «ҷу Осим» «ба алам» аст. Лекин ин мувашшаҳро Сипандӣ ба фармони Ҳочӣ Иброҳими Осими Бухорой, ки аз шарикдарсони фақир буд, иншод карда буд. Дар нусхае, ки ба Бухоро ба Осим фиристода буд, «Ҷу Осим» буд. Ҷун асли нусхоро дар хотир доштам, бар хилофи нусхаи девон ба он ваҷҳ навиштам»³.

С. Айни бо аксари адибони замони худ муносибати наздик дошт. Бинобар ин, дар вақти ба ҷоп тайёр кардани осори онҳо

1. С. Айни. Исо Махдуми муфтии Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 422.

2. С. Айни. Аҳмад махдуми муҳандиси мунаҷҷим, машхур ба Аҳмади Қалла // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 296.

3. С. Айни. Мулло Абдулқарими Сипандии Самарқандӣ//Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 342.

иродаи охирини эҷодиашонро ба назар гирифтааст, ки ин усули кори матншиносии ӯ барои омӯзиши таърихи эҷоди асарҳо ва барқарор гардидани матни асосӣ аҳамияти калон дорад. Чунончи, як ғазали Содикхочаи Гулшаниро аз тазкираи «Тазкор-ул-ашъор»-и Садри Зиё нақл карда, бар хилофи манбаъ дар матни асосӣ мисраъҳои таҳриркардаи шоирро:

Чун меҳр биё, чодари заррин ба сар андоз!
Биншину сарандоз зи сар гиру сар андоз!
Бинмо, рухи чун меҳру фикан гулгула дар шаҳр!
Сад машъалаи нур ба девору дар андоз! –

интихоб карда, дар айни замон дар поварақ варианти аввалаи мисраъҳои дуҷуми байтҳои болоро нишон дода, навиштааст: «Дар нусха: «Биншину сарандози сари худ, зи сар андоз» буд. Ин мисраъ: «Сад валвала дар Ховару дар Бохтар андоз» буд. Аммо Гулшани дар охирҳои умраш ин ду мисраъро тасхех карда буд. Бар он вачҳ навишта шуд»¹.

Дигар аз масъалаҳое, ки С.Айнӣ хангоми омӯзиши матнҳо ба он эътибори ҷиддӣ додааст, масъалаи атрибутсия–муайян кардани муаллифи асар мебошад. Дар масъалаи атрибутсия ӯ аз роҳу воситаҳои гуногун истифода бурдааст. С.Айнӣ дар навбати якум барои муайян намудани муаллифон истифодаи манбаъҳои мӯътамадро дар ҷои аввал гузоштааст ва гуфтан мумкин аст, ки дар ин масъала ба муваффақият ноил гаштааст. Дар сурати шубҳанок будани муаллифони матнҳо ӯ аз методи муқоисаи нусхаву сарчашмаҳо, усули таърихият, таҳлили муқоисаи ахбори ҳуҷҷатҳои адабию таърихӣ истифода кардааст. Масалан, дар вақти зикри шарҳи ҳол ва осори Абдулазизхон байти зеринро:

Ба санг раҳна шуд азбас гиристам бе ту,
Зи санг сахттарам, ман ки зистам бе ту, –

аз «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар оварда, бо далелҳои қатъии таърихӣ ва муҳокимаҳои ҷиддии мантиқӣ фикри соҳиби тазкираро дар бораи ба Убайдуллоҳхон мансуб будани байти мазкур рад карда менависад. «Соҳиби «Оташкада» ин байтро ба номи Убайдуллоҳхон менависад Лекин Убайдуллоҳхонро аз шоҳзодагони ўзбак аст ва дар замони шоҳ Сулаймони Сафавӣ дар ин давлат паноҳ овардааст» гуфта тавсиф менамояд. Аз он ҷо ки дар мавриди сафари ҳаҷи Абдулазизхон

1. С. Айнӣ. Содикхочаи Гулшани Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 461.

ба шох Сулаймони Сафавӣ чанде меҳмон буданаш таърихан собит аст ва сафари Убайдуллоҳ номро аз Туркистон дар аҳди шох Сулаймон касе ривоят накардааст, маълум мешавад, ки дар «Оташкада» дар ваъзи исм хато рафтааст¹.

Ба мисли ҳамин С.Айнӣ хатой муаллифи «Оташкада»- ро дар хусуси ба Туғрали Салчуқӣ нисбат додани рубоии Султон Халил низ ислоҳ менамояд².

Дар натиҷаи омӯзиши танқидии сарчашмаҳо, муқоисаи нусхаҳои гуногуни асарҳо С.Айнӣ на танҳо муаллифони асарҳоро муайян мекунад, балки ғалати манбаъҳоро низ ошкор месозад. Чунончи, байти зерини Мулло Сайлиро:

Зи ҳарзагардии мо то шикояте накунад,
Гирифтаем гулӯи асои худ маҳкам, –

аз «Таърихи Муқимхонӣ» оварда, сипас чунин қайд мекунад: «Ин шеър ба номи яке аз мутааххирин дида шуда буд. Маълум шуд, ки хато будааст»³.

Умуман кӯшишҳои С.Айнӣ дар масъалаи интиҳоб ва барқарор кардани матни асарҳо ва тағйири муаллифон натиҷаҳои пурсамар додаанд ва хизмати ӯ ҳамчун манбаъшинос хурд нест. Вале ба сабаби он ки асари С. Айнӣ дар шароити солҳои 20-ум навишта шуда буд ва на ҳама сарчашмаву ёдгориҳои адабӣ дар он вақт ба мусанниф дастрас буданд ва бар замми ин дар сурате ки атрибутсия дар мероси адабии гузашта душворҳои зиёд пеш меоварад, бинобар ин, табиист, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» масъалаҳои муайян кардани матни асосии баъзе асарҳо ва муаллифон қатъиян то охир ҳалли худро ёфта наметавонистанд. Ин масъалаҳо дар марҳалаи имрӯзаи инкишофи адабиётшиносӣ низ то ҳол пурра ҳал нашудаанд ва ҳатто дар шарқшиносии ҷаҳонӣ низ баҳснок шуморида мешаванд. Масалан, С.Айнӣ рубоии машҳури устод Рӯдакӣ:

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ!
В-ар бар дигаре нукта нагирӣ, мардӣ!⁴

-
1. С. Айнӣ. Абдулазизхон ибни Надирмуҳаммадхон // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 149.
 2. С.Айнӣ. Султон Халил ибни Мироншоҳ ибни амир Темур // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 86.
 3. С. Айнӣ. Субҳонқулихон // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 158.
 4. Дар китоби «Рӯдакӣ. Шеърҳо» (Бо муқаддима, тартиб ва тавзеҳи Усмон Каримов ва Садри Саъдиев). – Душанбе: Ирфон, 1974. – С.54 ва дигар маҷмӯаҳои шоир ин мисраъ ба тариқи зайл: «Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ» чоп шудааст – А.М.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ! –

ро аз тазкираи «Оташкада» дар асоси истинод ба сарчашма ба номи Пахлавон Маҳмуди Хоразмӣ (вафот 1322) овардааст.¹ То имрӯз ин рубоӣ ҳам ба номи устод Рӯдакӣ ва ҳам ба номи Пахлавон Маҳмуди Хоразмӣ нашр шуда истодааст² ва ҳатто Ҳ. Эте, С. Нафисӣ ва А. Мирзоев дар хусуси ба кадоме аз шоирон тааллуқ доштани рубоии мазкур ба қарори қатъӣ омада натавонистаанд³. Ҳамин ҳолатро дар баъзе порчаҳои адабии муаллифони дигар низ дучор шудан мумкин аст.

Ниҳоят, дигар аз масъалаҳое, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» аҳамияти ҳосае касб намудааст, тавзеҳот ва ташреҳоти матнҳо мебошад. Тавзеҳи матнҳо аз тарафи С.Айнӣ вобаста ба объекти тадқиқ ва мундариҷаи асарҳо бо ду роҳ: ҳам дар дохили матни китоб ҳангоми зикри намунаҳо ва ҳам дар поварақ сурат гирифтааст. Дар мавриди яқум муаллиф он асарҳоеро, ки асли мақсад дар онҳо ба тариқи рамзу маҷоз ва кинояву истиораҳои сарпеч баён шуда, фаҳмидани онҳо ба хонандагони оддӣ душворӣ мекунад, эзоҳ доданро зарур шуморидааст. Чунончи, баъди зикри намунаҳо аз «Тӯҳфаи дӯстон»-и Шохин менависад: «Дар ин ашъор низ ҳадафи ин тирҳои обдори тез амир Абдулаҳад аст. Амир Абдулаҳад ҳар зулму ҷафое, ки дар ҳаққи Шохин кард, ҳама ба либоси меҳробонию тарбият буд. Дар ин ашъор ин нуктаҳоро ба хубӣ тасвир карда.

Баъзе ашҳоси ҷоҳу дунёпараст ҳастанд, ки ба умеди манфаати дунявӣ ба подшоҳон наздик мешаванд. Шохин соҳибони ин фикрро дар назар гирифта, мегӯяд, ки қурби ин подшоҳ неши бе нӯш, меҳнати бе роҳат ва нақбати бе неъмат аст. Ба иборати кӯтоҳ: ин доми бедона аст. Агар дар ин дом уфтодӣ, сари худро ба ҷои дон хоҳӣ дид. Хулоса, мардуми ҷоҳу дунёпарастро ҳам аз наздикии Абдулаҳад метарсонад ва ин шикоятҳои худро фақат барои ибрати ояндагон менависад»⁴.

-
1. С.Айнӣ. Пахлавон Маҳмуди Қаттолии Хоразмӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С.118.
 2. Дар ин бора аз ҷумла нигаред: Гулшани адаб, ҷ.1 (Тартибдиҳандагон: К.Айнӣ, Б. Сирӯс, А. Афсаҳзод, Ҷ. Додалишоев). – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 19; Рӯдакӣ ва замони ӯ (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – С. 54; Пахлавон Маҳмуд. Рубоӣёт. – Тошканд: Нашриёти адабиёт ва санъати ба номи Ғафур Ғулом, 1979. – С. 40.
 3. А.Мирзоев. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – С. 195.
 4. С.Айнӣ. Шамсиддин маҳдуми Шохини Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 369.

Дар мавриди дуҷум С.Айнӣ калимаву ибора ва ҷумлаҳои душвор-фаҳмо дар поварақ маънидод мекунад. Тавзеҳу ташреҳи матнҳо бо мақсади ба оммаи васеи хонандагон мафҳум гардидани мундариҷаи ғоявӣ ва моҳияти асарҳои бадеӣ сурат гирифта, кӯшиши С. Айнӣ дар роҳи таъмини маърифату завқи эстетикӣ мардум ва садокати ӯро ба усули халқият нишон медиҳад. «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ташаккул ва инкишофи фаъолияти минбаъдаи матншиносии муаллиф нақши калон гузошт. С.Айнӣ дар оянда ҳангоми ба ҷоп тайёр кардани осори классикони адабиёти тоҷикӣ форс: устод Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Ибни Сино, Саъдӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Восифӣ, Бедил ва дигарон усулҳои таҷқиқи матншиносии худро инкишоф ва такмил медиҳад. Фаъолияти матншиносии С. Айнӣ метавон бо ҳулосаҳои зерин ҷамъбаст кард:

а) С.Айнӣ ба воситаи «Намунаи адабиёти тоҷик» дар адабиётшиносии муосири тоҷик ба матншиносӣ асос гузошт.

б) С.Айнӣ аҳамияти умумимиллӣ ва умумихалқӣ мероси адабиро ба асос гирифта, матн асосӣ ва саҳеҳи осори адибонро дар асоси талабот ва усулҳои илми матншиносӣ ба ҷоп тайёр кардааст.

в) Матнҳои интихобкардаи С.Айнӣ маҳорат ва истеъдоди комилӣ ӯро ҳамчун манбаъшинос ва матншинос ба таври барҷаста нишон медиҳанд. Маҳз ба тӯфайли хизмати бузурги С. Айнӣ халқӣ тоҷик баъд аз инқилоби Октябр аз мероси бои маънавии худ баҳравар гардид.

г) Таҷриба ва фаъолияти минбаъдаи матншиносии С. Айнӣ дар назди муҳаққиқони адабиёти гузашта ва имрӯзаи тоҷик дар роҳи омӯзиш ва дастраси оммаи халқ гардонидани матн аниқу саҳеҳи осори адибон вазифаҳои пурмасъулият мегузорад.

д) Қори дар соҳаи матншиносӣ оғознамудаи С.Айнӣ имрӯз аз тарафи шоғирдони мактаби адабиётшиносии ӯ бомуваффақият идома дорад.

Апрели соли 1985.

МАЪХАЗЕ ОИД БА ТОШХОҶАИ АСИРӢ

Тазкираи ҷомеи «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), ки таърихи беш аз ҳазорсолаи адабиёти тоҷикро дар бар мегирад, роҷеъ ба суҳанварони Хучанд маводи адабӣ ва асноди пурқимати илмиро фароҳам овардааст, ки омӯзишу таҳқиқи онҳо барои рӯшан гардидани бисёр масоили умдаи адабиёти гузашта ва муосири халқамон ёрӣ мерасонанд. Дар ин китоб муҳтасари шарҳи ҳол ва намунаи осори адибони Хучанди бостонӣ: Шайх Муслиҳиддини Хучандӣ (асри XIII), Зиёуддини Форсии Хучандӣ (вафот 1225), Шайх Камоли Хучандӣ (1318-1323-1400), Хотифи Хучандӣ (вафот 1842-1843), Домулло Ҳоҷибойи Лисонии Хучандӣ (вафот 1851-1852), Тошхоҷаи Асирӣ (1864-1916), Мунирхони Муинзодаи Хучандӣ (таваллудаш 1902-1903-1973) оварда шудааст, ки альбон манзури мо Тошхоҷаи Асирӣ мебошад.

С. Айнӣ оид ба Асирӣ ҳам дар қисми дуюм ва ҳам дар қисми сеюми «Намунаи адабиёти тоҷик» таваққуф кардааст. Дар қисми дуюми асар С. Айнӣ шоирро зери унвони «Асирии Хучандӣ исмаш Тошхоҷа» ёдоварӣ намуда, аз назму насри ӯ ба тариқи намунаворӣ менигорад.¹ Баъди аз дафтари маҷмӯаи Асирӣ зикр намудани ғазали дилпазиро муассири С.Айнӣ дар хусуси сабки нигориши

Гар чунин чӯшад бурун тӯфони об аз ҷашми ман,
Метавон гуфтан фалакро як хубоб аз ҷашми ман.
Ду ҷаҳон қаҳру ғазаб гарми итоб аз ҷашми ту,
Сад чаман шабнам гулоби изтироб аз ҷашми ман.
Нестисармоягон ҳам маҳви доғи ҳастиянд,
Дорад анқои нигаҳ боли ғуроб аз ҷашми ман.
Осмон пирояи зулм аз шафақ орастааст,
Дасти бедори фалак дорад хизоб аз ҷашми ман.
Аз нигоҳи ӯ Асирӣ, дар тамошогоҳи шавқ,
Тоза гардад дарду доғи шайху шоб аз ҷашми ман.²

1. С. Айнӣ. Асирии Хучандӣ, исмаш Тошхоҷа // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 210–217.

2. Ҳамон ҷо. – С. 210.

نشد روشن چه میگویم، ندانم در چه آهنگم؟
 غمت شد مونس جان حزین، شهبای مهجوری،
 چه غم، گردون ربود ار دامن پاک تو از چنگم.
 ندانم بیدمانی را چه تسخیر است در بودم،
 نفور از دلق و تسبیح، ملول از بریط و چنگم.
 ز جرم ناکسیهاوار هم شاید کند گردون،
 بمیزان خرد، قدر مرا بازره پا سنگم (؟)
 سرورم را ثباتی نه، همومم را قراری نه،
 بوضع اعتباری نه، مگر کیفیت بنگم.

— ۱۰ —

اسیری، خجندی اسمش تاشخواجه

(وفات ۱۳۳۴)

(از دفتر مجموعه اسیری)

گر چنین جوشد برون طوفان آب از چشم من،
 میتوان گفتن فلک را یکجباب از چشم من.
 دو جهان قهر و غضب، گرم عتاب از چشم تو،
 صد چمن شبنم، گلاب اضطراب از چشم من
 نیستی سرمایه گانهم، محدوداغ هستیند،
 دارد عنقای نگه، بال غراب از چشم من.
 آسمان پیرایه ظلم، از شفق آراسته است،
 دست بیداد فلک دارد خضاب از چشم من.
 از نگاه او «اسیری!» در تماشگاه شوق،
 تازه گردد درد و داغ شیخ و شاب از چشم من.

Фасли «Асирии Хучандӣ, исмаиш Тошхоҷа» аз
 «Намунаи адабиёти тоҷик».

осори шоир менависад: «Асирӣ дар назм баъзан ва дар наср тамоман муқаллиди Бедил аст».¹ Сипас, мусанниф барои исботу тақвияти фикр аз дафтари осори Асирӣ як ёддошти ўро меорад, ки санаду макони он мутобиқ ба тирамоҳи соли 1909 дар сероҳаи аввали бозори Панҷшанбе мебошад. Ин порчаи адабӣ аз якчанд ҷиҳат бисёр мароқангез аст. Аввалан, зимни ин ёддошт як газал, як қитъа ва як қасидаи Асирӣ, ки дар маҷмӯъ 47 байтро ташкил медиҳанд, оварда шуда, ба ин восита баъзе лаҳзаҳои мушаххаси ҳаёти ӯ рӯшан гардидаанд. Сониян, аз он ёддошт хонанда дар хусуси асҳоби донишу завқ ва аҳбоби шоир, чун Мулло Мирамани мударрис, Ҳочӣ Мирзои Ёдгор ва Абдулқодири мударриси Кошғарӣ, ки Асирӣ бо онҳо дар муносибати наздик воқеъ будааст, маълумот пайдо мекунад. Солисан, ёддошти мазкур оид ба коргоҳи эҷодии Асирӣ маълумоти ҷолиберо дорост.² Чунончи, тавре аз он маълум мегардад, қасидаи машҳури башардӯстонаи Асирӣ, ки матлааш:

Одамият чист? – Худро дур аз шарр доштан,
Хайрхоҳи халқ будан, нафъи безар доштан, –

мебошад, дар ҷавоби қасидаи шоири тоҷикзабон Таҷаллии Ҳиндустонӣ иншо шудааст. С.Айнӣ аз ин қасида, ки саршори ғояҳои инсондӯстона ва афкори тарбиявӣ ахлоқӣ буда, дар он қавоиди одоби муошират, муносибати фард бо ҷомеа, хизмату садоқат ба халқ чун нишонаҳои камолоти маънавӣ арзёбӣ гардидаанд, 33 байтро интихобан зикр намуда, навиштааст: «Ин қасида ҳафтоду шаш байт буд, аммо ба нақли ҳамин қадар иктифо уфтод».³

Порчаҳои аз ин қасида интихобнамудаи С. Айнӣ аз ҷиҳати мазмун олий ва аз лиҳози бадоеъу саноеъ хеле баланд буда, чун барномаи фаъолиятмандии иҷтимоии ҳар фарди бохиради ҷомеа садо медиҳанд. Мулоҳиза фармоед абёти зеринро, ки дар онҳо чунин қавоиди ахлоқӣ ҳамида ва сифатҳои писандидаи инсонӣ мавриди эътироф қарор гирифтаанд:

Аз сафо оина бастан хонаи дилро мудом,
Аз ҷароғи сидқ хотирро мунаввар доштан.
Аз нитоқи ҳусни ҳиммат бар миён бастан камар,
Бар сар аз тарки ҳавочис зеби афсар доштан...

1. С.Айнӣ. Асирии Хучандӣ, исмаш Тошхоча // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 211.

2. Ҳамон ҷо. – С. 211–216.

3. Ҳамон ҷо. – С. 216.

Қомати ҳастӣ ба дебои камол оростан,
 Ҷомаи фазлу хунар перояи бар доштан.
 Бегумони ину он дар чорсӯи коинот,
 Халкро аз хулқи некӯ уди мичмар доштан.
 Аз шамими атри зулфи шоҳиди ҳусни баён,
 Шомаи асҳоби маъниро муаттар доштан...
 Аждаҳои нафси саркашро ба таълими садод,
 Аз қаноат қут додан, қалъи Хайбар доштан...
 Аҳдро пероя бахшидан зи тамҳиди вафо,
 Бар вафо аз хуллаи ихлос зевар доштан.
 Аз саҳо додан тароват гулшани хайротро,
 В-аз қарам навбодаи эҳсон мусаммар доштан.
 Равзаи ризвони миллатро ба оби иҷтиҳод,
 Ҳамчу боғи хулд доим тозаву тар доштан¹.

Зимнан бояд гуфт, ки мазмуни баланди ин қасида ба эҷодиёти С.Айнӣ низ бетаъсир намондааст. С.Айнӣ дар ҳикояи ҳаҷвӣ «Анҷоми кори як шайхи ҳилагар» (дар Бухорои сурх) (1921) байти зерини қасидаи Асирий:

Оҳ аз ин чинси начосаттинатони зӯҳдкеш,
 Ҷуз ба оби тег натвонӣ мутаҳҳар доштан, –

ро чун ҳусни мақтаъ моҳирона истифода бурдааст, ки он ҳам барои пурра нишон додани сиришту олами ботинӣ ва қиёфаву хулқу атвори образи манфии Ҳалим Эшон ва ҳам барои тақвияти мароми гоъвӣ нависанда комилан мусоидат намудааст.²

Маълумоти мухтасари тарҷумаиҳолие, ки С. Айнӣ дар бо-раи Асирий додааст, аз ҳар ҷиҳат шоёни диққат аст. Аз аҳбори С. Айнӣ маълум мегардад, ки ӯ бо Асирий робитаи наздики дӯстиву эҷодӣ дошта, онҳо дар таблиғи ақоиди маорифпарварӣ ҳамфикру ҳаммаслак буданд. Ин аст, ки С.Айнӣ Асириро ҳамчун як шахсияти барҷастаи замон муаррифӣ намуда, сифатҳои асили инсонӣ, фазилату донишмандӣ, фурутанӣю меҳнатдӯстии ӯро махсус таъкид кардааст. Алалҳусус ба қасе шеърӣ маддоҳона набахшидани Асирий ва бо зӯри бозувонаш зиндагӣ ба сар бурдани ин шоири озодамарду фозил

1. С. Айнӣ. Асирии Хучандӣ, исмаш Тошхоҷа // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 213 – 215.

2. С. Айнӣ. Анҷоми кори як шайхи ҳилагар (дар Бухорои сурх) // Шӯълаи инқилоб. – 1921. – №73. – С. 4.

диққати мусаннифро бештар ба худ кашидааст. «Асирӣ, – навиштааст С.Айнӣ, – марди қаландармиқозу озодтабъ буд, хушомадгӯӣ ва маддоҳонаро намедонист. Аз риёву нифок мутанаффир ва аз тамаъ барӣ буд. Бо вучуди соҳиби илму камол будан, мансабҳои илмиро қабул накард, ба сангиосиётарошӣ таъмини маишат менамуд»¹.

Дигаргуниҳое, ки ба тавассути омилҳои маънавию моддӣ ва инкилоби нахустини Русия дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии халқҳои Шарқ ба вуқӯ мепаيвастанд, ба афкори аҳли илму адаб таъсири пурфайз мерасониданд. Бар асари ин табаддулоти маънавиӣ ва моддӣ дар ибтидои асри ХХ адабиёти ҷадидаи тоҷик арзи вучуд намуд ва бинобар ин, С.Айнӣ хотирнишон кардааст, ки «мо сари таърихи адабиёти нави тоҷикро 1905 қарор додем»².

Маорифпарварони тоҷик, аз ҷумла Асирӣ, таҷаддуди сиёсӣ ва маънавиӣ дар ҷомеа ба амал омадаро бо камолӣ хушнудӣ пазируфтанд ва бо эҷоди асарҳои лоиқи даврон дар бедории фикри мардум саҳми муносиб гузоштанд. Махсусан, таблиғи мактабу маорифи нав дар эҷодиёти адибони маорифпарвар мавқеи намоён пайдо кард. Дар ҳақиқат, мактаби усули нав, ки диққати ҷомеаро ба худ мекашид, мавриди таваҷҷӯҳи ҳосаи маорифпарварону зиёиёни рӯшанфикри тоҷик қарор гирифт. С.Айнӣ, ки худ яке аз созмондеҳону мубаллиғони мактаби усули нав буд ва дар адабиёти ҷадида ширкати ғаёл дошт, ба ғаёлияти Асирӣ дар ин ҷабҳа баҳои сазовор дода, тағйироти дар мавзӯ, мазмун ва тарзи баёни шоир ба амал омадаро таъкид менамояд. Назар ба шаходату эътирофи С.Айнӣ дар ҳақиқат Асирӣ «Ба адабиёти ҷадида моил ва ба хубиҳои усули ҷадида қоиладор буд. Дар бораи макотиби ҷадида ба илтимоси фақир шеър навишта буд, ки дар қисми сеюми ин маҷмӯа («Намунаи адабиёти тоҷик» – А.М.) ба қатори адабиёти ҷадида нақл хоҳад шуда».³ Ин ҷо С. Айнӣ қасидаеро дар назар дорад, ки онро дар ҳиссаи аввали қисми сеюми «Намунаи адабиёти тоҷик» бо номи «Мудоғиба» (27 байт) зикр намудааст.⁴

Дар китоби «Ашъори мунтахаби Тошҳочаи Асирии Хучандӣ» дар хусуси сабаби таълиф, созмони дохилӣ ва шарҳи муҳтасари мӯҳтавои қасидаи мазкур ҷунин маълумоти муаллиф манқул аст, ки аз он авзои тарафдорони мактаби усули ҷадида ва рақобати саҳти мутаассибону муҳолифон дар ин ҷода возеҳ мегардад: «Ба Садриддинҳочаи мутахаллис ба Айнии Бухорӣ доир ба гурӯҳи

1. С. Айнӣ. Асирии Хучандӣ, исмаш Тошҳоча // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 216.

2. С. Айнӣ. Як-ду сухан дар бораи қисми саввум // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 529.

3. С. Айнӣ. Асирии Хучандӣ, исмаш Тошҳоча // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 216.

4. С. Айнӣ. Тошҳочаи Асирии Хучандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 557-559.

муъониддин, ки муҳолифи усули чадиданд ва дар садади тарчеҳи қоидаи қадим бар чадид қасидае эрод намуда, дар зайли таҳрири он аввалан, ба васфи усули чадид пардохта, сониян, ба қадҳи макотиб ва тариқу таълими он кӯси шӯҳрат навоҳтам, чи манъи усули чадида навъест аз рақобати маънавӣ, ки уламо чиҳати ривочи худ ба сурати масоили динӣ зоҳир сохтаанд ва ин игтишошро дар миёни уммати ҳозираи исломияи Бухоро андохта».¹

Асирӣ дар ин қасида афзалияти мактаби усули навро дар роҳи аз бар қардани илму маърифат нишон дода, онҳоеро, ки садди ин чода гаштаанд, саҳт танқид ва мардумро ба интибоҳ даъват менамояд.

Ҳоло порай аввали қасидаи мазкур, ки дар он Асирӣ таълими усули навро ҳамчун роҳи муқаддаси азбар қардани донишу маърифат ва густариши осори заковату ҳунар бо самимияти том ба сифати дастури раҳнамо ва офтоби тобон истехсон менамояд, зикр мегардад:

Зиҳӣ тариқи муқаддаси раҳи усули чадид,
Паи вусули мақосид чу саъйи роҳи ҳадид.
Гузида расми муборак накӯтарин дастур,
Ситуда қоидаи ақдасу низоми ҳамид.
Зи ҳусни тарбияташ дар тамоми як - ду моҳ,
Закову ҳадс фазояд ба кӯдакони балид.
Зи қайди чаҳду сафолат наҷот мебахшад,
Ба боби маърифату илму дониш аст калид.
Ба илми ҳандасаву ҳайат устод шаванд,
Кунанд марказу иқтори арзро таҳдид.
Мағӯ чадиду макун эҳтироз аз дарсаш,
Ки дилситони қадим аст дар либоси чадид.
Шавад зи партави танвири меҳри эҷозаш,
Саводи шомӣ ту ҳамчун баёзи субҳ сафед.
Кунад саноати таъсири кимиёсараш,
Мисси вучуди туро мафҳари тиллои чабид.
Дареғу дард, ки абнои даҳр чун хафшош,
Гурӯҳи бебасаронанду ин ҳамон хуршед.²

С. Айнӣ дар зикри аҳволу осори Асирӣ бевосита аз маъҳазҳои дараҷаи аввал–дафтари маҷмӯаи ашъор ва аҳбори шарҳиҳои худ

-
1. Ашъори мунтахаби Тошхоҷаи Асирии Хучандӣ (Матни интиқодӣ ва тавзеҳот ба саъй ва эҳтимоми Саъдуллоҳ Асадуллоев). – М.: Шӯъбаи адабиёти Ховар, 1989. – С. 69-70.
 2. С Айнӣ. Тошхоҷаи Асирии Хучандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 557.

шоир истифода кардааст. Ҳамчунин Ҳангоми баррасии ҳаёт ва осори Афзал махдуми Пирмастӣ аз тазкираи ӯ намунаеро дар мавриди зикри Асирӣ меорад, ки қобили таваҷҷӯҳ мебошад. Маълумоти аз тазкираи Афзал овардаи С. Айнӣ се далели тоза дорад, ки мутаассифона, то кунун аз назари муҳаққиқони Асирӣ дур мондааст.

1. Бухориюласл будани падари Асирӣ –Эшонхоҷа; 2. Ба забони арабӣ низ шеърҳои обдор сурудани шоир; 3. Барҷастагии санъати ашъори адиб. Андешаҳои Афзал махдуми Пирмастӣ перомуни шарҳи ҳол ва ҷиғунагии осори Асирӣ ба тариқи зайланд: «Асирӣ–номи номияш Тошхоҷа аст ва мавлудаш дар вилояти Ҳучанди ҳулдмонанд. Падари олиғуҳараш аз хоҷагони ҳазрати мирии дорулфохира буда (яъне Бухоро), ки тарки ватани маълуф намуда ва рахти азимат ба вилояти мазкура кашада, дар он ҷо мутаваққин ва мутааххил гардида, мумиилайҳ мумтози рӯзгор аст ва умдаи афозили он диёр. Назмаш мӯҳтавӣ бар бадоеъ ва насраш мунтавӣ бар саноеъ. Дар ғазал бебадил ва дар қасида бебадил аст. Ба ҳар се забон аз арабиву тоҷикиву туркӣ шеърҳо гуфта ва ба масқаби фикри расо, бисе дуррҳо суфта...».¹

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳамаи санадҳои оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Асирӣ овардаи С.Айнӣ мушаххас ва далелҳо барои мунаққидон чун дастури раҳнамо хизмат мекунанд. Чунончи, С. Айнӣ дар бораи таърихи вафоти Асирӣ қитъаи яке аз дӯстони қарини шоир Зуфарҳони Ҷавҳарии Истаравшаниро овардааст, ки баробари моддаи таърихи ғавти суҳанвар буданаш, инчунин назари Зуфарҳони Ҷавҳариро чун суҳансанҷ ба шеъри Асирӣ возеҳ ифода мекунад. Он қитъа, ки мазмунан ва шаклан барҷаста баромадааст, баёнғари мартабаи волои суҳанвари забардаст – Асирӣ мебошад:

Асирии Ҳучандӣ Тошхоҷа,
Ки шамъи чамъи аҳли илму фан буд.
Чу он ҷӯши баҳори фазл бигзашт,
Ҳазоне шуд, гулистони суҳан буд.
Барои ҳалли таърихи вафоташ,
Қалам ин нукта чун дурри Адан суд.
Зи сӯзи ҳаҷри он симои фитрат,
Баромад аз «ҷароғи анҷуман» «дуд»².

С.Айнӣ калимоти моддаи таърихро шарҳ дода, мегӯяд: «Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ аз «ҷароғи анҷуман», ки 348 аст, «дуд», ки 14 аст,

1. С. Айнӣ. Афзал махдуми Пирмастии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 219.

2. Ҳамон ҷо. – С. 216–217.

барояд, боқӣ мемонад 1334 (мутобиқи 1916 мелодӣ–А.М.), ки санаи матлуба аст».¹

Дар асоси маводи «Намунаи адабиёти тоҷик» оид ба Тошхоҷаи Асири метавон ба чунин хулосаҳо омад:

Дар адабиётшиносии шӯроии тоҷик С.Айнӣ нахустин касест, ки ба омӯзиши ҳаёт ва осори Асири пардохта, ӯро ба доираи васеи хонандагон шиносонидааст.

Равобити устувори дӯстиву эҷодии ин ду суҳанвар дар заминаи ҳамкорӣ, ҳамфикрӣ ва ҳаммаслакӣ дар роҳи бехбудиву рафоҳияти зиндагии мардум ҳамчун василаи камолоти маънавӣ ва таҳкиму тақмили назариёти иҷтимоӣ ва идеали эстетикӣ мусоидат намудааст.

С.Айнӣ аз эҷодиёти Асири намунаҳои бехтаринро интихоб намуда, дар таҳияву нашр ва таблиғи осори ӯ хизмати шоистаеро анҷом дод.

«Намунаи адабиёти тоҷик» барои тадқиқоти минбаъда оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Асири чун заминаи муҳим ва мӯътамад хизмат кардааст.²

Мулоҳизаҳои С.Айнӣ оид ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Тошхоҷаи Асири алҳақ аз муҳаққиқони таърихи адабиёт тадқиқоти ҷиддиву пурвусъати илмиро, махсусан оид ба омилҳои тақомулоти адабии ӯ роҷеъ ба ин суҳанвари забардаст, ки дар бедории фикрӣ ва камолоти маънавии мардум нақши намоён гузоштааст, аз нигоҳи талаботи даврони бозсозӣ тақозо менамояд.

Ноябри соли 1991.

Таҳрири дуюм:

5-10 ноябри соли 2004.

1. Ҳамон ҷо. – С. 217.

2. *Аз ҷумла ниг.: З. Раҷабов. Аҷзӣ ва Асири.–Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1951; Тошхоҷа Асири. Мунтахаби ашъор (Тартибдиханда: Ҷ. Ҳоҷаев).– Сталинобод Нашрдавтоҷик., 1960; Ҷ. Ҳоҷаев. Тошхоҷа Асири ва эҷодиёти ӯ//Шарқи сурух.– 1957.– №1.– С. 96–111; Х.Мирзозода. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик.–Душанбе, 1962.– С. 120–126; Р.Ҷалил. Шоири тараққиқарвар//Ҳақиқати Ленинобод.–1964.– 1 июл; Боз ҳамин муаллиф. Шоири садсола // Ҳақиқати Ленинобод.–1964.–15 август. – № 129 (8187). – С. 3; А. Сайфуллоев. Асири–шоири маорифпарвар// Садои Шарқ.–1964.–№9.–С.29–37; Тошхоҷа Асири. Гулчин (Тартибдиханда: Раҳим Ҷалил).–Ленинобод, 1964; З. Раҷабов. Поэт–просветитель таджикского народа Асири.–Душанбе:Дониш, 1974; С.Асадуллоев. Шарҳи ахволи Тошхоҷаи Асирии Хучандӣ//Ашъори мунтахаби Тошхоҷаи Асирии Хучандӣ (Матни интиқодӣ, муқаддима ва тавзеҳот ба саъй ва эҳтимоми С.Асадуллоев).– М.:Шӯъбаи адабиёти Ховар, 1982.–С. III–VIII; Р.Ҳодизода, У.Каримов, С.Саъдиев. Тошхоҷаи Асири // Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX).–Душанбе; Маориф, 1988.– С. 400–407; С.Амиркулов. Асири // Энциклопедияи советии тоҷик, ҷ. I.–Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1978. – С. 261–262; С.Амиркулов., С.Асадуллоев. Асири // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ. I.–Душанбе; Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1988. –С. 184–185.*

С. АЙНӢ – САРДАФТАРИ ТАЗКИРАНАВИСИИ НАВИНИ ТОЧИКӢ

С. Айнӣ нахустин касест, ки дар адабиёти муосири тоҷик бо таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» анъанаи тазкиранависиро, ки дар адабиётмон таърихи қадима дорад, давом ва инкишоф дод. Ӯ дар вақти навиштани асари худ тазкираҳои Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкират-уш-шуаро» (асри XV), Алишери Навоӣ «Маҷолис-ун-нафоис» (асри XV), Лутфалибеки Озар «Оташкада» (асри XVII), Фуломалихони Озод «Хизонаи омира» (асри XVIII), Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб» (асри XIX), Ҳочӣ Азими Шаръӣ «Тазкират-уш-шуаро» (ибтидои асри XX), Афзал маҳдуми Пирмастӣ «Тазкират-уш-шуаро» (ибтидои асри XX), Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё «Тазкори ашъор» (ибтидои асри XX), Сиддиқхони Ҳашмат «Номаи хусравон» (ибтидои асри XX) ва тазкираи Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ «Намунаи адабиёти Эрон»-ро, ки соли 1922 дар Боку ба таъб расидааст, мавриди истифода қарор додааст. Ҳар кадоме аз ин тазкираҳо аз ҷиҳати мундариҷа, ҳаҷм ва фарогирии мавод, сохт, усул ва хусусияти қори муаллифон, вусъати тафаккуру ҷаҳонбинии онҳо ва услуби ниғориш ҷиҳатҳои ба худ хос доранд. Омӯзиши ҳамҷонибаи масъалаҳои мазкур, баёни моҳият ва муайян кардани мавқеи ин ёдгориҳои адабии дар таърихи афкори эстетикӣ халқмон табиист, ки тадқиқоти алоҳидаро металабад. Бинобар ин, ҳоло он мулоҳизаҳое, ки доир ба ҷиҳатҳои мушобех ва мутафарриқи «Намунаи адабиёти тоҷик» ва тазкираҳои пешина баён карда мешаванд, танҳо қайдҳои пешакӣ буда, хусусияти нисбӣ ва умумӣ доранд.

С.Айнӣ ба тазкираҳои мазкур пеш аз ҳама ҳамчун сарчашмаи муҳимми адабии мурочиат намуда, дар қисми якум ва дуюми асари худ аз маводи онҳо истифода намудааст. Қисми сеюми китоб дар асоси осори матбуӣ, девону дастхатҳои адибон ва маводи матбуоти даврӣ мураттаб гардидааст. Истиноди С. Айнӣ ба тазкираҳо аз рӯи дараҷаи мӯътамадӣ, саҳеҳият ва ҷиғунагии мундариҷаи онҳо сурат гирифтааст. Чунончи, ҳангоми баёни шарҳи ҳоли адибон ва зикри осори онҳо ба «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ қариб 20 бор

ва ба «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар қариб 40 маротиба ишора мекунад. Агар муаллиф ба «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб»-и Возех ҳамчун маъхазӣ пурқимати адабиёти асрҳои XVIII ва XIX 61 маротиба истинод карда бошад, пас ба «Номаи хусравон»-и Ҳашмат хамағӣ ду бор ишора мекунаду халос.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» С.Айнӣ таҷриба ва анъанаҳои пешқадами тазкиранависиро эҷодкорона истифода намудааст. Аз ин ҷост, ки миёни ин асар ва тазкираҳои дигар баъзе умумият мушоҳида мешавад.

Тазкираҳои зикршуда маъмулан дар асоси як усул таълиф гардидаанд. Аз ҷиҳати сохт, тартиб ва система дар онҳо будани муқаддима, қисми асосӣ (шарҳи ҳоли адибон, зикри намунаи осор ва тавсифи мухтасари эҷодиёташон) ва хотима ҳукми қонунро гирифта, ба расмият даромадааст. Ҳамин талаботи тазкиранависӣ (ҳарчанд аз ҷиҳати мундариҷа ва моҳият ба кулӣ дигар аст) дар «Намунаи адабиёти тоҷик» низ риоя шудааст.

Ба истиснои тазкираҳои Давлатшоҳи Самарқандӣ ва Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ дигар дар ҳамаи тазкираҳои зикршуда зикри адибон аз рӯи тартиби алифбой сурат гирифтааст. Дар қисми дуюми «Намунаи адабиёти тоҷик» низ ҳамин усул риоя шудааст. С.Айнӣ дар ин қисм адибонро сарфи назар аз таърихи ҳаёташон мувофиқи ҳуруфи ҳичо аз ҳарфи «алиф» то «ё» ба бобҳои алоҳида ҷудо-ҷудо карда, дар бораи онҳо маълумот медиҳад.

Ҷиҳати дигари бо ҳам монанди «Намунаи адабиёти тоҷик» ва тазкираҳои гузашта дар масъалаи усули маълумоти тарҷумаиҳолӣ мебошад. С.Айнӣ ҳам мисли тазкиранависони пешина аввал таҳаллус, ном ва номи падар, гоҳо авлод, ҷои таваллуд, рутбаву касбу қор ва таърихи ҳаёти адибонро зикр менамояд. Ҷунончи:

Аҳбори Возех:

«Шеван, таҳаллуси мубораки ҳазрати устоз-ул-уламои қудват-ул-фузалои марҷ-ул-ҳукком ва алвиллои қозиюлқузот Муҳаммад Шарифхоҷаи қозикалони бухорист»¹.

Аҳбори С. Айнӣ:

1. Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб. Таълифи Раҳматуллоҳи Возех (Матни интиқодӣ, бо муқаддима ва тасхеҳи А. Ҷонфидо, зери таҳрири А.Мирзоев). – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 98.

«Мулло Муҳаммад Шарифхочаи Шевани Бухорой. Дар Бухоро ба аҳди амир Насруллоҳ қозикалон буда. (Вафот 1361 ҳичрӣ)»¹.

Ё ин ки:

Ахбори Мӯхтарам:

«Дилкаш, тахаллуси мутриби маҳфили суҳанварӣ ва мақом-шиноси базми маънипарварии сармои нишот ва масрурӣ Қорӣ мулло Кароматуллоҳи Танбӯрист»².

Ахбори С. Айни:

«Қорӣ мулло Каромати Танбӯрии Дилкаш. (Вафот 1320 ҳичрӣ)»³.

Дар тазкираҳо ҳангоми зикри шарҳи ҳоли адибон зимнан баъзан дар бораи аҷдоду авлод, шаҷара ва машғулияти онҳо маълумот дода шудааст. Ҳамин ҳолат дар асари С.Айни низ гоҳе ба назар мерасад. Дар ин маврид насабу ҳасаби адиб ва махсус таъкид шудани шаҷара ва асолати ӯ аз ҷониби С.Айни чун нишони ифтихороти милли қобили таваҷҷӯҳ мебошад. Чунончи, дар бораи Тамҳид менависад: «Қорӣ Масеҳои Тамҳиди Самарқандӣ, ибни Муҳаммадсолах, ибни Муҳаммадзиёи Ҳайрат, ибни Муҳаммадзамон, ибни Муҳаммадризои Похутӣ аст. (Таваллуд 1310 ҳичрӣ). Падару аҷдоди Тамҳид ҳама шоиру аҳли адаб, фалғариюласл ва тоҷики сирфанд»⁴.

Муаллифони тазкираҳо дар бораи адибони ҳамзамони худ суҳан ронда, гоҳо дар хусуси тахаллусинтиҳобкунии шоирон ва сабабҳои он маълумот додаанд. Дар асари С.Айни ҳам оид ба тахаллусинтиҳобкунии як қисм адибони ҳамзамонаш ахбори муҳимро дарёб кардан мумкин аст. Ин гуна қайдҳо барои рӯшан гардидани баъзе нуктаҳои шарҳи ҳоли адибон мадад мерасонанд. Масалан, доир ба тахаллуси Мулло Бурҳон чунин маълумот медиҳад: «... дар авоили ҳол «Муштоқӣ» тахаллус мекард, чун Мулло Назруллоҳи Лутфӣ «Муштоқӣ»-ро ба тасарруф «Муши тоқӣ» гуфта мумиилайхро таъриз

1. С.Айни. Мулло Муҳаммад Шарифхочаи Шевани Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 347.
2. Тазкират-уш-шуарои Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мӯхтарам (Бо тасеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Камол Айни). – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 134.
3. С.Айни. Қорӣ мулло Каромати Танбӯрии Дилкаш // Намунаи адабиёти тоҷик. – С.301.
4. С.Айни. Қорӣ Масеҳои Тамҳиди Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 242.

менабуд, аз ин захми забон бисмил шуда тахаллуси худро «Бисмил» қарор дод»¹.

Ё ин ки дар хусуси тахаллуси Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мӯхтарам менависад: «Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ дар авоил «Нозук» тахаллус мекард, пас аз он ба «Мӯхтарам» табдил намуд»².

Тазкиранависон дар вақти баёни чараёни зиндагӣ ва эҷодиёти суҳанварон дар бораи маҳсули адабӣ, миқдори осор, фаъолияти онҳо дар соҳаҳои гуногуни эҷоди бадеӣ, маҳорати адибон дар шаклҳои гуногуни адабӣ, соҳибдевон будани онҳо, бо кадом забон асар эҷод намуданашон ва ғайра маълумоти зарурӣ дарҷ намудаанд.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» низ ба зикри чунин масъалаҳо аҳамияти махсус дода шудааст.

Баёни хислатҳои шахсӣ ва сифатҳои маънавии адибон дар тазкираҳои гузашта мавқеи муайянеро ишғол менамояд. С. Айни ин ҷиҳатро низ дар асараш аз мадди назар дур нагузошта, доир ба шахсият ва фазилятҳои писандидаи адибон, алалхусус шоирону нависандагони ҳамзамонаш маълумоти пурқимат додааст. Чунончи дар поён хоҷем дид, ахбори С.Айни дар ин масъала аз маълумоти тазкираҳо афзалият ва тафовути ҷиддӣ дорад.

Дар тазкираҳо баъди баёни маълумоти тарҷумаиҳолӣ намунаи ашъори шоирон оварда мешавад. Муаллифони тазкираҳо мувофиқи фаҳмишу завқи адабию эстетикӣ худ баъзан дар бораи осори адибон нуктаи назарашонро баён кардаанд. Дар ин масъала «Намунаи адабиёти тоҷик» бо тазкираҳо монандӣ пайдо мекунад. Вале бояд таъкид намуд, ки дар айни замон дар тарзи баҳодихӣ байни он асарҳо албатта, фарқи кулӣ вучуд дорад.

«Намунаи адабиёти тоҷик» бо вучуди баъзе ҷиҳатҳои умумӣ бо тазкираҳои гузашта, дар айни ҳол ба таври усулӣ фарқ мекунад.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки «Намунаи адабиёти тоҷик» дар асоси методологияи маърифати илмӣ навишта шуда, муаллиф муаммоҳои адабиёти тоҷикро мувофиқи талабот ва усулҳои адабиётшиносии муосир маънидод мекунад ва моҳияти асарҳои адабиро аз рӯи ҷаҳонбинии пешқадам шарҳ медиҳад. С.Айни мероси адабӣ ва далелҳои таърихи адабиёт, қонуниятҳои инкишоф ва хусусиятҳои адабиёти тоҷик, тамоюлҳои он ва воқеаҳои адабиро дар асоси талаботи адабиётшиносии муосир тадқиқ менамояд. Фарқи «Намунаи адабиёти тоҷик» аз асарҳои илмӣ ва ёдгориҳои адабию

1. С.Айни. Мулло Бурҳон Бисмили Кӯлобӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 228.

2. С.Айни. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи маҳдуми Мӯхтарамӣ Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 478.

эстетикии тоинкилобӣ, аз чумла аз тазкираҳо пеш аз ҳама дар асоси методологии маърифати илмии он мебошад.

Чихати дигари фарқкунандаи «Намунаи адабиёти тоҷик» дар масъалаи таснифи давраҳои таърихи адабиёт зоҳир мешавад. Дар тазкираҳои гузашта ва ҳатто дар «Намунаи адабиёти Эрон»-и Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ таърихи адабиёт аз рӯи усули сулолави тасниф шудааст. Вале С.Айнӣ дар шарҳиносии муосир аввалин шуда, таърихи адабиёти тоҷикро аз рӯи усули илмии таърихию адабӣ ба давраҳо тақсим карда, барои омӯзиши системанок ва мурағабҳои таърихи адабиёт заминаи устувор гузошт ва ба муҳаққиқони баъдина намуна гардид. Вобаста ба таснифи давраҳои таърихи адабиёт табиист, ки масъалаи ҷо ба ҷо гузори маводи адабӣ ба миён меояд. Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷойгиркунии мавод, таҷқиқи осори адибон ва масъалаҳои адабиётшиносӣ аз рӯи таърихият (ба истисноии қисми дуюм) сурат гирифтааст, ки чунин усули пешгирифтаи С.Айнӣ афзалияти калон дорад.

Масъалаи муҳими дигаре, ки фазилати «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро собит менамояд, дар он ба миён гузошта шудани худшиносии миллии халқи тоҷик мебошад. Дар тазкираҳои пешина худшиносии миллии дида намешавад. Дар замонҳои дигаргунсозии инқилобӣ ва эҳёи миллии тоҷикон аз тарафи С.Айнӣ ба таври ҷиддӣ ба миён гузоштани худшиносии миллии аҳамияти калони таърихӣ ва сиёсӣ дошт. Хизмати бузурги С. Айнӣ дар он аст, ки худшиносии миллии халқи тоҷикро бо масъалаҳои мубориза барои ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданӣ, ки солҳои 20-ум барои тоҷикон аҳамияти ҳалқкунанда доштанд, саҳт алоқаманд намуда, ба ташаккули шуур ва худшиносии миллии меҳнаткашон таъсири пурсамар расондааст. Аз ин ҷиҳат «Намунаи адабиёти тоҷик» на танҳо сарчашмаи илмӣ, балки яке аз омилҳои ташаккули шуури иҷтимоӣ ва инкишофи таърихӣ миллият аст.

Дар масъалаи усули интиҳоби порчаҳои адабӣ, ки дар тазкиранигорӣ аз масъалаҳои асоситарин ба шумор меравад, «Намунаи адабиёти тоҷик» аз тазкираҳои гузашта бо якҷанд ҷиҳати мушаххаси худ фарқ мекунад. С.Айнӣ хангоми интиҳоби порчаҳои адабӣ танҳо бехтарин намунаҳои адабиёти, ки мазмуни амиқи иҷтимоӣ дошта, бо санъати баланд эҷод шудаанд, дохил кардааст. Ба ақидаи С.Айнӣ дар ин китоб фақат асарҳое, ки «арзандаи арз»¹ буда, ба талаботи завқи адабию эстетикӣ халқ ва вазифаҳои иҷтимоӣ замон ҷавоб дода тавонанд, интиҳоб шудаанд. Дар тазкираҳои гузашта баробари

1. С.Айнӣ. Ихтор аз ҷониби чамъкунанда // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 518.

шеърҳои пурмазмун инчунин асарҳои аз ҷиҳати мундариҷа камқимат, суғу ва аз ҷиҳати санъату бадеиёт паст бисёр дучор мешаванд, ки мисоли инро махсусан дар як қисм тазкираҳои охири асри XIX ва ибтидои асри XX (Мӯҳтарам, Афзал, Абдӣ) дидан мумкин аст. С.Айнӣ он тазкиранависонро, ки дар интиҳоби намунаҳо ба сахлангорию бемаъсулиятӣ роҳ додаанд, саҳт танқид мекунад. Чунончи, ӯ Афзал маҳдуми Пирмастиро, ки бо фармони амир Абдулаҳад тазкираи адибони муосирашро таълиф намуда, дар он дар қатори шеърҳои хуб, шеърҳои бемаъниро низ дохил кардааст, мазаммат намуда, менависад, ки ӯ «бинобар хотири амир дар ин китоб шуароро сарехан танқид накарда, сара ва сақатро дар як қатор ҷилва додааст...»¹.

Дар он тазкираҳое, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX бо фармони ҳукмрони вақт навишта шудаанд (тазкираҳои Абдӣ, Афзал, Мӯҳтарам), дахҳо шоирони тасодуфӣ дохил карда шудаанд, ки онҳо на дар ҳаёти адабии давр ва на дар таърихи адабиёт нақше набозидаанд ва танҳо аз рӯи ҳавою ҳавас гоҳо ба шеърҳои машғул шудаанд. Инҳо қисман амалдорону рӯҳониёни расмӣ, қозизодагон, тоҷирону одамони гуногунқасб буданд, ки даъвои шоирӣ мекарданд, вале дар асл гуфтание надоштанд. Мисоли ин гуна «шоирони» тасодуфӣ амир Абдулаҳад мебошад, ки бо таҳаллуси «Оҷиз» дар майдони адаб «шеър» мегуфт ва бозори ҳарзагӯиро ривоч меод. Тазкиранависони тамаллуқкор дар таърифу тавсифи чунин «шоирон» аз гуфтани суханони муболиғаомез ҳеҷ худдорӣ намекарданд ва «намунаи ашъори» онҳоро дар дар тазкираҳояшон бо сифатҳои нестандарҷаҳон зикр намудаанд. Чунончи, Мӯҳтарам дар тазкирааш ба амир Абдулаҳад чунин баҳо медиҳад, ки гӯё дар иқлими суханварӣ мисли ӯ шоири мумтозу нуктапардоз ба майдон наомада бошад². Ҳангоми овардани «намунаи ашъори» Оҷиз низ Мӯҳтарам мадху ситоишро дар хусуси музаҳрафоти ин «шоир» ба дараҷаи ифрот мерасонад³. Ҳамин гуна рафтори ғайриайнии тазкиранависро ҳангоми зикри шарҳи ҳолу «осори» дигар намояндагони синфи ҳоким низ дидан мумкин аст.

Дар тазкираҳои гузашта, ки ҳар қадам зикри ашъори адибони як марҳалаи муайяни таърихи адабиёт ва ё намунаҳои адабии давраи муайянро дарбар мегиранд, миқдори хеле зиёди шоиронро дучор шудан мумкин аст, ки арзиши эҷодиёти онҳо аз ҷиҳати мавзӯӣ, маз-

1. С.Айнӣ. Афзал маҳдуми Пирмастири Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 219.

2. Тазкират-уш-шуарои Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мӯҳтарам (Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Камол Айнӣ). Нашри зикршуда. –С. 228

3. Ҳамон ҷо. – С. 229-230.

мун ва бадеият қариб ба дараҷаи нестӣ аст. Ҳамин ҳолат беш аз ҳама дар тазкираҳои Афзал, Абдӣ ва Мӯҳтарам ба назар мерасад. «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ҳамин гуна равияи номатлуб дар масъалаи интиҳоби аҳли адаб ва осори адабӣ хотима гузошт. Чи дар интиҳоби намунаҳо аз осори гузаштагон ва чи эҷодиёти адибони муосир С.Айнӣ талаботи ниҳоят чиддӣ ва қатъӣ гузошта, ба тазкирааш танҳо порчаҳои санъати асилро дохил кардааст. Дар таърихи адабиёти тоҷик миқдори ниҳоят зиёди адибони бузургу хурд эҷод кардаанд. Вале С.Айнӣ танҳо зикри осори суҳанварони ҳақиқиро муносиб дидааст. Ҳамчунин дар солҳои аввали инқилоби Октябр дар саҳифаҳои маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ва рӯзномаи «Овози тоҷик» дар қатори адибони маълуми машҳур инчунин шеърҳои Рочӣ, Хилмӣ, Муинзода, Нодир, Қурбӣ ва дигарон низ ҷоп мешуданд, аммо бинобар сабаби сустии мундариҷаи ғоявӣ ва пастии дараҷаи шеърӣ асарҳои ҳеҷ кадоме аз онҳоро С. Айнӣ ба тазкирааш ҷой надодааст. Аз ин нуқтаи назар «Намунаи адабиёти тоҷик» аз тазкираҳои гузашта фарқи чиддӣ сифатӣ дорад ва арзиши он ҳамчун ганҷинаи асарҳои аълои адабӣ беҳамтост.

Тазкираҳои гузашта бинобар сабабҳои маълум дар як қатор масъалаҳо, аз ҷумла интиҳоби намунаҳои адабӣ аз маҳдудият ҳолӣ нестанд. Дар онҳо табиист, ки таъсири мафкураи расмӣ давр, талаботи завқу ҳаваси гурӯҳу табақаҳои муайяни ҷамъияти равшан ҳис мешавад. Ин ҳолат дар ҳамаи давраҳои таърихи тазкиранависӣ, алалхусус дар асрҳои XVIII ва XIX, ки байни адабиёти пешқадаму маорифпарварӣ ва адабиёти дарборӣ муборизаи саҳт давом мекард, боз бештар намоён мегардад. Бесабаб нест, ки дар тазкираҳои Афзал, Мӯҳтарам ва Абдӣ, ки бо супориши амир навишта шудаанд, пеш аз ҳама намунаҳои интиҳоб шудаанд, ки ба талаботу завқи табақаҳои ҳоким мувофиқ бошанд. Ба ин тазкираҳо ҷунонки Р. Ҳодизода хотиррасон мекунад, онҳое, ки «аз шеърӯ шоирӣ фарсахҳо дур буданд, низ дохил карда шудаанд»¹.

Бар хилофи тазкиранависони гузашта С.Айнӣ он намунаҳои интиҳоб кардааст, ки аз ҷиҳати мазмуну бадеият барҷаста бошанд ва ба талаботи завқу ҳаваси меҳнаткашон ҷавоб дода тавонанд.

Дар баъзе тазкираҳо, махсусан тазкираҳои Мӯҳтарам, Афзал ва Абдӣ бештар қасидаҳои мадҳӣ, шеърҳои ба амирон ҳокимон бахшидаи шоирон мавқеъ пайдо кардаанд, вале дар «Намунаи адабиёти тоҷик» акси ин ҳолат мушоҳида мегардад.

1. Р. Ҳодизода. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX. – Душанбе: Дониш, 1968. – С. 26.

Дар тазкираҳои гузашта дар қатори шеърҳои сараву суфта, инчунин порчаҳои муҳолифи одоб ва аз назокат дур низ чун «намуна» оварда шудаанд. Вале С.Айнӣ аз зикри чунин шеърҳо хуздорӣ на-мудааст.

Дар масъалаи забон ва услуби намунаҳои адабӣ низ дар байни асари С.Айнӣ ва тазкираҳои гузашта тафовути калоне ҳаст. Дар қисме аз тазкираҳои пешина қасидаҳои тумтароқ ва шеърҳои мушкилфаҳму мавҳум, ки бо услуби мураккабу душворфаҳм эҷод шудаанд, фаровон ҳастанд. Вале дар «Намунаи адабиёти тоҷик» порчаҳои адабии аз ҷиҳати мундариҷаи ғоявӣ пурқувват ва аз ҷиҳати забону услуб оммафаҳм интиҳоб шудаанд.

Асари С.Айнӣ дар масъалаи усули зикри намунаҳои адабӣ аз тазкираҳо тафовут дорад. Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» муаллиф пеш аз овардани намунаҳо маъҳази онҳоро нишон медиҳад, вале ин ҷиҳат дар тазкираҳо аксаран ба назар намерасад.

«Намунаи адабиёти тоҷик» аз лиҳози матн аз тазкираҳо фарқ мекунад. Дар тазкираҳои гузашта масъалаи матншиносӣ, нишон додани муҳолифати нусхаҳо ва назари муаллиф ба онҳо дида на-мешавад. С.Айнӣ дар адабиётшиносии муосири тоҷик аввалин шах-сест, ки масъалаи матншиносиро аз рӯи талаботи илмӣ ба миён гу-зошта, бомуваффақият ҳал намудааст.

Фарқи дигари «Намунаи адабиёти тоҷик» аз тазкираҳо дар масъалаи хусусияти маълумоти тарҷумаиҳолии мебошад. С. Айнӣ чунонки қайд шуд, дар масъалаи баёни маълумоти тарҷумаиҳолии хеле дақиқкорона рафтор кардааст. Ӯ ба ахбори тазкираҳо ва дигар сарчашмаҳо қаноат накарда, барои барқарор кардани таърихи ҳаёти адибон ҷидду ҷаҳди зиёде ба харҷ дода, лаҳзаҳои асосии тарҷумаиҳолии суханваронро бо камолӣ возеҳӣ муайян намудааст. С.Айнӣ далелҳои тарҷумаиҳолии дар тазкираҳо сабтшударо бодикқат санчида, бо далелҳои таърихӣ ва адабӣ муқоиса мекунад ва санади дурустро нишон медиҳад. Чунин муносибати танқидиро ба ахбори манбаъҳо дар тазкираҳо намебинем. С.Айнӣ ҷой доштани нуқсонҳои ҷиддиро дар тарзи маълумотдиҳии тазкиранависони асри XIX ва ибтидои садаи XX таъкид карда, дар хусуси бедикқатию беаҳамиятии онҳо дар баёни таърихи ҳаёти адибон навиштааст, ки «тазкиранависони аҳди охир дар таърихи соҳибони тарҷума он қадар аҳамият надодаанд. Ғоҳи аҳди амиреро ном бурдаанд, вайро ҳам на бо сарехати исм, балки ба лақабе, мисли чаннатмакон, марҳум, фирдавсошён ва амсолаш иктифо кардаанд»¹. Бар хилофи чунин тарзи маълумотдиҳии умумӣ

1. С.Айнӣ. Як-ду сухан // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 193.

ва мавҳум дар асари С.Айнӣ асноди шарҳи ҳоли адибон ва эҷодиёти онҳо возеҳу аниқанд.

Фарқи дигари «Намунаи адабиёти тоҷик» аз тазкираҳо дар масъалаи баҳо ба эҷодиёти адибон намоён мешавад. Баёни афкори адабӣ танқидӣ дар тазкираҳо албатта, як хел нест. Ҳар як тазкиранигор мувофиқи савияи донишу фаҳмиш, ҷаҳонбинӣ, завқу салиқаи суҳаншиносӣ ва талаботи умумии завқи эстетикӣ чамъият ба асарҳои адабӣ ва эҷодиёти адибон баҳо додааст. Баҳои ба эҷодиёти адибон ва асарҳои ҷудогонаи адабӣ додаи як гурӯҳ тазкиранависон бо мазмун ва моҳияти худ бо далелҳо исбот шуда, аз тарафи умум дар таърихи адабиёт эътироф шудааст. Барои мисол зикри эроди Алишери Навоӣ дар бораи як байти шоири асри XV Риёзии Самарқандӣ ва нуқтаи назари С.Айнӣ ба он бамаврид мебошад. С.Айнӣ баъди овардани як ғазал аз ашъори Риёзӣ менависад: «Амир Алишери Навоӣ дар «Маҷолисун-нафоис» ҳикоят мекунад, ки Риёзӣ ин матлаъро аз шеърӣ худаш хонд:

Матлаъ:

Ситораест дурри гӯши он ҳилолабрӯ,
Зи рӯи хусн ба хуршед мезанад паҳлӯ.

Фақир гуфтам, ки дар миёни ду мисраъ як «ки»-и робит даркор аст. Бинобар ин, ин байтро ба ин тариқа тағйир дода шавад:

Эй рӯи хусн дурри гӯши он ҳилолабрӯ,
Ситораест, ки бо моҳ мезанад паҳлӯ, –

ҳар оина хубтар мешуд. Аммо Риёзӣ шӯрида, роҳи мучодила ва муҳобираро гирифта»¹.

С.Айнӣ ҳамчун шеършинос ин эроди Алишери Навоӣро дар бораи байти мазкур ҳаққонӣ доништа, гуфтааст: «Дар ҳақиқат баъд аз тасхеҳи Амир Алишери Навоӣ байти мазкур бағоят дилрабо шуда»². Ҳамин ақидаашро С.Айнӣ баъдтар дар монографияи «Алишери Навоӣ» (1948) тақвият дода, эроди Навоӣро «танқиди амалии устодона»³ номидааст.

1. С.Айнӣ. Риёзии Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 95-96.

2. Ҳамон ҷо. – С. 96.

3. С.Айнӣ. Алишери Навоӣ//Куллият,ҷ.11. Китоби дуюм (Тартибдиханда ва ба чоп тайёркунанда: К.Айнӣ). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 289.

Бо сабабҳои маълуми таърихӣ ва айнию зехнӣ дар як қисм тазкираҳо дар хусуси баҳо ба осори адибон бешу кам маҳдудият ва норасоӣҳо низ роҳ ёфтаанд. Мулоҳизаҳои як гурӯҳ тазкиранависон ба ҳақиқати адабӣ мувофиқат намекунанд ва хусусияти соф зехнӣро ғаразнокона низ доранд ва дар асарҳои чунин муаллифон майлнокии онҳо ва нақши афкори синфи ҳукмрон рӯшан ҳис карда мешавад. Масалан, дар тазкираҳои Мӯҳтарам, Афзал ва Абдӣ тавачҷӯҳи хоси онҳо нисбат ба адабиёти дарборӣ ба хубӣ аён аст. Ва баръакс, муаллифони мазкур адибони пешқадаму маорифпарварро бадному сиёҳ ва осори онҳоро нодуруст тавзеҳ намудаанд. Аз ин ҷост, ки С. Айнӣ ба тазкираҳои гузашта танқидан муносибат карда, оид ба мулоҳизаронии онҳо ақидаи худро баён карда, осори адибонро ҳолисона таҳлил намудааст. Яке аз муҳимтарин ҷиҳатҳои мушаххаси «Намунаи адабиёти тоҷик» дар масъалаи баҳо ба эҷодиёти адибон ва муайян кардани мавқеи онҳо дар таърихи адабиёт аз он иборат аст, ки ба ифодаи С.Айнӣ «...дар мавридҳои баёни фикр ҳамеша мутолаа ва муҳокимаи шахсии ҷомеъ омил уфтодааст».¹

Тазкиранависони хушомадгӯ, чун Афзал, Абдӣ ва Мӯҳтарам на танҳо аз зикри шеърҳои эътирозӣ ва танқидии шоирони ҳамзамони худ худдорӣ кардаанд, балки барои писанди амир шудан ва ба лутфу навозиши ӯ сазовор гаштан, то тавонистаанд, дар тазкираҳои адибони озодфикру пешқадаму, ки аз амиру амалдорон норозӣ буданд, бо ҳар роҳ сиёҳ кардаанд. Муносибати манфии онҳо нисбат ба адиби маорифпарвар Шамсиддини Шохин далели ин фикр шуда метавонад. Тазкиранависони мазкур истеъдоди хайратовари Шохин ва камолоти фазилати маънавии ӯро тақдир кардаанд, вале барои хотири амир ва бинобар назари бадбинона доштан дар ҳақиқи ӯ суҳанҳои носазо гуфтаанд. Мӯҳтарам дар тазкирааш Шохинро бо ифодаҳои «афсаҳ-ул-мутақаллимин ва амлаҳ-ул-мутаххирини соқии мастабаи суҳандонии нағмасароии маҳфили шевозабонӣ»² ёдоварӣ намуда, мартабаи донишу фазилати ӯро ба «дараҷаи Фалотуни хумқадаи фикри рангин, Букроти маъниофарини Юнонзамин»³ баланд мебардорад, вале баъди ин гуна тавсифҳои мунофиқона шоирро барои шеърҳои танқидиаш ба «сitezарой» ва «ҳарзадарой» ҳукм карда, мазаммат менамояд. Ҳатто қор ба дараҷае расидааст, ки пас аз овардани мактаи ғазали Шохин:

1. С.Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелейтун // Овози тоҷик. – 1927. – 16 март. – № 138.
2. Шохин // Тазкират-уш-шуарои Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мӯҳтарам (Бо тасҳех ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Камол Айнӣ). – С. 177.
3. Ҳамон ҷо. – С. 177.

فقیر گفتم که در میان دو مصراع یک «که» رابط در کار است
 بنابراین این بیت را به این طریقه تغییر داده شود:
 ز روی حسن در گوش آن هلال ابرو
 ستاره است که باماه میزند پهلو.
 هر آینه خوبتر میشد

اما ریاضی شوریده راه مجادله و مکابره را گرفته. (در حقیقت
 بعد از تصحیح امیرعلی شیرنوازی، بیت مذکور بغایت دلربا شد.

- ۴۴ -

نظام الدین امیر علی شیرنوائی

و در فارسی فنایی تولد (۸۴۴) وفات (۹۰۶)

(از دولت شاهی)

(تحفة الافکار.)

آتشین لعلی که تاج خسروانرا زیور است،
 اخگری بهر خیال خام پختن در سر است.
 تخم رسوایی دهد بر، دانه تسبیح زرق؟
 آری، آری، دانه، جنس خویش را بار آور است.
 کنبند خضرا که خونر بزیست فعلش، دور نیست
 برک هیئا اخضر آمد، لیک رنگش احمر است.
 مرد را یکمنزل از ملک فنا دان تابقا،
 مهر را یکروزه راه از باختر تا خاور است.
 بیگنه را ساختن آزرده از تیغ زبان
 نا توان کردن، رگ بیرنج را از نشتر است.

Фасли «Низомиддин амир Алишери Навоӣ» аз
 «Намунаи адабиёти тоҷик».

Пас аз вафоти ту Шоҳин суҳанварон сӯзанд,
Ба ҷои шамъ туро бар сари мазор ангушт,¹

ки дар он шоир ба фазилату мартабаи худ баъд аз фавт зимнан ишора мекунад, Мӯхтарам маънои онро таҳриф намуда, дар бораи бепарвоӣ аз вафоти суҳанвар ва бардавомии маҷлиси анҷумани амир аз худ байте илова карда, бо кинояву тамасхур менависад: «Аз ин ғофил, ки маҷлиси имконро ҳукмест чун расми меҳмонсарой: баранд, дигареро биёранд ба ҷой.

Гумон мабар, ки ту чун бигзарӣ, ҷаҳон бигзашт,
Ҳазор шамъ бикӯштанду анҷуман боқист».²

Бар хилофи чунин рафтори густохонаи Мӯхтарам С. Айни байти дар боло зикршудаи Шоҳинро оварда, бори дигар мартабаи шоирро дар байни аҳли илму адаби замонаш баланд дониста, таъкид мекунад: «Дар воқеъ, Шоҳин баъд аз вафот ангуштнамои арбоби дониш шуд. На танҳо ангуштнамо шуд. Ҳар аҳли фазле, ки қабри Шоҳинро ба ангушт ишора мекунад, аз ҳарорати таҳсину офарин ангушташ чун шамъи сари мазор месӯзад».³

Аз мулоҳизаҳое, ки дар тазкираҳои Мӯхтарам, Афзал ва Абдӣ доир ба адибони пешқадам ва маорифпарвар баён шудаанд, дар бораи муборизаи ғоявии адабиёти пешқадам ва иртиҷоии охири асри XIX ва ибтидои садаи XX тасаввуроти рӯшан ҳосил намудан мумкин аст. Чунончи, се тазкиранависи мазкур Шоҳинро барои фикрҳои пешқадамаш бо ҳар роҳу восита сарзанишу мазаммат ва сиёҳ кардаанд. Аз ҷумла навиштаҳои зерини онҳоро дар бораи Шоҳин аз назар мегузаронем:

Мӯхтарам:

«Лиҳозо чандон ки хуршеди марҳамати султонӣ ва анвори тарбияти хусравонӣ бар вучуди мустаъидди ӯ метофт, иддаъои ӯ боло мегирифт ва дағдағи ӯ тараққӣ меёфт. Билаҳира пояи ситезароиро баланд сохт ва мақолаи ҳарзадарой боло афрохт»⁴.

1. Ҳамон ҷо. – С. 179.

2. Ҳамон ҷо. – С. 179.

3. С.Айни. Шамсиддин маҳдум Шоҳини Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С.364.

4. Шоҳин //Тазкират-уш-шуарои Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мӯхтарам (Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Камол Айни). – С. 179.

Абдӣ:

«Бо вучуди он ки бинобар зақои табиат ба мунодамати мусохабати чаноби олиҳазрат (амир Абдулаҳад – А.М.) расида ва зарраи он ҳамдӯши хуршед гардида, аз пасти толеъ шиква мекунад ва аз нуҳусати бахт ситеза мекард. Ба муқтазои лаъан шукратум ло надратукум ва лаъан куфратум амал менамуд. Лиҳозо офтоби умри он навҷавон дар синни шабоб ба сар омад»¹.

Афзал:

«Аз он ҷо ки абвоби тафакқудоти гуногуни хусравонии ҳазрати зилсичонӣ ҳамеша ба рӯяш боз буд ва маводи афзолаш рӯз ба рӯз меафзуд, кораш ба ҷое кашид, ки рутбаи камоли худро аз ҳама боло дид ва ба мазаннаи пастӣ ба пояе, ки дошт, ношукрӣ чид, аз ин ғофил, ки нафси одамиро вақте ки аз мабдаъ ва маъод тазаккур нест, дар ҳеҷ марказе тақаррур нест... Ва филҷумла аз ин шӯъла дилаш пурдоғ буд ва мубталои сӯзиши димоғ»².

С. Айни хангоми баёни шарҳи ҳоли Шоҳин ва осори ӯ бо оҳанги ғаразнок дар бораи шоир сухан рондани тазкиранависони маддоҳро зимнан хотиррасон мекунад. Ӯ гуфтаҳои Мӯҳтарам, Абдӣ ва Афзалро дар хусуси Шоҳин қабул намекунад ва ба воситаи мутолааву муҳокимаҳои шахсӣ дар асоси мундариҷа ва хусусиятҳои гоҷавию бадеии осори шоир ҷараёни зиндагӣ ва тавсифи ҳақиқии эҷодиёти ӯро баён месозад. С.Айни тамоюли ғаразнокку муносибати манфии тазкиранависонро қайд карда, аз ҷумла мегӯяд: «Тазкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечора Шоҳин зулм кардаанд. Бо ин ки фазлу камолашро тақдир мекунанд, «мағруру худписанд буд, қадрӣ тарбияти амиро надонист, бинобар ин, ҷавонмарг шуд» мегӯянд (билмазмун)»³.

Ҳамин гуна муносибати бадҳоҳона доштани тазкиранависони ҳушомадгӯйро дар ҳаққи дигар адибони тараққипарвар низ С.Айни нишон дода мегузарад, ки чунин қайдҳои ӯ аз назари танқидию рафтори айнии вай дар масъалаи истифодаи маъхазҳои адабии гувоҳӣ

1. Тазкират-уш-шуарои Абдуллоҳочаи Абдӣ (Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо зери назари Саҳобиддин Сиддиқов). – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 130-131.
2. Афзалӣ. Шоҳин // Афзал-ут-тазкор фӣ зикри-иш- шуаро ва-л-ашъор. – Ташкент: Лит. Г.Х. Арифҷанова, 1336. Боби «Шин». (Бидуни зикри саҳифа).
3. С. Айни. Шамсиддин маҳдуми Шоҳини Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 366.

медихад. Муаллиф зимни баёни далелҳои адабӣ ва маълумоти тарҷумаихолӣ тазъику фишор хӯрдани аҳли адаби пешқадамро дар шароити зулму истибдоди аморат қайд намуда, дар айни замон назари бадбинонаи тазкиранависони тамаллуқкорро ба муҳолифони тартиботи мавҷуда ёдоварӣ мекунад. Чунончи, дар бораи саргузашти талхи яке аз шогирдони Аҳмади Дониш– Каромати Танбӯрии Дилкаш навиштааст: «Амир Абдулаҳадро ба тарзи ҳаёти Дилкаш рашк омада, вайро мулозими рикоб карда, аз зиндагонии озодонааш маҳрум сохт. Бечора Дилкаш сола ба хорию зории дарбори амир ба зӯрӣ муқовимат намуда, оқибат ба бемории силӣ гирифтӣ омада, вафот ёфт. Тазкиранависони муосираш, мисли Афзал ва Мӯҳтарам мумиилайҳро (бинобар худписандиаш аз умр бархурдор нашуда мурд) гуфта қайд кардаанд (Барои хушомеди амир)»¹.

Умуман С.Айнӣ ба маълумоти тазкираҳо ва тарзи баҳодиҳии онҳо ба эҷодиёти адибон муносибати танқидӣ карда, далелҳои адабӣ, моҳияти осори адибон ва мақоми суҳанваронро дар таърихи адабиёт аз рӯи талаботу усулҳои илми адабиётшиносӣ муайян мекунад. Аз ин ҷост, ки бар хилофи афқору ақидаи тазкиранависон Афзал, Абдӣ ва Мӯҳтарам дар «Намунаи адабиёти тоҷик» эҷодиёти адибони пешқадам баҳои ҳаққонии худро гирифтаанд.

С.Айнӣ ба мундариҷаи ғоявӣ, мазмуни иҷтимоӣ ва афқори пешқадами маорифпарварону санъаткорони рӯшанфикр Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шохин, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Раҳматуллоҳи Возех, Тошхоҷаи Асирӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Мирзо Сирочи Ҳаким, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Абдуллоҳхоҷаи Таҳсин, Мирзо Азими Сомӣ, Мирзо Ҳаити Саҳбо, Симои Бухорой, Абдулмачиди Зуфунун, Исо Маҳдум, Садри Сарир, Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё, Мирзо Содики Муншӣ, Каромати Дилкаш, Сайид Аҳмадхоҷаи Аҷзӣ ва дигарон, ки мероси адабии худро ба манфаати оммаи халқ бахшидаанд ва идеалҳои наҷиби инсониро тарғиб кардаанд, баҳои баланд додааст. Ҳангоми баҳо ба эҷодиёти адибон С.Айнӣ таҷрибаи ҷамъиятиро маҳаки асосӣ қарор дода, ба талаботу усулҳои илми адабиётшиносӣ таъя намудааст. Ҳаққонияту айнияти баҳои ба адибон додаи С.Айнӣ дар тадқиқоти минбаъдаи адабиётшиносон ба таври барҷаста собит ва тасдиқ гардид.

«Намунаи адабиёти тоҷик» дар масъалаи забон ва услуб низ аз тазкираҳо фарқи ҷиддӣ дорад. Забон ва тарзи баёни аксари мут-

1. С.Айнӣ. Қорӣ Мулло Каромати Танбӯрии Дилкаш // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 302.

лаки тазкирахо маъмулан душворфаҳму мураккаб мебошад. Дар онҳо суханпардозӣҳои пурдабдаба, истифодаи калимаву таъбирҳои мушкилфаҳм, ҷумлаҳои мураккабе, ки бо насри мусаччаъ ороиш ёфтаанд, ташбеҳоту муболиғаҳои ғайритабӣӣ, баёни мавҳуми фикр бисёр дучор мешаванд. Фаҳмидани мақсади муаллиф ва умуман мазмуни як қисм тазкираҳо ба хонандаи оддӣ душворӣ мекунад. Дар тазкираи С.Айнӣ бошад, забон ва тарзи баёни муаллиф содаву мафҳум ва ба ҳамаи хонандагон дастрас аст. Тазкиранависони гузашта тақаллуфот, обу ранги ғайритабӣӣ, суханпардозии хушк, баёни тумтароқи мушкилфаҳм, калимаву ибораҳои арабӣ, ҷумлабандии печ дар печро зиёд кор фармудаанд, ки фаҳмидани мазмуни навиштаи онҳо танҳо ба як гурӯҳи хеле маҳдуди одамон муяссар мегардад. Вале С.Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» роҳи содданависиро пеш гирифта, асли мақсадро бо камоли возеҳӣ баён сохтааст. Барои исботи фикр гуфтаҳои Возеҳ, Мӯҳтарам ва С. Айнӣро дар бораи яке аз шоирони нимаи дууми асри XIX Муҳаммад Тоҳирхочаи Зарир дида мебароем:

Возеҳ менависад:

«Зарир, таҳаллуси маоло алқоби саъдатпаноҳи салолата содот-ул-изоми янтаҷат-ул-амҷоди алкироми зилмаҷд ва эътило Муҳаммад Тоҳирхочаи Ҷӯйборист. Марҳум халафи сидқи марҳуми ҷаннатошӯени олимақоми эшонӣ Муҳамадаминхочаи шайхулислом мебошад. Зикри эшон дар боби «Алиф» гузашт. Аз ҷониби модарӣ силсилаи интисоби эшон ба хоҷағони даҳбедӣ мерасад. Чашмҳои муборак аз овони маҳд ил-ал-аҳд аз ҳулияи биниш оӣ. Ҳифзи «Каломуллоҳ»-ро намуда маъа забти қавоид ба таҷвиди он. Аз ашъори форсӣ ва туркӣ бисёр медонанд ва дар шеършиносӣ ва шеърғӯӣ аз байади ялон».¹

Мӯҳтарам менависад:

«Зарир, таҳаллуси бинодили равшанзамири аъмобасорати дилбасири ҳофизи «Фурқон»-и балоғатгуфторӣ Қорӣ Муҳаммад Тоҳирхочаи Ҷӯйборӣ. Мазкур байн-ул-ином ва машҳур миёни ҳосу омм ба эшонӣ Ёзбакхоча валади амҷади волошонӣ Муҳамадаминхочаи шайхулислом мутаҳаллис ба «Эшон» аст... Мушорунилайҳ ҳофизи «Қуръон»-и маҷид маъа риояи маҳорич ва таҷвид буда. Аксари

1. Зарир // Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб. Таълифи Раҳматуллоҳи Возеҳ (Мағни интиқодӣ бо муқаддима ва тасхеҳи А. Ҷонфидо, зери назари А. Мирзоев). – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 112.

мутуни ақоиди аслия ва масоили фаръияро чун сураи «Фотиҳа» дар хизонаи ҳофиза маҳфуз намуда ва аглаби ашъори мутақаддимин ва мутааххиринро дар лавҳи сина конакши фи-л-ҳачарӣ¹ манқуш дошта. Нури маҳфили уҳаббо, сарвари маҷлиси ухалои аъмои бехтар аз бино буда, то он ки дар санаи 1307 (мутобиқи 1889-1890–А.М.) чашми ботинро низ якбора мутаваҷҷеҳ ба сӯи ҳазрати Рабб-ул-иззат дошта. Ин абёти балоғатоётро ёдгор гузошта».²

С.Айнӣ менависад:

«Муҳаммад Тоҳирхоҷаи Зарири Ҷӯйбории Бухороии мулаққаб ба Ёзбакхоҷа. (Вафот 1307)... Зарир кӯри модарзод буд, бинобар ин, тахаллуси худро Зарир қарор дод...

Зарир «Қуръон»-ро бо таҷвид ҳифз намуда, бо вучуди бечашмӣ улуми расмияро омӯхта, таърих ва тарочими аҳволро ёд дошта, аз абёти мутақаддимин тақрибан панҷ ҳазор байтро аз бар карда, сӯҳбаторо ва ҳозирҷавоб буда. Аҳли фазлу камол ҳамеша ба хонааш гирд омада, мушоъараҳо мекардаанд. Аз он ҷумла Шамсиддин маҳдуми Шохинро ба фарзандӣ қабул карда, тарбиятҳо намудааст. Шохин дар «Тӯҳфаи дӯстон»-и худ ўро мадҳияҳо гуфтааст»³.

Ҷунонки дида мешавад, забон ва услуби С.Айнӣ ҳам аз ҷиҳати хусусиятҳои луғавӣ ва ҳам аз ҷиҳати сохти грамматикӣ дар муқоиса бо забон ва услуби тазкиранависон хеле соддаву раван ва оммафаҳм аст. Илова бар ин, мундариҷаи навиштаҳои муаллиф ва мақсади ӯ мушаххас ва аниқ мебошад.

Тамоми «Намунаи адабиёти тоҷик» бо забони фасеҳу пур-обуранг ва услуби оммафаҳм иншо гардидааст.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» муаллиф бо мақсади ба хонандагон мафҳум гардонидани мундариҷаи ғоявӣ асарҳои адибон дар мавридҳои зарурӣ калимаву ибораҳои душворфаҳм ва баъзан матнҳои бо услуби мураккаб навишташударо маънидод мекунад, вале ин ҳолат дар тазкираҳо дида намешавад. Аз ин рӯ, дар масъалаи тавзеҳот асари С.Айнӣ аз тазкираҳо фарқ карда меистад. Ҷиҳати

1. Асли ин мақол «Ал-илму фӣ сиғари конакши фи-л-ҳачарӣ» буда, тарҷумааш «Илмомӯзӣ дар хурдсолӣ мисли нақшест дар санг» аст – А.М.

2. Зарир // Тазкират-уш-шуарои Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мӯхтарам (Бо тасҳеҳ ва мукаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Камол Айнӣ). Нашри зикршуда. – С. 213-214.

3. С.Айнӣ. Муҳаммад Тоҳирхоҷаи Зарири Ҷӯйбории Бухороӣ мулаққаб ба Ёзбакхоҷа // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 396-398.

дигари фарқкунандаи «Намунаи адабиёти тоҷик» аз тазкираҳои гузашта дар баёни масъалаҳои адабиётшиносӣ ва тарзи маънидоду моҳияти онҳо мебошад. Аввал ин ки доираи мавзӯ ва масъалаҳои адабиётшиносӣ дар ин асар назар ба тазкираҳои гузашта нисбатан васеъ ва батафсилтар аст. Дигар ин ки тарзи баёну шарҳи масъалаҳои адабиётшиносӣ дар китоби С.Айнӣ аз мавқеи эстетикӣ муосир сурат гирифта, бо амалия ва вазифаҳои адабиёти нави тоҷик узван алоқаманд мешавад. Ғайр аз ин агар дар тазкираҳо танҳо оид ба ягон соҳаи адабиётшиносӣ мулоҳизаҳо баён шуда бошанд, пас дар «Намунаи адабиёти тоҷик» доир ба ҳар се соҳаи асосии адабиётшиносӣ: таърихи адабиёт, назарияи адабиёт ва нақди адабӣ, инчунин соҳаҳои ғридриҳандаи он: матншиносӣ, сарчашмашиносӣ, китобшиносӣ ва услубшиносӣ афқору ақидаҳои С. Айнӣ ифода ёфтаанд, ки арзиши калони назарӣ ва моҳияти илмию амалиро доро мебошанд. Аз ин ҷиҳат «Намунаи адабиёти тоҷик» дар таърихи адабиётшиносӣ ва тазкиранависии тоҷик мавқеи намоёнеро ишғол менамояд.

«Намунаи адабиёти тоҷик» дар сохт ва тартибу система ба тазкираҳо зоҳиран умумият дошта бошад ҳам, аммо моҳиятан аз онҳо тафовути кулӣ дорад.

Дар муқаддимаи аксари тазкираҳо ба истиснои зикри шарҳи ҳоли муаллиф ва сабаби таълиф маъмулан ва аксаран сухан дар бораи ҳамду наъти Худову Пайғамбар ва чорёр рафта, сипас мадҳу ситоиши ҳукмрони замон баён мегардад. Дар муқаддимаи «Намунаи адабиёти тоҷик» муаллиф масъалаҳои муҳимтарини таърих, маданият, забон ва адабиёти тоҷикро мавриди муҳокима қарор дода, онҳоро алоқамандона бо вазъияти ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданият адабии халқи тоҷик дар солҳои 20-ум аз назар мегузаронад. С.Айнӣ бар хилофи равияи анъанавӣ дар муқаддима бар замми масъалаҳои зикршуда сабаби таълифи асар ва мақсади худро ба масъалаҳои ҳалталаби замон вобаста намуда, дар бораи мақоми иҷтимоии адабиёт, хусусиятҳои адабиёти навин, мақоми нависанда дар ҳаёти ҷамъиятӣ, озодии эҷоди бадеӣ, вазифаҳои санъаткорон дар шароити нави таърихӣ ва монанди инҳо сухан меронад. Ҳамчунин дар муқаддимаи ҳар як боб усули кори муаллиф ва мақсади ӯ рӯшан баён шудааст. Хотимаи асари С.Айнӣ мазмунан ва моҳиятан аз хотимаи тазкираҳои гузашта низ фарқи ҷиддӣ дошта, дар он аз хусуси коргоҳи эҷодии муаллиф ва вазифаҳои ояндаи адабиётшиносон сухан меравад.

С.Айнӣ дар охири ҳар қисми китоб феҳрасти адибонро бо зикри ном, тахаллус ва мақолашон ҷой дода, дар охири асар маъхазҳои дар ҳар қисм истифода кардашро мураттаб намудааст, ки барои хонандагон роҳнамои хубе мебошанд. Ин иқдоми нахустин аст дар таърихи тазкиранависии тоҷик, ки маҳз баъди «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ҳукми расмӣ тарғиб гардидааст.

Ба ин тариқ, «Намунаи адабиёти тоҷик» аз баъзе ҷиҳатҳо ба тазкираҳои гузашта монандӣ дошта бошад ҳам, моҳиятан аз онҳо ба таври усулият фарқ мекунад. С.Айнӣ бо таълифи ин асар агар, аз як тараф, анъанаи тазкиранависиро давом дода бошад, аз тарафи дигар, дар шароити нави таърихӣ дар ин соҳа як қатор навиҷҳои ҷиддӣ дохил намуда, ба роҳи усули нави тазкиранависӣ дар адабиёти тоҷик асос гузошт, ки минбаъд ривожу рағбат ёфт.

*Январ соли 1986.
Таҳрири дуюм: 2-24
октябри соли 2004.*

«ТАЪРИХИ ИНҚИЛОБИ БУХОРО» ВА МАСЪАЛАИ ТАДҚИҚИ АҚИДАҲОИ АДАБИЮ ТАНҚИДИИ С. АЙНӢ

«Таърихи инқилоби Бухоро» (1920), ки шомили маводи нодиру пурқимати илмию адабӣ ва фарҳангист, барои таҳқиқи афкори адабию эстетикӣ ва ташаккули фаъолияти адабиётшиносии С. Айнӣ низ манбаи гаронбаҳост. Арзиши баланди ин асар дар масъалаи баёни воқеияти таърихӣ ва арзёбию баҳодихии ҳолисона қабл аз ҳама дар он аст, ки ба қавли мусанниф мундариҷоташ «иборатанд аз баёни воқеаҳое, ки аз пеши назари ҳуди мо гузашта ва ба иштироки ҳуди мо рӯй додаанд. Инҳоро чунонки будаанд ва чунонки дидаем, баён хоҳем кард».¹

Дар ин китоб нуқтаи назари С.Айнӣ оид ба вазъи ҳаёти илмию адабӣ ва маданияю фарҳангӣ, эҷодиёти намояндагони бузургу хурди адабиёти тоҷики охири асри XIX ва ибтидои садаи XX, ки ҳуди ӯ яке аз симоҳои забардасти он буд, воқеъбинона ва ҳолисона ифода ёфтааст.

«Таърихи инқилоби Бухоро» бинобар сабаби дар гармогармии руҳдоди воқеаҳо ва сари вақт иншо шуданаш қиёсан ва нисбатан камтар ба фишори идеологӣ, сиёсӣ ва ҳизбӣ дучор шудааст. Аз ин ҷиҳат «Таърихи инқилоби Бухоро» барои таҷдиди назар ба масъалаҳои таърихи халқи тоҷик дар қарни XIX ва ибтидои асри XX, афкори иҷтимоиву сиёсӣ, хусусан муаммоҳои умдаи адабиёт ва адабиётшиносии тоҷик арзиши бузурги илмиро доро мебошад. Адабиёти ҷадида аз нигоҳи сабзишу инқишофи нерӯҳои пурқуввати интеллектуалӣ, чамъбасту идомаи эҷодкоронаи суннатҳои пешқадами адабу фарҳанги гузашта ва фарогирии арзишҳои умумибашарӣ яке аз давраҳои дурахшони таърихи адабиёти тоҷик маҳсуб мешавад. Рӯҳи пурқуввати миллӣ, худшиносию худогоҳӣ, таблиғи озодӣ ва маҳсусан истиқлоли миллӣ ҷавҳари асосии ин адабиётро ташкил меод. Бинобар ин, баъди табаддулоти октябри соли 1917 аз

1. С. Айнӣ. Як-ду суҳан // Таърихи инқилоби Бухоро (Баргардонанда аз ўзбакӣ ба тоҷикӣ ва мурағатӣ: Р. Ҳошим). – Душанбе: Адиб, 1987 – С. 5.

чониби мақомоти расмӣ ва идеолоғҳои он ба адабиёти демократии чадидаи тоҷик тамғаҳои маъмули сиёсии бадномкунандаи «адабиёти иртиқӣ», «миллатчиғии буржуазӣ», «панисломистӣ», «зиддихалқӣ», «ифодакунандаи манфаатҳои бойҳо ва муллоҳо» зада шуд, намоён-дағони онро болшевикон дар солҳои аввали барқароршавии Ҳукумати Шӯроӣ барои амалӣ гардонидани нияту нақшаҳои худ ҳарчониба истифода бурданд ва баъди ба мақсад расидан, махсусан дар солҳои 30-юм он аҳли фазлу адаб ҳамроҳ бо гули сари сабади ҷомеа – зиёӣён чун «душмани халқ» ва «зидди Ҳукумати Советӣ», ба воситаи силоҳи Ҳизби Коммунист – НКВД бадарға, зиндон ва эъдом карда шуданд. Ҳамчунин сарвати маънавии халқ–мероси илмию адабии аҳли адабу фарҳанги давраи чадиғия бо ҳар роҳу восита нест карда шуд ва тайи беш аз 70 сол омӯзишу таҳқиқи зуҳуроти пешқадами адабию фарҳангӣ ва марҳалаи муҳими таърихи халқамон саҳт мамнӯъ гардид. Аз ин ҷиҳат, маълумоти мустанади С. Айнӣ дар бораи чадиғизм ва адабиёти чадида, ки худ иштирокчи фаъоли ин падидаи пешқадами иҷтимоию сиёсӣ ва адабию фарҳангӣ буд, ба ҳама гуна қачфаҳмиҳо ва таҳрифоти таърихи халқи тоҷик, сиёсатшиносӣ, иҷтимоъшиносӣ, фалсафа, фарҳанг, адабиёт ва афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар ибтидои асри XX хотима меғузорад. Таҷдиди назар ба ин соҳаҳо бешубҳа воқеияти таърихӣ, адолати иҷтимоӣ ва ҳақиқати адабию барқарор менамояд.

Вобаста ба масоили зикршуда, махсусан мулоҳизаҳои С.Айнӣ доир ба омилҳои айнию зеҳнии пайдоиши адабиёти чадидаи тоҷик, қонуният ва тамоилҳои инкишофи он дар замони «инкилоби илмӣ ва иҷтимоӣ»¹, хусусиятҳои миллию байналмилалӣ, мундариҷавию ғоявӣ ва шаклию бадеии осори адибони давраи чадиғия, пайвандҳои адабӣ, аҳамияти матбуот дар равнақи адабиёт ва гановати маънавияти мардум, аҳамияти маърифатӣ тарбиявии адабиёти бадеӣ, нақши осори адибони рӯшанфикру тараккипарвар дар бедории фикрӣ ва худшиносии мардум аз ҳар ҷиҳат қобили тавачҷӯҳанд ва махсусиятҳои мактаби адабиётшиносии ӯро дар солҳои минбаъда муайян мекунанд.

Меъёри баҳодиҳии С.Айнӣ ба осори адибон дар «Таърихи инкилоби Бухоро» амалия ва фаъолиятмандии иҷтимоӣ, таҷрибаи ҳаётӣ,

1. С. Айнӣ. Тайёри ба инкилоби илмӣ ва иҷтимоӣ // Таърихи инкилоби Бухоро (Баргардонанда аз ўзбакӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб: Р. Ҳошим). – Нашри зикршуда. – С. 20.

тақозову завқи чома, асолати адабӣ ва маҳорати бадеист. Эҷодиёти бунёдгузори адабиёти маорифпарварӣ Аҳмади Дониш, адиби Эрон Зайнулобиддини Мароғай, намояндагони маъруфи адабиёти чадида, чун Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё, Абдулқодири Шакурӣ, Маҳмуд-хӯҷаи Бехбудӣ, Садриддини Айнӣ, Абдурауфи Фитрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим ва дигарон маҳз бо дар назардошти муҳимтарин ҷиҳатҳои ба талаботу меъёри мазкур созгор арзёбӣ шудааст. Хусусиятҳои нави мундариҷавию ғоявӣ ва шаклию бадеии адабиёти ибтидои асри ХХ диққати С.Айниро беш аз ҳама ба худ кашидааст ва ӯ андешаҳои ҷаҳонӣ баёнӣ воқеаҳои таърихӣ, рушди ҳаёти маданияту адабӣ ибраз доштааст. Илова бар ин, дар фаслҳои алоҳидаи китоб – «Тайёрӣ ба инқилоби илмӣ ва иҷтимоӣ», «Ҳотираҳоям дар бораи Аҳмад маҳдум», «Таъсири инқилоби соли 1905–и Русия ба Бухоро», «Масъалаи мактаб», «Андешаҳо барои таъмини истиқболӣ мактаб», «Масъалаи мактаб ва матбуот», «Низои суннию шиа», «Истифодаи қардани шудани генерали рус аз ин фитна», «Ташкили фирқаи чадида ё ҷавонбухориён ва программаи наонавишта», «Газетаи «Вакт» ва мақолаҳои Бухороӣ», «Аҳволи ҷавонон дар соли 1910», «Ҷамъияти маҳфӣ», «Абдурауфи Фитрат ва асарҳои вай» ва ғайра оид ба вазъи умумии инкишофи ҳаёти адабию фарҳангӣ ва фаъолияти адибони ҷаҳонӣ чун иштирокчиҳои фаъоли раванди эҷодии замони худ мушоҳида, таассурот ва нуқтаи назари худро баён кардааст, ки арзиши қалони илмию амалиро доро мебошанд. Мулоҳизаҳои адабию танқидии С.Айнӣ дар «Таърихи инқилоби Бухоро» минбаъд барои ба майдон омадани дигар асарҳои илмӣ ва адабиётшиносии ӯ, аз ҷумла асари бунёдию сарнавиштасозии «Намунаи адабиёти тоҷик» заминаи муҳимме гардидаанд.

Ба ин тарик, он чи аз фушурдаи мӯхтавои «Таърихи инқилоби Бухоро» оид ба масъалаи ақидаҳои адабию танқидии С.Айнӣ бармеояд, иборат аз хулосаҳои зайл аст:

1. Ҳангоми таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии С.Айнӣ «Таърихи инқилоби Бухоро» ҳамчун фарогирии маводи арзишманди илмию адабӣ бояд ба сифати яке аз манбаъҳои мӯътамад ва пурқимати фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор бигирад.

2. Афкори адабию эстетикӣ С.Айнӣ роҷеъ ба арзиши адабиёти чадида дар назди муҳаққиқон ҷиддан вазифа мегузорад, ки осори намояндагони ин давра ҳарчи зудтар ҷамъоварӣ ва ба таърих расонда шаванд.

3. «Таърихи инқилоби Бухоро» барои омӯзиши фаъолияти эҷодии С.Айнӣ ва ҳамсафони ӯ яке аз сарчашмаҳои муҳим ба шумор меравад ва дар айни замон як қатор масъала ва муаммоҳои адабиёти чадидаи тоҷикро рӯшан менамояд.

4. Адабиёти форсизабони Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон ҳамчун се шоҳаи як адабиёт якҷоя омӯхта шаванд.

5. Вобаста ба масоили зикршуда зарур аст, ки таърихи адабиёти тоҷик дар ду даҳсолаи аввали асри XX бо таҷдиди назар ба таври айнӣ ва ҳолисона таълиф гардад.

Январӣ соли 1997.

Таҳрири дуюм: 5-10

октябри соли 2004.

С. АЙНӢ ВА КИТОБШИНОСИИ НАВИНИ ТОЧИКӢ

Тавлиди китобшиносии тоҷик ҳамчун соҳаи ёвари илми адабиётшиносӣ ба номи С.Айнӣ узван вобаста буда, дар ин бобат «Намунаи адабиёти тоҷик» маводи пурқиматро дар худ фароҳам овардааст. Аз ин ҷиҳат, «Намунаи адабиёти тоҷик» барои таҳқиқи таърихи ташаккули китобшиносии муосир, омӯзиши андешаҳои С.Айнӣ ва фаъолияти ӯ дар ин соҳа ва умуман масоили гуногуни ба китобшиносӣ марбут аҳамияти калоне дорад. Баъди инқилоби Октябр С.Айнӣ аввалин касест, ки ба тавассути таълифи асари мазкур бевосита ба китобшиносӣ шугл варзида, дар ин бобат раҳнамои муҳаққиқони баъдина гардидааст. «Намунаи адабиёти тоҷик» аввалин асари барҷастаи адабиётшиносии муосир мебошад, ки дар асоси дастовардҳои навтарини илмӣ ва таҷдиди назар ба таърихи адабу фарҳанги бостонии тоҷик тасниф шудааст. Бинобар ин, таҷрибаи ғании С.Айнӣ ва андешаҳои ӯ ҳамчун нахустин китобшиносии муосири тоҷик сазовори омӯзиш буда, аҳамияти калони илмию амалиро соҳибанд.

С.Айнӣ зарурат ва манфаати гирдоварии китобу дастхатхоро дар замони дигаргунсозӣи инқилобӣ ба хубӣ дарк намуда, барои таснифу тадвини онҳо кӯшиши зиёде ба харҷ медиҳад. Аз ин рӯ, барои таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик», ки қомуси пурбаҳои таърих, адабу фарҳанг ва тамаддуни қадимаву ғании халқи тоҷик мебошад, қабл аз ҳама фароҳам овардани феҳрасти намунаи осори адибони гузаштаву муосирро шартӣ аввалиндараҷа меҳисобад. Барои анҷоми чунин «хидмати муқаддас»¹ ва мутаваҷҷеҳ сохтани аҳли илму адаб ба қори гирдоварии маводи адабӣ С. Айнӣ қабл аз ҳама мақолаи «Ба ошиқони адабиёти тоҷик муроҷиат» (2 мартӣ 1925)-ро дар рӯзномаи «Овози тоҷик» дарҷ мекунонад. Сипас, барои ба даст овардани сарчашмаҳои адабӣ, илмӣ ва таърихӣ ба шаҳру навоҳӣ ва деҳот меравад, заҳмати пурмашаққате мекашад, маъхазҳои зиёде гирд меоварад ва ба мураттаб сохтани онҳо мепардозад. «Устод, – навиштааст А.Лоҳутӣ, – барои ёфтани баъзе аз нусхаҳои хаттии

1. С. Айнӣ. Як-ду суҳан дар бораи тартиби китоб // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 7.

шоирони тоҷик басо рӯзхо, ки дар ба дару кӯча ба кӯча рафта, то онро ёфтаву ба даст оварда»¹.

Дар шароити ниҳоят душвору мураккаби солҳои 20-ум, мушкилиҳои зиндагӣ ва чандон хуб набудани вазъи саломатӣ кори оғознамудаи С.Айнӣ дар бобати мураттаб намудани маводи адабию фарҳангӣ ва феҳрасти маъхазҳо, ки таърихи беш аз ҳазорсолаи адабиёти тоҷикро фаро мегирифтанд, ҳамчун таҷрибаи нахустин, вале ниҳоятдараҷа душвор дар асл як навъ амали қаҳрамононае буд, ки ӯ баҳри ҳифзи манфаатҳои халқи азизаш бо кӯшишу ғайрати фавқулода ин хизмати бузургро ба сомон расонид. А.Лохутӣ, ки шоҳиди бево-ситаи кори пурмашаққати С.Айнӣ дар вақти таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» шуда буд, дар ин хусус нигоштааст: «Моҳи августи соли 1925 дар шаҳри Самарқанд ба зиёрати фозили мӯхтарам ноил шудам. Устод дар утоқи худ **даруни садҳо китоб ғарқ буду**² нусхае дар даст дошт, ки менавишт. Он ҳамин «Намунаи адабиёти тоҷик» буд.

Садамоти дунё, занҷирҳо, зиндонҳо, чӯбҳо ва шиканчаҳо устодро пиру мунҳӣ карда ва чашмонашро бекуват намуда. Бо вучуди ин як сол буд, ки ба чамъу тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик» пардохта буд. Он рӯзҳо китоб ба поён расида ва машғули покнависи он буданд. Ман онро мухтасаран мурур кардам»³.

«Намунаи адабиёти тоҷик» шомили маъхазҳои фаровон, китобномаҳо, дастурҳои китобшиносии, библиографияи илмӣ ёрирасон ва тавсиявӣ, дастгоҳи ёрирасон, нишондод ва феҳрастҳои гуногуни ахборию раҳнамоӣ мебошад. Дар маҷмӯъ феҳрасту дастурҳои дар «Намунаи адабиёти тоҷик» таҳияшуда мутобикӣ талабот ва усулҳои илми китобшиносии муосир буда, дар айни замон худвижагиҳои шаклу намудҳои китобшиносии тоҷикро дар худ рӯшан таҷассум кардааст. Дастуру феҳрастҳои таҳиякардаи С.Айнӣ бо дар назардошти таҷриба ва талаботи нави илмӣ тасниф шуда, дар таърихи китобшиносии муосир мавқеи намоёне доранд. Асли мақсади С.Айнӣ аз таҳияи феҳрасту китобномаҳо иҷрои якчанд вазифа ва ҳаллу фасли масъалаҳои дорой аҳамияти калон буданд, ки асоситаринашон инҳоянд: 1. Шиносо намудани хонандагон бо номгӯи ёдгориҳои адабӣ ва фарҳангии халқи тоҷик; 2. Ҳидоят намудани аҳли таҳқиқ ба омӯзиши мероси адабӣ ва фарҳангу тамаддуни гузашта; 3. Мутаваҷҷеҳ сохтани муҳаққиқон ба гирдоварӣ ва таснифи маъхазҳои адабию фарҳангӣ; 4. Ба майдон овардани тадқиқоти нав оид ба ҳаёт ба эҷодиёти симоҳои

1. Лохутӣ. Садриддини Айнӣ // С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – С. VII.

2. Таъкид аз мост –А.М.

3. Лохутӣ. Садриддини Айнӣ // С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – С. VII.

забардасти гузашта ва ривоч додани адабиётшиносии муосири тоҷик; 5. Дар микёси васеъ омӯхтан ва тадқиқ қардани масъалаву муаммоҳои муҳимми кишваршиносӣ; 6. Китобшиносиро дар асоси талаботи замони нав ҳамчун як соҳаи илм ҳарҷониба раванқ додан; 7. Дар иртиботи қавӣ бо масоили фавқуззикр баланд бардоштани сатҳи худшиносию худогоҳии миллии тоҷикон.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳамаи соҳа ва шаклу намудҳои китобшиносӣ зухур ёфтааст. Қабл аз ҳама дастгоҳи ёрирасони мукаммали асар қобили тавачҷӯх мебошад. Дастгоҳи ёрирасон дар сар то сари китоб вазифаҳои муҳимми мундариҷавӣ, маърифатӣ, роҳнамоӣ ва созмони ташкилиро бомуваффақият адо кардааст. «Намунаи адабиёти тоҷик» бо мақолаи муқаддимавии А. Лоҳутӣ «Садриддини Айнӣ» оғоз меёбад, ки он дар бораи шахсият ва фазилатҳои маънавии устод Айнӣ, коргоҳи эҷодии адиб, гузаштаву имрӯзаи забону адабиёти тоҷик, вазифаҳои аҳли қалам дар шароити кунунӣ маълумот медиҳад. Мақолаи мазкури А. Лоҳутӣ дар адабиётшиносии муосир нахустин муаррифиномаи пурмӯхтавост. Баъди сарсухани А. Лоҳутӣ ду пешгуфтори С. Айнӣ меояд. Гуфтори якум – «Сарсухан» аз хусуси таърихи қадимаи халқи тоҷик, забону адабиёти бостонии он, соқинони аслии Мовароуннаҳр ва Осиёи Миёна будани тоҷикон, дар замони ҳукмронии истилогарони аҷнабӣ–Чингизийн, Темурийн, Шайбонийн, Астархонийн ва Манғитийн ба ҳама гуна фишору таъқиботи ин душманон нигоҳ накарда, ривоч ёфтани забону адабиёти тоҷик, вазъи адабу фарҳанги тоҷик дар солҳои аввали инқилоб, таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазифаҳои аҳли қалам дар замони нав баҳс мекунад. Дар пешгуфтори дуюм – «Як-ду сухан дар бораи тартиби китоб» дар хусуси созмони дохилии «Намунаи адабиёти тоҷик» ва низому усули кори муаллиф сухан меравад. Шохачаи иловагии пешгуфтори дуюм – «Танбеҳ» хонандаро бо усули имлои дар китоб мавриди қорбасти қарор гирифта шинос мекунад. «Намунаи адабиёти тоҷик» аз се қисм иборат аст ва дар охири ҳар қисм феҳрасти адибон бо зикри ном, таҳаллус, макон ва саҳифаҳои китоб оварда шудааст¹, ки раҳнамои хубе мебошанд. Ғайр аз ин, ҳар қисми китоб боз пешгуфтори алоҳида низ дорад, ки хонандаро бо мӯхтавои он қисм ва равиши кори мусанниф ба таври мухтасар ошно месозад.

Илова бар дастгоҳи ёрирасон муаллифи «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ҷойҳои дарқорӣ ҳамчунин эзоҳоти иловагиро низ зарур

1. С. Айнӣ. Феҳриси қисми аввал // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 186-189; Феҳриси қисми дуввум. – С. 519-525; Феҳриси қисми саввум, ҳиссаи аввал. – С. 618-619; Феҳриси қисми саввум, ҳиссаи дуввум. – С. 619-620.

шуморидааст. Чунончи, охири ҳар қисми китоб боз зерсарлавҳаҳо ҳам дорад, ки онҳо ифодакунандаи охирсухани мусанниф мебошанд. Зерсарлавҳаҳои «Лоҳиқа. Дар нақли намунаи адабияи занони зақоатнишон»¹, «Ихтор аз ҷониби ҷамъкунанда»² ва «Як-ду сухан дар хотима»³ хонандагонро аз матлабу вазифаҳои дар пеши худ гузоштаи муаллиф воқиф месозанд.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» соҳаҳои дигари китобшиносӣ – ахбор ва библиографияи адабӣ мавқеи хосае пайдо кардаанд. Ин ду соҳаи китобшиносӣ ва унсурҳои гуногуни онҳо, аз қабилӣ маълумоти мухтасари шарҳиҳолӣ дар бораи адибон, шарҳи воқеаҳои адабӣ ва тавсифи осори адибон дар иртибот бо руҳдодҳои иҷтимоию сиёсӣ, ишора ба сарчашмаҳо, тавсифи маъхазҳо ва ғайра дар алоқамандӣ бо матни асосии китоб барои рӯшан гардидани бисёр масъалаҳои таърихи адабиёт аз ҳар ҷиҳат ёрӣ мерасонанд. Махсусан андешаҳои С.Айнӣ дар бораи маъхазҳо арзиши зиёди илмию амалиро моликанд. Дар ин бобат алалхусус тавачҷӯҳи бештари муаллиф ба тазкираҳо қобили қайд аст.

Ахбори «Намунаи адабиёти тоҷик» дар бораи маъхазҳо аз рӯи мазмуну моҳият гуногун буда, вобаста ба мавқеъ ва хусусияти худ ба се гурӯҳ ҷудо мешавад: 1. Ахбори зери сарлавҳаҳо; 2. Ахбори дохили матн; 3. Ахбори пойварақӣ.

С.Айнӣ баъди сарлавҳаҳо қабл аз зикри намунаҳои адабӣ ҳатман ба маъхаз ишора мекунад ва хангоми зарурат онро тавсифи мухтасар ҳам медиҳад. Чунончи: «Аз «Намунаи адабиёти Эрон», таъби Боқу, 1922, асари Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ»⁴. Чунин ахбори дохили матн низ ба назар мерасад. Масалан: «Аз «Баҳористон»-и Ҷомӣ, дар матбааи Нувалкишвар, воқеи Лақҳнав, матбуъ»⁴.

Дар аксари мавридҳо ду навъи зикршудаи ахбор ба таври ишораи кӯтоҳ, аз қабилӣ «Аз «Оташкада», «Аз «Давлатшоҳӣ», «Аз девони Мушфиқӣ», «Аз тазкираи Садри Зиё», «Аз тазкираи Мӯҳтарам», «Аз тазкираи Афзал», «Аз «Таърихи Сайид Роқим», «Аз маҷмӯаи дастнавис», «Аз дастхати худи Ҳайрат» ва ғайра сурат гирифтааст. Ишора ва маълумоти С.Айнӣ дар бораи сарчашмаҳо барои адабиётшиносон ва мутаххасисони соҳаи китобшиносӣ дар тадқиқи ҳарҷонибаи ёдгориҳои адабӣ ва танзими феҳрастҳо

1. Ҳамон ҷо. – С. 182-185.

2. Ҳамон ҷо. – С. 518.

3. Ҳамон ҷо. – С. 616-617.

4. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 11.

5. Ҳамон ҷо. – С. 15.

мададгори хубе мебошанд. Ин нукта, махсусан ба омӯзиши адабиёти асрҳои XVI–XX, ки минбаъд хеле вусъат пайдо кард, тааллуқ дорад.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» масъалаи саҳеҳияту дақиқии ахбор ва тавсифҳои пурмӯхтаво қобили таваҷҷӯҳ мебошад. Мусанниф зимни зикри намунаҳои адабӣ ахбори тарҷумаиҳолӣ ва ё асноди таърихӣ ҳатман аз хусуси маъхазҳо мухтасаран ёдоварӣ мекунад ва ишоратан онҳоро тавсиф медиҳад. Чунин қайдҳои С.Айнӣ бештар ба сарчашмаҳои дараҷаи аввал, маъхазҳои нодир, ки ба муҳаққиқону хонандагон камтар маълуманд, дахл доранд. Дар ин маврид тавсифи муаллиф мӯъҷаз, вале хеле пурмазмун буда, ба хонанда дар бораи маъхаз, мундариҷа, чигунагии созмони дохилӣ, ҳолати кунунӣ ва муҳимтарин ҷиҳатҳои он маълумоти возеҳу пурқимат медиҳад. Дар айни замон диққати аҳли таҳқиқ ва мақомоти расмиро ба омӯзишу таъби чунин сарчашмаҳои мӯътамад ҷалб менамояд. Чунончи, дар бораи тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкират-уш-шуаро» тавсифҳои муаллиф мушаххас ва фарогири маълумоти пурқимат буда, дар худ лаҳзаҳои муҳими таърихи халқ, тамаддун ва ғанову рушди маънавияти онро мунъакис сохтаанд. Дар ин бобат тавсифу тасвиrotи таҳлилӣ, ки С.Айнӣ нисбати матбуоти даврӣ мавриди қорбасти қарор додааст, ҳамчун таҷрибаи нахустин, вале моҳиятан ояндадор шавқангез мебошад. Маълумоти С.Айнӣ оид ба рӯзномаву маҷаллаҳо, аз ҷумла дар бораи ду нашрияти тоҷикӣ–рӯзномаи «Бухорои Шариф» ва маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб», ки ҳоло ба қатори ёдгориҳои нодирӣ пурқимат дохил мешаванд, исботи ин фикр аст. Чунончи, дар бораи рӯзномаи «Бухорои Шариф» менависад: «Асари муҳимме, ки дар соли 1912 ба забони форсӣ ба майдон қадам ниҳод, рӯзномаи «Бухорои Шариф» буд. Ин рӯзнома дар зерҳои дасти таҳрири Мирзоҷалоло Юсуфзодаи Қафқозӣ аз ёздаҳи марти 1912 то дуоми январи 1913 яксаду панҷоҳу се адад баромада, баста шуд. Афсӯс, ки нусхаҳои мудавину ин рӯзнома дар дастам нест, то ки порчаҳои намуна накл намоям. Танҳо шумораи дуоми ин қаридаро ба даст дорам, ки барои нишон додани забон ва тарзи баёни он аз сармақолааш сатре чанд эрод менамоям»¹.

Тавсифи маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ба тариқи зайл аст «Ин маҷмӯаи ҳафтагӣ аз соли 1919, 10 апрел сар шуда, то соли 1921, моҳи декабр давом намуд.

Муҳаррири масъули маҷмӯа рафиқ Сайид Ризо Ализода буда, афкори Кумитаи Иштирокиюни вилояти Самарқандро нашр мекард. Тамоми шуморааш 91 адад, ҳар нусха 8 саҳифа аст»².

1. С. Айнӣ. Рӯзномаи «Бухорои Шариф» // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 550.

2. С.Айнӣ. Маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 573-574.

Илова ба маълумоти дохили китоб С. Айни дар охири асар феҳрасти адабиёти истифодашударо мураттаб намуда, тавзеҳ додааст. Феҳрастҳо тибқи қисмҳои китоб номгузорӣ шуда, аз 4 бахш иборатанд. Бахши якум «Маъхазҳои қисми аввал бо эзоҳе мухтасар» ном дошта, тавсифи 21 манбаъро дарбар мегирад. Аз ин миқдор 9 номгӯй дастнавис ва 12 номгӯй осори чопианд. Ахбору тавсифи С.Айни комилан ҷавобгӯи талаботи навини соҳаи феҳрастсозианд. Маълумот дар бораи маъхазҳо ва мусаннифон возеҳу дақиқанд. Чунончи: «Ҳазонаи Омира», асари Ғулумалихони Озоди Балғиромӣ. Таърихи таълифаш 1176 ҳиҷрӣ (мутобиқи 1762-1763 мелодӣ –А. М.), матбӯъ ба матбааи Нувалқишвар, воқеи Компур, дуввумбора дар соли 1900 мелодӣ»¹.

Ё ин ки: «Баҳористон», асари Мавлавӣ Нуриддини Абдурраҳмони Ҷомӣ. Таълифаш дар соли 892 ҳиҷрӣ (мутобиқи 1486 –1487 мелодӣ–А.М.). Матбӯъ бори дуввум дар матбааи Нувалқишвар, воқеи Лақнаҳ, 1903»².

Хотиррасон бояд қард, ки дар ин бахш С.Айни сарчашмаҳоеро, ки муаллифонаш маълум нашудаанд, ба қатори 21 номгӯи тавсифшуда дохил накардааст. Дар ин хусус чунин ишора дорад: «Ғайр аз инҳо аз якчанд баёз ва маҷмӯаҳои дастнавис, ки ҷомеъашон маълум нест, истифода қарда шуд»³.

Бахши дуюм «Маъхазҳои қисми дуввум бо эзоҳе мухтасар» номгузорӣ шуда, шомили 24 маъхаз мебошад, ки аз ин теъдод 9-тояш ҷопӣ ва 13-тояш дастнависанд. Мураттиб қонуну қоидаҳои дастурҳои библиографиро комилан риоя қарда, зимнан дар хусуси дар қайди ҳаёт будани муаллифон аз шиносаи ишоравӣ чун ҷузъи муҳимми китобшиносӣ истифода мекунад. Чунончи: «Тазкираи манзумаи Садри Зиё, асари қозӣ Мирзо Муҳаммади Шарифи Садри Бухорой. Соҳиби асар барҳаёт. Дастнавис»⁴.

Дар ин бахш низ мисли бахши якум мусанниф ба теъдоди феҳраст маъхазҳои муаллифоншон номаълумро ворид накардааст. С.Айни дар ин бора мегӯяд: «Ғайр аз ин номбурдагон аз чанд адад

1. С.Айни. Маъхазҳои қисми аввал бо эзоҳе мухтасар // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 621.

2. Ҳамон ҷо. – С. 621.

3. Ҳамон ҷо. – С. 623.

4. Ҳамон ҷо. – С. 623.

баёз ва маҷмӯаҳое, ки чомераш маълум нест, истифода бурда шуд. Баёзе осор бевосита ё ба воситаҳои мӯътамад аз дастхати сохибаш нақл карда шуд»¹. Бахши сеюм «Маъхазҳои қисми сеюм, ҳиссаи аввал бо эзоҳе мухтасар» тавсифи 12 маъхаз ва бахши чорум «Маъхазҳои қисми сеюм, ҳиссаи дуюм бо эзоҳе мухтасар» ташреҳи 6 манбаъро фаро гирифтаанд².

Умуман, ҷамъулҷамъи тавсифу ташреҳи маъхазҳои ҳамаи бахшҳо дар маҷмӯъ 80 ададро ташкил медиҳад. Таъкид бояд намуд, ки ба ин микдор порчаҳо ва мактубҳо дохил намешаванд.

Арзиш ва хусусияти ҷолиби диққати феҳрасти китобу маъхазҳои тартибдодаи С.Айнӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар хусуси сарчашмаҳо, мӯҳтаво ва муаллифонаш маълумоти саҳеҳу мушаххас ва мӯътамадро дарбар мегиранд. Ин феҳрастҳо бо риояи усули таърихият мурағаб шудаанд. Номгӯй ва мӯҳтавои маъхазҳои мурағабнамудаи С.Айнӣ фарогири тазкира, осори адабӣ, илмӣ, таърихӣ, луғату ташреҳот, радиоф-ул-ашъор, девон, баёз, дафтари ашъор, китобҳои матбуъ ва дастнавис, рӯзномаву маҷалла, қомусу фарҳангҳо, дастхат, мактубҳо ва дигар ҳуҷҷатҳо мебошанд, ки дар онҳо ташаккул, рушду камол, сайри таърихӣ, инкишофи забону адабиёт, фарҳангу тамаддуни оламгири халқи тоҷик ва симои нобиғаву намояндагони маъруфи он дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ рӯшан инъикос шудааст. Ин феҳрастҳо раҳнамои аҳли таҳқиқ буда, барои ҳамаҷонибон омӯхтани мероси ниёгон ва адабиёти муосири тоҷик аз ҳар ҷиҳат пураарзишанд. Ташаббуси бузургу фаъолияти пурмаҳсули С.Айнӣ ҳамаҷун аввалин китобшиносии муосири тоҷик дар роҳи ҳифзи сарватҳои маънавии халқамон дар замони худ дорои аҳамияти калон буданд ва минбаъд ба густириши рағнақи китобшиносии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон комилан мусоидат намуданд.

Мулоҳизаҳои болоро метавон ҷунин ҷамъбаст кард:

а) С.Айнӣ бо таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба китобшиносии муосири тоҷик асос гузошт. Кори дар соҳаи китобшиносии анҷомдодаи С.Айнӣ ба талаботу меъёри имрӯзаи ин соҳаи адабиётшиносии комилан ҷавобгӯ буда, ба пешрафтаи ҳарҷонибаи он мусоидат кардааст.

1. Ҳамон ҷо. – С. 625.

2. Ҳамон ҷо. – С. 625.

б) «Намунаи адабиёти тоҷик» барои омӯзиши таърихи китобшиносӣ, методика ва усулҳои библиографияи миллии тоҷик аҳамияти илмию амалӣ дорад.

в) Феҳрастҳои мураттабнамудаи С.Айнӣ хазинаи донишҳои маъхазшиносӣ буда, дари ганҷинаи ёдгориҳои нодири фарҳангии гузаштаре ба рӯи муҳаққиқон ва оммаи васеи хонандагон мекушоянд.

г) «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳамаи соҳа ва намудҳои китобшиносиро дар бар гирифта, барои танзими библиографияҳои гуногунсоҳаи адабу фарҳанг маводи фаровону пурқимат медиҳад.

д) Феҳрастҳои тартибдодаи С.Айнӣ барои ба майдон омадани дастурҳои библиографияи умумиадабӣ, мавзӯӣ, фардӣ, тавсифӣ, шарҳиҳолӣ, нишондодҳои библиографӣ замина гардиданд ва ба ин васила ба пешрафти осори тадқиқотӣ оид ба масъала ва муаммоҳои гуногуни таърихи адабиёти тоҷик ва таблиғи он ҳарчониба мусоидат намуданд.

е) С. Айнӣ ба тавассути мураттабнамудани феҳрасти маъхазҳои нодир дар масъалаҳои муаррифии ёдгориҳои хаттии ниёгон, худшиносии тоҷикон, таблиғи адабиёту фарҳанги бостонии тоҷику форс, баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум ва ҳудогоҳии миллии саҳми намоён гузошт.

Апрели соли 1990.

Таҳрири дуюм: 10-20

сентябри соли 2004.

МУАММО ВА МОДДАИ ТАЪРИХ ДАР «НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОЧИК»

Зикри муаммо, махсусан моддаи таърих ва шарҳу маънидоди онҳо аз ҷумлаи масъалаҳои мебошанд, ки С.Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба онҳо диққати махсус додааст. Тадқиқи ин масъала, агар аз як тараф, як қатор далелҳои таърихию адабӣ, воқеаҳои ҳаёти маданӣ ва масъалаҳои гуногуни таърихи адабиётро ошкор созад, аз тарафи дигар, баъзе ҷиҳатҳои то кунун аз назар дурмондаи эҷодиёти С.Айнӣ ва ақидаҳои адабиётшиносии ӯро низ рӯшан менамояд. Аз мутолааи муаммо ва моддаҳои таърихи «Намунаи адабиёти тоҷик» маълум мегардад, ки С. Айнӣ чи аз хусуси қонуну қоидаҳои ин ду санъати¹ мушқилу мураккаби адабӣ, сайри таърихӣ ва назарияи онҳо

-
1. Дар байни олимону адабиётшиносон доир ба муаммо фикрҳои мухталиф мавҷуданд. Баъзе муаммо ро жанр, вале гуруҳи дигари мутахассисон онро санъати бадеӣ гуфтаанд. Аз рӯи моҳият, талаботу қонуниятҳои дохилӣ ва хусусиятҳои худ онро санъати бадеӣ ҳисобидан мувофиқтар аст. Дар бораи муаммо аз ҷумла ниг.: Рашиддадини Ватвот. Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқ-иш-шеър. – Техрон, 1339. – С. 690; Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ. Ал- муъҷам фӣ маоири ашъор-ил-Аҷам.–Техрон. 1338.– С. 426, Хусрави Дехлавӣ. Ёъҷози Хусравӣ, ҷилди сеюм. – Нувалқишвар, 1368.– С.101-109; Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот.– Ҳиндустон, 1246. – С. 483; С. Айнӣ. Алишер Навоӣ // Куллиёт, ҷ. 11. Китоби яқум. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 367; Восифӣ ва ҳулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» // Куллиёт, ҷ. 13. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 15; Е. Э. Бертельс. Навоӣ.– М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1948.– С. 44-48; А.Н. Болдырев. Зайнабдин Васифӣ.– Сталинабад: Таджикгосиздат., 1957.– С. 28-34; Р. Ҳодизода, М.Шуқуров, Т. Абдуҷабборов. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносии. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 54-55; Коллектив. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ. 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – С. 709; Атоуллоҳи Хусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ (Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонқулов). – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 134-145; Хусайн Воизи Кошифӣ. Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноеъ-ил-ашъор (Бо муқаддима ва саъю феҳрастҳои Р.Мусулмонқулов).– М.: Идораи нашриёти «Дониш», шӯъбаи адабиёти Ховар, 1977. – С. 356-37а; Фарнудсор ё фарҳанги Нафисӣ. Таълифи марҳум доктор Алиакбари Нафисӣ, муҷаллади панҷум. – Техрон 1334. – С. 3414; Фарҳанги Амид. Таълифи Хусайни Амид, ҷопи саввум. – Техрон, 1347. – С. 991; Т.Зехнӣ. Санъати суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1979. – С. 130-133; Х. Мирзозода. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносии. – Душанбе: Маориф, 1992. – С. 70.

вуқуфи комиле доштааст ва чи дар ҳал кардану эҷод намудани моддаи таърих соҳиби иқтидори фавқулода ҳам будааст. Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳамагӣ чор муаммо оварда шудааст, вале микдори моддаҳои таърих хеле бисёр аст, ки ин ҳодиса бесабаб нест.

Шикофтани муаммо, ки дар он асли мақсад ба воситаи ишоратҳои махсуси зоҳирӣ ва пӯшида, рамзу маҷоз, зикри ҷиҳатҳои ҳаммаъно ва ҳамшакли суҳан, табдили ҳуруфи калима ва ибораҳо, ифодаи нухуфтаи номҳо ва амсоли инҳо баён мешавад, аз кас қобилияти фавқулодаи идрок ва фикру назари амиқро талаб менамояд. Асоси муаммо бо алифбои арабӣ бунёд ёфтааст ва он пас аз муҳокима дарёфтани матлабро талаб мекунад. Ҳал ва маънидоди муаммоҳо аз ҷониби С. Айнӣ аз ҷумлаи устодони забардаст будани ӯро дар ин соҳа собит мекунад. Чунончи, С.Айнӣ ҳангоми зикри абёти зерини яке аз қасидаҳои Бадри Чочӣ:

Каф чу баромад зи ҷом, ҷом баромад ба каф,
Дошт чу заррин қафас шиша пур аз қалби ям.
Нақди равон деҳ баҳо в-аз зари қалб ор лаъл,
То дилат аз ғам раҳад, хотами ӯ соз фам!¹

Ибораҳои «қалби ям» ва «зари қалб»-ро, ки матлаби шоир ба воситаи муаммо ифода ёфтааст, дар асоси бадали ҷои ҳуруфи арабӣ ин тарз маънидод мекунад: «Қалби ям» ба тариқи таъмия (дар ин ҷо ба маънои муаммо – А. М.) май аст. «Зари қалб» ба тариқи таъмия «раз» мешавад, ки тоқ аст. Дар ин ҷо маҷозан ангурро мурод аст. Лаъл аз раз овардан май ба даст даровардан аст².

С. Айнӣ зимни мисолҳои ин санъатро бо камоли фасеҳӣ эзоҳ медиҳад, ки ба воситаи он дар бораи роҳҳои кушодани муаммо тасаввур пайдо кардан мумкин аст. Масалан, ин байти Сайфии Бухорӣ:

Баски дил ҳар дам ба сӯи зулфи чонон мешавад,
То дили худ чамъ месозад, парешон мешавад, –

ро, ки дар он фикри шоир ба воситаи таркибҳои гуногун дар либоси рамз ифода ёфтааст ва он мисоли муаммо ба исми Қабул мебошад, дар асоси муҳокима ва далелҳои мантиқӣ шарҳ дода менависад: «Муродифи «дил», «қалб» аст. Чун «қалб» «дил»-и «худ»-ро, ки «вов» аст,

1. С. Айнӣ. Бадри Чочии Шошӣ – Тошкандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 69.

2. Ҳамон ҷо. – С. 69.

чамъ созад ва парешон шавад, «Қабул» мешавад. Зеро аз парешонии «қалб» бо «вов» чамъ шуда, «Қабул» ба ҳусул мепайвандад»¹.

С.Айнӣ баъзан доир ба чигунагии моҳияти муаммоҳо мулоҳиза ронда, нуктаи назарашро дар хусуси маҳорати бадеии шоирон баён мекунад. Чунончи, дар рубоии зерини Боқии Дарзӣ диққати ўро мазмун ва ягонагии лафзу маънӣ ҷалб намудааст:

Шоҳе, ки зи адли ўст ораста даҳр,
Даҳр аз адлаш ба тозагӣ ёфта баҳр.
Бигрифт Ҳисору Балх дар аҳди ду моҳ,
Килкам паи таърих рақам кард «ду шаҳр»². (1010).

Ин муаммо ба муносибати як воқеаи таърихӣ ба тариқи муаммо эҷод шудааст, ки С.Айнӣ дар ин бора мегӯяд: «Дар фатҳ кардани Боқӣ Муҳаммадхон, Балх ва Ҳисори Шодмонро Боқии Дарзӣ ин рубоиро ба тариқи таъмия неку иншод карда»³.

Муаммо бо тарзу намудҳои гуногун гуфта мешавад, ки яке аз навъҳои он муаммои рӯзӣ мебошад. Дарёфтани ин навъи муаммо, ки ба ҳисоби абҷад асос ёфтааст, бисёр душвориҳо дорад. Барои ҳалли чунин навъи муаммо донишмандони кимати ҳарфҳои арабӣ, тағйири табдили таркибҳо ва коркарди амалҳо зарур аст, ки ин албатта, аз кас донишу муҳокимаронии дақиқро тақозо мекунад.

Шоирони пешин гоҳо санаи рӯйдоди воқеаҳо дар либоси муаммо нақш кардаанд. Чунончи, Боқии Дарзӣ таърихи фавти Хоҷа Абдуҳолиқ ва Мавлоно Пояндаро, ки дар соли 1010 ҳиҷрӣ (мутобиқи 1601-1602) воқеъ гардидааст, ба воситаи муаммои зерин сабт намудааст:

Ду бузург аз ҷаҳон рафтанду бурданд,
Қарору сабр аз дилҳо саросар.
Ба рӯи синаҳо аз баҳри таърих,
Рақам карданд: «Оҳи дил муқаррар»⁴.

С.Айнӣ ҳосили ҷамъи ададҳои «оҳи дил»-ро муайян карда менависад: «Пӯшида намонад, ки «оҳи дил», яъне оҳи қалб, ки иборат аз 10 аст, ҳар гоҳ муқаррар шавад, 1010 мешавад, ки рақами матлуба аст»⁵.

Дар осори шоирони гузашта муаммоҳои шаклпарастона ва каммазмун низ дучор мешаванд, вале С.Айнӣ аз зикри онҳо худдорӣ

1. С. Айнӣ. Сайфии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 94.

2. С.Айнӣ. Боқии Дарзӣ Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 144.

3. Ҳамон ҷо. – С. 144.

4. Ҳамон ҷо. – С. 144.

5. Ҳамон ҷо. – С. 145.

намуда, ҳамчун суҳаншинос танҳо муаммохоеро, ки аз ҷиҳати мазмун ва шакли адабӣ барҷаъаанд, интиҳоб кардааст. Мулоҳиҷае, ки С.Айнӣ дар бораи муаммо дар «Намунаи адабиёти тоҷик» баён намудааст, дар тадқиқоти минбаъдаи ӯ ҳарҷониба вусъат пайдо кардаанд. Махсусан ду асари С.Айнӣ—«Алишери Навоӣ» ва «Восифӣ ва ҳулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» роҷеъ ба муаммо маълумоти пурқимат медиҳанд¹.

Зикри моддаи таърих дар «Намунаи адабиёти тоҷик» мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Моддаи таърих ҳамчун маҳсули тафаккури эҷодии халқҳои эронинаҷод ва падидаи ҷолиби адабию фарҳангӣ дар адабиёти тоҷик таърихи қадима дорад. Эҷоди он аз асри IX оғоз гардида, дар асрҳои минбаъда, алалхусус баъди асрҳои XV хеле ривож ёфт ва навҳои гуногуни он ба вучуд омад. Адибон воқеаву ҳодисаҳои муҳим ва дигар матолиби заруриро ба воситаи моддаи таърих дар либоси нафиси каломӣ мавзун қайд намудаанд. Дар моддаҳои таърих бисёр маълумотҳои пураҳамият, ба мисоли санаи валодату ҷавҳари ашхоси бузург, рӯйдоди воқеаҳои таърихӣ, соҳтмони кӯшкҳои иморатҳои пуршукӯҳ, ҷулуси амирон ба тахт, таълифи асарҳои илмӣ, адабӣ, таърихӣ, бунёди ёдгориҳои маданӣ ва амсоли онҳо дарҷ гардидаанд, ки онҳо чун санади муътамад пурарзишанд.

С.Айнӣ зимни баёни як қатор масъалаҳои таърихи адабиёт аз моддаи таърих ба сифати як ҳуҷҷати пурқимат истифода бурдааст. Аммо зикри моддаи таърих дар ҳамаи қисмҳои «Намунаи адабиёти тоҷик» як хел нест. Дар қисми якуми асар 15, қисми дуюм 20 ва қисми сеюм (ҳиссаи якум) 1 моддаи таърих оварда шудааст, ки аз онҳо сайри таърихӣ, ривочу раванҷ ва тақдироти ин санъати бадеӣ низ ба хубӣ маълум мегардад. Сабаби дар қисмҳои якуму дуюми китоб бештар мавқеъ пайдо кардани моддаи таърих он аст, ки дар таърихи асарҳои таърихӣ ва сарчашмаҳои адабӣ, ҷунони С.Айнӣ хотиррасон мекунад, муаллифон «дар таърихи соҳибони тарҷума он қадар аҳамият надодаанд»².

Бинобар ин, С.Айнӣ дар шарҳи ҷараёни зиндагии адибон ва як қатор масъалаҳои адабӣ ба моддаи таърих, ки дар он маълумоти дақиқ дарҷ гардидааст, муроҷиат кардааст. Аксари мутлақи моддаҳои таърихи дар «Намунаи адабиёти тоҷик» зикргардида аз ҷиҳати талаботи мундариҷа ва шакл намунаҳои барҷаъа ба шумор

1. С. Айнӣ. Алишери Навоӣ // Куллийт, ҷ.11. Китоби дуюм (Тартибдиҳанда ва ба ҷоп тайёркунанда: К.Айнӣ). Нашри зикршуда. – С. 367-374; С.Айнӣ. Восифӣ ва ҳулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (Таҳиякунандаи нашри илмӣ, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот: К.Айнӣ). – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 21.

2. С. Айнӣ. Як-ду суҳан // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 193.

мераванд. Масалан, С.Айнӣ ба воситаи овардани моддаи таърихи дар фавти Хоҷа Исмати Бухороӣ агар, аз як тараф, носаҳеҳию ихтилофи маълумоти манбаъхоро баргараф кунад, аз тарафи дигар, ба хонанда намунаи дилчаспи ин санъати адабиёро пешкаш менамояд. Дар ин бора ӯ аз ҷумла менависад: «Давлатшоҳи Самарқандӣ ва соҳиби «Оташкада» вафоти Хоҷа Исмаиро 829 қайд кардаанд, аммо дар маҷмӯаи дастнависе, ки аз Бухоро ба даст уфтод, (840) ҳаштсаду чихил навишта, ҳам дар бораи таърихаш шеъреро аз фузалои замони Хоҷа нақл карда:

Таърихи вафоти Хоҷа Исмаи
Ҳар кас, ки шунид, гуфт: «Таммат»¹.

Дар ин байт калимаи «таммат» ба асли мавзӯӣ дар муносибати наздик воқеъ буда, адади рақамҳои он ба ҳисоби абҷад 840 (мутобиқи 1436 – 1437 мелодӣ – А.М.) мебошад.

Моддаи таърих ба ҳисоби абҷад асос ёфтааст ва шарҳи он аз кас дониши қофӣ, биниши дақиқ, маълумоти назарӣ, маърифати таърихӣ, муҳокимаронӣ, таҳлил ва дарки мантиқи суҳанро металабад. Эзоҳи моддаҳои таърих аз ҷониби С.Айнӣ бар он шаҳодат медиҳад, ки ӯ дар ин бобат низ иқтидори ҳайратовар доштааст. Чунончи, ӯ ин қитъаи таърихи Қосими Қоҳиро, ки дар бораи вафоти Мирзо Чигатой ном шахс иншо кардааст:

Султон Чигатой буд гули гулшани хубӣ,
Лекин сӯи Ризвон ачалаш раҳнамун шуд.
Дар мавсими гул азми сафар кард аз ин боғ,
Дилҳо зи ғамаш ғунчасифат ғарқа ба хун шуд.
Таърихи вай аз булбули мотамзада ҷустам,
Дар нола шуду гуфт: «Гул» аз «боғ» бурун шуд², –

оварда, онро чунин шарҳ медиҳад: «Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ адади «гул», ки панҷоҳ аст, аз «боғ», ки ҳазору се аст, берун шавад, боқӣ нӯҳсаду панҷоҳу се (мутобиқи 1546-1547 мелодӣ –А.М.) мемонад, ки матлуб аст»³.

Зимни зикри моддаи таърих С.Айнӣ баъзан дар бораи зинаҳои инкишоф, хусусият, дараҷаи фасоҳат ва мақоми шоирони таърихнавис дар раванқи он мулоҳизаҳоиро баён кардааст. Ба ин муносибат

1. С.Айнӣ. Хоҷа Исмати Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 85.

2. С. Айнӣ. Қосими Қоҳии Миёнкалӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 119-120.

3. Ҳамон ҷо. – С. 120.

овардани қайдҳои зерини ӯ бамаврид мебошад, ки гуфтааст: «Таърихи воқеае ё иморатеро ба ҳисоби ҷумал (абҷад) дар қайди назм кашидан дар байни шуарои мутааххирин маъмул гардид. Баъд аз санаи ҳаштсади ҳиҷрӣ ин одат ҳукми умумиятро гирифт. Мушфиқӣ дар ин шева аз муосирони худ тафаввуқ ҷуста, хеле мазмунҳои рангинро дар баёни таърихи воқеот ба шохҷаҳои назм бастааст». Сипас, муаллиф 6 намунаро аз таърихҳои Абдурраҳмони Мушфиқӣ, ки дар бораи санаи бинои мадрасаи Кӯкалтош, пули Меҳтар Қосим, ҳаммоми арки Самарқанд, Чорсуи Бухоро, соли вафоти Амир Абдуллоҳ ва Тоҳири Нақиб гуфта шудааст, интихобан меорад. Дар ҳақиқат, таърихҳои Мушфиқӣ аз ҷиҳати мазмун, объекти тасвир, муносибати маънавии калимаҳои таърихшаванда, тарзи баёну қувваи муассири ҳаёти ва завқи эстетикӣ моҳирона эҷод гардидаанд. Аз ҷумла Мушфиқӣ таърихи бинои яке аз ёдгориҳои маданияи қадимаи халқи тоҷик дар Бухоро – мадрасаи Қулбобо Кӯкалтошро, ки аз ҷиҳати азамати шукӯҳи санъати меъморӣ машҳур аст, ин тавр ба қалам додааст:

Эй қасри зарнигору мақоми тарабфизой,
Чашми хирад надида назари ту ҳеч ҷой.
Токи ҳилоли қадри ту меҳроби қудсиён,
Тоси фалак асоси ту ҷоми ҷаҳоннамоӣ.
Бар рӯи гул насими равоқи ту мушкбоз,
Дар ҷайби лола хоки ҳарими ту мушксой.
Дар печутоб аз гирех нақши токи туст,
Парвин, ки муқарнаси ин дайри дерпой.
Бо қоши ту лофад агар чархи лочувард,
Бар санг, обгинаи худ гӯӣ: озмоӣ!
Аз орзуи он шавад ҳалқаи дарат,
Ояд ҳилолу ҳалқа занад бар дари сарой.
Миной тобдони ту аз чашмҳои сим,
Ҳамчун ба нақшазор, зи дили нақши гамзудой.
Баҳри бисоти фарши ту бояд, ки оваранд,
Атлас зи Руму оинаи чинӣ аз Хитой.
Иқболро садои дарат гуфт: мархабо!
Яъне ки ҷои ту аст, қадам пеш дарой!
Гӯё ду мисраъанд зи абёти Мушфиқӣ,
Занҷири дилкаши ту ба зулфайни дилрабой.
Килки хиёл баҳри санои рафеи ту
Таърихи сол қард рақам: «Қохи дилкушой»¹.

1. С.Айни. Мулло Мушфиқӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 138-139.

Моддаи таърихи мазкур аз ҷумлаи таърихҳои барҷаста мебошад, зеро дар он ибори моддаи таърих – «кохи дилкушой» ба асли мавзӯ мутобиқати комил дошта, ҳам мазмунан ва ҳам шаклан асли мақсадро пурра ифода кардааст. Ибори «кохи дилкушой» ба ҳисоби абҷад ба рақами 986 ҳичрӣ (мутобиқи 1578–1579 мелодӣ–А.М.) баробар меояд, ки он соли бунёди мадрасаи мазкур мебошад.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» моддаи таърих аз тарафи мусанниф вобаста бо тақозои матлаб бо роҳҳои гуногун истифода шудааст. Он дар баъзе мавридҳо барои рӯшан гардидани лаҳзаҳои тарҷумаиҳолӣ ба сифати ҳуҷҷат ба муаллиф мадад расонидааст. Дар мавриди дастрас набудани қисме аз манбаҳои зарурӣ С.Айнӣ замони зиндагӣ ё соли фавти баъзе адибонро аз рӯи маълумоти моддаи таърих муайян мекунад. Чунончи, як қитъаи таърихи Мирҳочии Самарқандӣ:

Ялангтӯши Баҳодур чу буд бонияш, омад,
Ҳисоби соли бинояш «Ялангтӯши Баҳодур» (1028)¹-

ро, ки ба муносибати аз тарафи Ялангтӯши Баҳодур таъсис шудани Мадрасаи Шердор навишта шудааст, оварда мегӯяд: «Ҳарчанд таърихи вафоти Мирҳочӣ маълум нест, айёми ҳаёташ аз таърихи фавқ маълум аст»². Ё ин ки дар хусуси Мир Сайид Шарифи Роқим менависад: «Таърихи вафоти Мир Сайид Шарифи Роқим маълум нашуд. Лекин аз шеър, ки дар бораи таърихи тамомияти асари худ гуфтааст, таърихи ҳаёташ маълум мешавад»³. Он шеър ин аст:

Ҳазору сад гузашта сездар ҳам,
Зи соли ҳичрати султони олам.
Ба нӯки хомаш Роқим рақам кард,
Таворихи чунин марғубу маҳкам.⁴ (1113)⁵.

Ба мисли ҳамин С.Айнӣ соли фавти Зокирхоҷаи Намангонӣ, Идрисхоҷаи Роҷии Бухорой, Абулфазли Сирати Бухорой, Шевани Бухорой, Садри Сарир, Шамсиддини Шоҳин, Нақибхони Туғрал ва дигаронро ба воситаи моддаи таърих муайян кардааст.

1. Санаи 1028 ҳичрӣ ба соли 1618 – 1619 мелодӣ мувофиқ меояд – А.М.

2. С. Айнӣ. Мирҳочии Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 145.

3. С.Айнӣ. Сайид Роқим, Мир Сайид Шарифи Роқими Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 165-166.

4. Ҳамон ҷо. –с. 166.

5. Санаи 1113 ҳичрӣ мутобиқи 1604-1605 мелодӣ мешавад – А. М.

С.Айнӣ хангоми овардани моддаҳои таърих моҳият, мавқеъ, мутобиқати шаклу мазмун ва ҳусну кубҳи онҳоро нишон дода, маҳорати шоиронро дар эҷоди таърихҳо қайд мекунад. Аз ҷумла қайдҳои ӯ оид ба таърихҳои Қосими Коҳӣ, Абдурраҳмони Мушфиқӣ, Мир Сайид Шарифи Роқим, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Шамсиддини Шохин, Мирзо Содиқи Муншӣ, Мирзо Азими Сомӣ, Неъматуллоҳи Мӯхтарам, Зуфархони Ҷавҳарӣ, ки намунаҳои барҷастаи ин санъат мебошанд, қобили таваҷҷӯҳанд. Масалан, баъди овардани моддаи таърихи Шамсиддини Шохин:

Шохин кашид «нола»-ву афзуд «ох»-у гуфт:
«Афсӯс нури дидаи биниш завол ёфт», –

ки дар вафоти Инояти Бухороӣ гуфтааст, ба дақиқияти кори таърихнигор ишора карда, менависад: «Махфӣ мабод, ки мисраи охирӣ тамом 1383 аст. Агар аз ин маҷмӯъ «нола», ки 76 аст, кашада, «ох», ки шаш аст, фузуда шавад, ҳосил мешавад 1303 (мутобиқи 1885-1886 мелодӣ–А.М.), ки матлуб аст»¹.

С. Айнӣ ба далелҳои илмию таърихӣ ва адабӣ муносибати танқидӣ дорад. Ӯ хангоми зикри порчаҳои адабӣ, аз ҷумла таърихҳо онҳоро бо камоли диққат санҷида, нуқсонҳои онҳоро нишон медиҳад. Муаллиф он шоиронро, ки дар эҷоди моддаи таърих бедидқатӣ ва саҳлангорӣ кардаанд, ба зерӣ танқид гирифтааст. С.Айнӣ Муҳаммадҷусуфи Муншӣ ва ӯ барин шоиронро, ки дар қайду шарҳи воқеаҳои таърихӣ ба хатоҳои хурду калон роҳ додаанд, мазаммат намуда, менависад: «Муҳаммадҷусуф дар қасидае, ки ба ҷулуси Муқимхон иншод кардааст, дар моддаи таърих мегӯяд:

Фалак тоҷи Фаридун бар сараш бинҳоду гуфто:
Ба таърихи ҷулуси ӯ «муборак бод ҳоконӣ».

Махфӣ мабод, ки «тоҷи Фаридун» «ф» ҳаштод аст, ҳар гоҳ ба «муборак бод ҳоконӣ», ки як ҳазору сию ду аст, ниҳода шавад, ҳосил 1112 як ҳазору яксаду дувоздаҳ мешавад. Ва ҳол он ки муаллифи мазкур таърихи вафоти Субҳонқулихонро 21 рабеъуссонӣ 1114 навиштааст ва низ марсияе аз Ҳайти Чехрабошӣ, ки мусоҳиби Субҳонқули буда, нақл кардааст, ки моддаи таърихаш бо замми сари дуъо «Сайид Субҳонқулихони замон ку?» аст. Ин ҳам ба ҳисоб 1114 (мутобиқи 1702–1703 мелодӣ–А.М.) мешавад. Ҷулуси Муқимхонро

1. С. Айнӣ. Инояти Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 418.

дар ҳамон сол баъд аз айёми сӯгворӣ ва азодорӣ навиштааст. Дар ин сурат яқинан таърихи чулуси Муқимхон 1114 мешавад. Лекин сабаб чист, ки моддаи манзумаи фавқ 1112 (мутобиқи 1700–1701 мелодӣ–А.М.) уфтодааст. Маълум мешавад, ки шуаро дар моддаҳои манзума хеле мусоҳала мекардаанд»¹.

Ҳамин гуна мулоҳизаҳои чиддии танқидии С.Айниро низ дар мисоли эҷодиёти Таҷаллӣ, махсусан Анбар, ки дар масъалаи иншои моддаи таърих ба носаҳеҳӣ, мавҳумбаёнӣ, суҳанбозии пуртакаллуф, шаклпарастии маҳз ва тумтарокбаёнӣ роҳ додаанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Дар масъалаи эҷоди моддаи таърих ӯ масъулияти шоирро хеле чиддӣ меҳисобад ва дар ин бобат пеш аз ҳама ба назар гирифтани ягонагии томмаи мундариҷа ва шакл, баёни маънии балиғ, интиҳоби шакли мувофиқ, равобити мустаҳқами маъноии калимаву предметҳои тасвиршаванда ва риояи қонуни қоидаҳои забонро шартӣ муҳим донистааст. Ба ақидаи С.Айнӣ ҳангоми эҷоди моддаи таърих бояд калом мавзуну хушоҳанг, маънӣ барҷаста ва забону услуб фасеху муассир бошад. Аз ҳамин нуқтаи назар муаллиф адибонро, ки дар эҷоди таърих баёноти мавҳум, ифодаҳои бемантиқ ва таъбирҳои бемаъниро қор фармуда, ягонагии лафзу маъниро вайрон кардаанд ва ҳусни каломро коштаанд, саҳт танқид мекунад. Чунончи, С.Айнӣ дар иншои моддаи таърих ба камбудии чиддӣ роҳ додани Анбари Бухороиро махсус таъкид намуда, аз ҷумла навиштааст: «Асли шӯҳрати Анбар аз ақсоми шеър ба муаммо ва таърих аст. Ҳеҷ воқеа ва ҳодиса нест, ки ин пири солхӯрда таърих нагуфта бошад. Лекин аксараш чандоне дилчасп набаромадааст. Хусусан дар ҳаққи амир (амир Абдулаҳад дар назар дошта шудааст–А.М.) қасида дорад ҳар мисраъ таърих, ки дар аксари байт барои тамои қардани таърих маънии ифокиро барбод додааст. Манзумаи мазкурро дар бозгашти амир Абдулаҳад аз сайри Русия дар соли 1310 иншод кардааст. Барои мисол баъзе абёташро шунавед!...

Зи сайрободи иқболу шараф в-аз ҷуди диндорӣ,
Ба сомони адолат боз к-он гардунмадор омад.

Бубинед! Чӣ қадар бемаънӣ! Ҷумлаи «сайрободи иқболу шараф» «ҷуди диндорӣ», «к-он гардунмадор» чӣ маънӣ дорад?...»².

1. С.Айнӣ. Таърихи Муқимхонӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 168.

2. С. Айнӣ. Мулло Шарифи Анбари Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 430.

Чунин қайдҳои танқидии С.Айнӣ барои шакл гирифтани ва вусъат ёфтани афкори адабию эстетикӣ ӯ то андозае нақши муҳим гузоштаанд.

С. Айнӣ на танҳо дар назарияи моддаи таърих, балки дар амалияи он низ мумтоз мебошад. Намунаи моддаҳои таърихе, ки ба муносибате дар «Намунаи адабиёти тоҷик» аз ашъори муаллиф оварда шудаанд, истеъдоди баланд доштани ӯро дар эҷоди ин навъи санъат собит менамояд. Як хусусияти ба назар намоёни таърихҳои худ С.Айнӣ дар он аст, ки шоир зимни тасвири ашъе як қатор масъалаҳои ба он алоқамандро низ баён мекунад, ки онҳо ҳамчун маводи таърихӣ ва адабӣ аҳамияти калон доранд. Чунончи, моддаи таърихи вафоти Афзал маҳдуми Пирмастӣ аз ҳамин қабил аст. Ин моддаи таърих дар жанри марсия суруда шуда, аз 10 байт иборат мебошад. Шоир пас аз он ки сифату фазилатҳои Афзалро ба риштаи назм мекашад, дар мақтаи шеър мегӯяд:

Баҳри таърихи вафоташ Айнӣ,
Гуфт: «девони ғазал» рафт ба «гӯр»¹.

Сипас С.Айнӣ ин моддаи таърихро чунин маънидод мекунад: «Махфӣ мабод, ки ҳар гоҳ шумораи «девони ғазал», ки 1108 аст, ба «гӯр», ки 226 аст, равад, яъне чамъ шавад, ҳосил мегардад 1334 (мутобиқи 1915–1916 мелодӣ –А.М), ки матлуб аст»².

Моддаи таърихи боло мазмунан ва шаклан барҷаста буда, ба асли мавзӯ муносибати қавии маънавӣ дорад, ки ин яке аз шартҳои асосии эҷоди моддаи таърих ба шумор меравад.

Назарияпардозии соҳаи адабиёт Атоуллоҳи Ҳусайнӣ (асри XV) роҷеъ ба талабот ва хусусияти умдаи моддаи таърих сухан ронда, таъкид мекунад, ки «камоли ин санъат ба яке аз ду чиз аст: Аввал – он, ки таърих таркибе набошад дуру дароз, то ҳисоби он осон бошад... дуюм – он, ки хусусияти вақт аз он маълум бошад... ва агар чомеъи ҳар ду вачҳ бошад, акмал бошад...»³.

-
1. С. Айнӣ. Афзал маҳдуми Пирмастии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 221.
 2. Ҳамон ҷо. – С. 221.
 3. Атоуллоҳи Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ (Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Му- сулмонкулов). Нашри зикршуда. – С. 159-160.

Таърихҳои С.Айнӣ ба ҳамин қонуну талаботи ин санъат пурра ҷавоб медиҳанд. С.Айнӣ анъанаи таърихнависиро идома дода, дар натиҷаи эҷодкорона истифода бурдани қонуният ва имкониятҳои санъат ба он навоарӣ низ дохил намудааст. Ин навоариҳои ӯ ба воситаи дар як вақт омезиш додани моддаи таърихи лафзӣ ва маънавий ба вуқӯъ пайваستاаст. Мисоли ин марсия ва таърихи ғавти Мирзо Сирочи Ҳақим шуда метавонад. Ин марсия 14 байт буда, аз ду қисм иборат аст. Моддаи таърихи марсия байти зерин мебошад:

Паи таърих, хирад, маънавию лафзӣ гуфт:
«Ба ҳазору сесаду сию ду бо шаҳри сафар»¹.

С.Айнӣ дар хусуси моддаи таърихи худ мегӯяд: «Махфӣ мабод, ки мисраи охирро² ҳар гоҳ ба ҳисоби ҷумал шумурда шавад, боз ҳазору сесаду сию ду (мутобиқи 1913–1914 мелодӣ–А.М.) мебарояд. Ин гуна таърихро лафзӣ ва маънавий меноманд»³.

Дар асоси баррасии масоили ғавқ ба чунин натиҷаҳо омадан мумкин аст:

а) Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» муаммо ва моддаи таърих мавқеи намоён дошта, дар баёну ҳалли як қатор масъалаҳои таърихи адабиёт ба муаллиф мадад расондаанд.

б) С. Айнӣ ба сабаби он ки муаммо «дар вақташ дар таърихи адабиёт роли калонро бозӣ кардааст»⁴ ва ба воситаи он «ифода кардани матлаб...дар адабиёт, дар вақти худ аҳамияти калон дошт»,⁵ бинобар ин, ба зикри ин санъати адабӣ мароқ зоҳир намуда, дар ҳалли онҳо қобилияти баланд нишон додааст.

в) Бо овардани муаммо муаллиф фаҳмишу диди эстетикӣ ва маҳорати адибонро дар эҷоди он қайд мекунад. Таърихҳои зикрнамудаи С.Айнӣ далелу воқеаҳои муҳимро дар худ акс намуда, чун санади мӯътамад дар баёни як қатор масъалаҳои адабӣ ва таърихӣ ба ӯ мадад расондаанд.

1. С. Айнӣ. Мирзо Сирочи Ҳақими Савочии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С.347.

2. Дар ин калима пасоянди «ро» зиёдатӣ ба назар мерасад – А.М.

3. С. Айнӣ. Мирзо Сирочи Ҳақими Савочии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 347.

4. С.Айнӣ. Куллиёт ҷ.11. Китоби яқум (Ба ҷоп тайёркунандагон: К.Айнӣ ва Р. Ҳодизода). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 367.

5. Ҳамон ҷо. – С. 370.

г) Аз таърихҳои «Намунаи адабиёти тоҷик» дар бораи инкишоф, тақомул ва сайри таърихӣ ин санъати адабӣ тасаввуроти рӯшан ҳосил кардан мумкин аст.

д) Шарҳу маънидоди моддаи таърих ва эҷоди он аз тарафи С. Айнӣ дар назария ва амалияи ин соҳа лаёқати бузург зоҳир намудани ўро қомилан собит менамоянд. Моддаҳои таърих барои фаҳмидани назари адабиётшиносии С.Айнӣ низ ёрӣ мерасонанд.

е) Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» намунаҳои барҷастаи муаммо ва моддаи таърих фароҳам оварда шудаанд, ки баробари қимати адабию таърихӣ инчунин арзиши маърифатӣ ва эстетикиро молик мебошанд.

Январӣ соли 1986.

Таҳрири дуюм:

15-30 сентябри соли 2004.

САҲИФАҲОИ ЗАРРИНИ ҲАЁТ

*Худи устод машғал шуд, алав шуд,
Чароғи мардуми дунёи нав шуд¹.*

М. Турсунзода.

Фаъолияти шахсони таърихӣ ифодакунандаи роҳи тайкардаи таърихии ин ё он халку миллат мебошад. Садриддини Айнӣ аз ҷумлаи ҳамин гуна ашхоси бузург мебошад, ки ба туфайли фаъолияти иҷтимоӣ ва осори адабию илмиаш шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Ҳаёти аҷиб ва мақоми баланди суҳанвари забардаст солҳост, ки диққати аҳли илму адабро ба худ ҷалб карда меояд. Аз солҳои бистум сар карда, дар бораи ин адиби мубориз ва ҳақиқатнигор навиштани асарҳо аз тарафи олимон, шоирону нависандагон ва санъаткорони ҷи Иттифоқи Советӣ ва ҷи хориҷӣ оғоз мегардад. Адибони тоҷик Абулқосими Лохутӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Раҳим Ҳошим, Зуфархони Ҷавҳарӣ, Сотим Улуғзода, Мирзо Турсунзода, Абдусалом Дехотӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Ҷалол Икромӣ, Мирсаид Миршакар, Раҳим Ҷалил, Боқӣ Раҳимзода, Пӯлод Толис, Расул Ҳодизода, Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Ёрун Кӯҳзод ва дигарон дар асарҳои худ образи устод Айниро бо маҳорати баланд тасвир кардаанд.

Олим ва тарҷумони намоён Раҳим Ҳошим аз зумраи он шахсони хушбахтест, ки ҳангоми фаъолияти муъаллимии С. Айнӣ дар яке аз аввалин мактабҳои советии Самарқанд соли 1918 ба шогирдии вай мушарраф мегардад ва аз ӯ омӯхтани дарси забону адабиёти тоҷик ва таърих насибаш мешавад. Дар ҳамон вақтҳо нахустин мақолаи ёддошти Раҳим Ҳошим дар бораи С. Айнӣ таҳти унвони «Хотираҳои саёҳат» дар шумораи якуми маҷаллаи «Болалар йулдоши» соли 1919 ҷоп шуда буд².

1. М.Турсунзода. Чароғи абадӣ // Куллиёт, ҷилди дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1971. – С. 32.

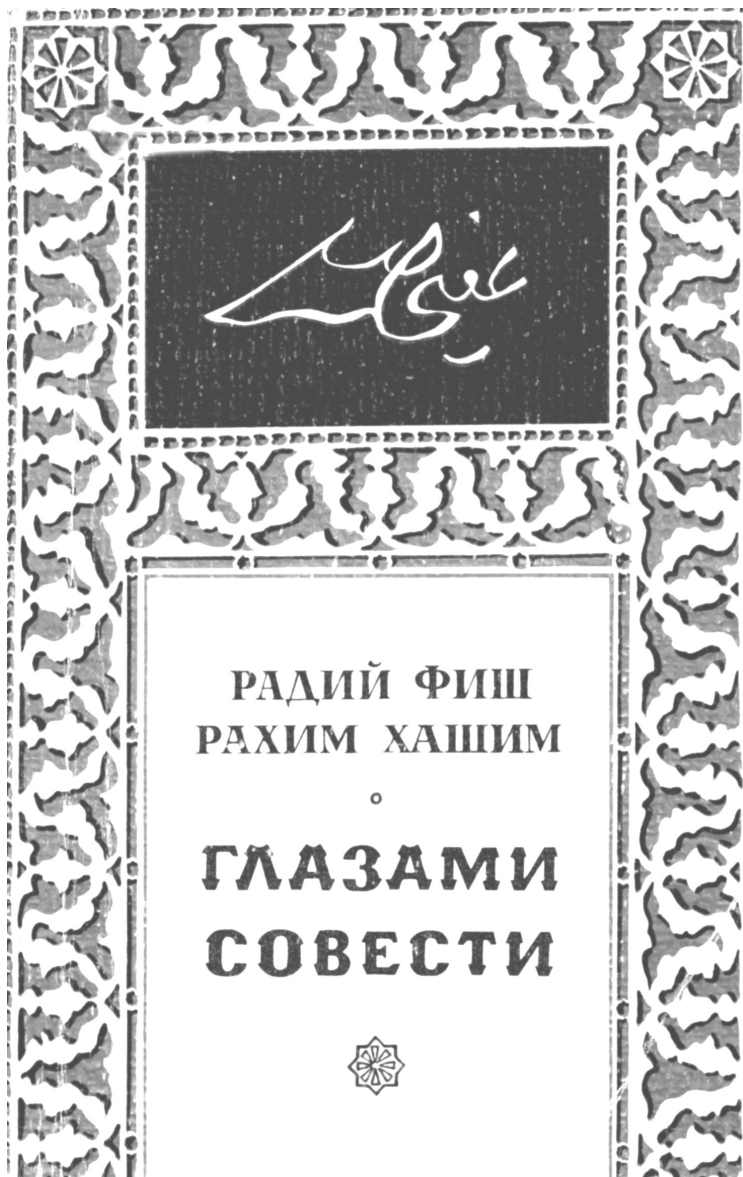
2. Р. Ҳошим. Саёҳат хотираси // Болалар йулдоши. –1919. – №»1. – С. 4.

Баъдтар Раҳим Ҳошим муддати зиёде бо устод Айни дар як чо кор карда, чанд сол ба сифати котиби нависанда низ хизмат кардааст. Натиҷаи ҳамин ҳамкорӣ ва муносибати наздик бо нависанда буд, ки Раҳим Ҳошим дар бораи эҷодиёти устод Айни ва шахсияти вай маълумоти пурқимате чамъ овард. Аз ин ҷост, ки силсилаи таълифоти илмию бадеии Раҳим Ҳошим «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик» /1928/, «Пире, ки чавон шудааст» /1935/, «Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи асарҳои педагогии С.Айни ва фаъолияти педагогии вай пеш аз революция» /1960/, «Омӯзгори ғамхору саҳтгир» /1960/, «Айни ва назми тоҷик дар даҳ соли аввали Октябр» /1961/, «Дар мактаби устод» /1962/, «Осори Айни барои бачагон» /1963/, «Таҷрибаи омӯхтани як шеър» /1965/, «Айни ва адабиёти рус» /1968/, «Дар партави гоҷҳои Ленин» /1970/, «Дар коргоҳи эҷодии устод» /1971/, «Луғатдон ва луғатшинос» /1971/, «Айни ва Бухоро» /1971/, «Ҳамсоли республика» /1974/, «Айни ва Шолохов» /1975/, «Айни ва аввалин китобҳои дарсӣ» /1977/ ва ғайра, ки дар заминаи омӯзишу таҳқиқ ва мушоҳидаҳои чандинсолааш арзи вучуд кардаанд, дар тадқиқи аҳвол ва осори С.Айни сарчашмаи муҳим ба ҳисоб мераванд.

Баъди тайёрии ҳаматарафа Раҳим Ҳошим ҳамроҳи нависанда ва шарқшинос Радий Фиш ба муносибати 100-солагии С.Айни китоби «Бо амри вичдон»-ро навишт, ки он бори аввал дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ интишор ёфт.

Нашриёти «Ирфон» соли 1978 «Бо амри вичдон»-ро ба забони русӣ¹ ва соли 1979 ба забони тоҷикӣ² аз ҷоп баровард. Ва ниҳоят, асари мазкур бо тасҳеҳ ва иловаҳо соли 1980 дар Москва ба воситаи нашриёти «Советский писатель» дастраси хонандагони умумитифоқ гардид³. Ин китоб аз ҳафт боб ва тавзеҳот иборат буда, манзараҳои васеи ҳаёти нависандаро фаро гирифтааст. Ба вучуд омадани «Бо амри вичдон» натиҷаи кӯшиши ҷиддии Р. Фиш. ва Р. Ҳошим дар таҳқиқи рӯзгор ва фаъолияти серсоҳаи асосгузори адабиёти советии тоҷик мебошад. Чи хеле ки аз мутолааи китоб маълум мегардад, асли мақсади муаллифон батафсил, ҳаматарафа ва чуқур баён кардани тарҷумаи ҳоли С.Айни нест. Инчунин «Бо амри вичдон» аз нақли муқаррарии шарҳи ҳоли устод Айни ҳам иборат нест, чунки чараёни

1. Р.Фиш, Р.Ҳашим. Глазами совести. Основанное на документах, письмах и воспоминаниях жизнеописание Садриддина Сейид Мурада – ходжи Айни. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 296 с.
2. Р.Фиш, Р.Ҳошим. Бо амри вичдон. Шарҳи ҳоли Садриддин Сайид Муродзода Айни дар асоси хуччатҳо, хотираҳо, мактубҳо ва навиштаҳои худӣ ӯ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 288 с.
3. Р.Фиш, Р. Ҳашим. Глазами совести. – М.: Сов. писатель, 1980. – 319 с.

*Муқоваи китоби Р. Фиш ва Р. Ҳошим «Бо амри виҷдон»,
ки соли 1980 дар Москва ба таваассути нашриёти
«Советский писатель» ба таъб расидааст.*

зиндагии устод Айни саросар аз воқеаҳои пурвусъату пуршиддат, задухурдҳо, лаҳзаҳои ҳаяҷонбахш, ҳолатҳои пурэхсоси қалбӣ ва муассир иборатанд. Аз ин ҷиҳат дар ҳаҷми як китоб баён кардани шарҳи ҳоли С.Айни, ки ҳаёташ бо зиндагии халқаш яксон чараён ёфтааст, кори басо мушқилест. Вале таҷрибаи бой ба Р. Фиш ва Р. Ҳошим имкон додаанд, ки аз ўҳдаи иҷроӣ вазифаи дар назди худ гузошта бомуваффақият бароянд.

Муаллифон шарҳи ҳоли устод Айниро дар асоси маълумоти сарчашмаҳо, ҳуҷҷатҳои архив, мактубу хотираҳо, тадқиқотҳои илмӣ ва инчунин ахбору ишораҳои ҳуди нависанда баён кардаанд. Дар ин бобат махсусан асарҳои нависанда «Таърихи амирони мангитияи Бухоро», «Таърихи инқилоби Бухоро», «Ҷаллодони Бухоро», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» ва «Ёддоштҳо» ба муаллифон мададгори хубе шудаанд. Лекин Р.Фиш ва Р.Ҳошим танҳо ба маълумотҳои мавҷуда қаноат накарда, дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо санаду ҳуҷҷатҳои тоза ба даст дароварда, дар асоси далелҳои таърихӣ ва адабӣ тарҷумаи ҳоли бо либоси бадеият орошташудаи С.Айниро ба вуҷуд овардаанд. Инро ҳам қайд кардан зарур аст, ки лавҳа ва манзараҳои зиндагии нависанда, воқеа ва амалиёти шахсони таърихӣ, ки дар асар зикр шудаанд, аз назари бадеии муаллифон ба тарзи хосае тасвир гардидаанд ва рангу ҷилои наво пайдо кардаанд.

Р. Фиш ва Р.Ҳошим хангоми тасвири зиндагии С.Айни услуби ниғориши ба худ хосеро пеш гирифтаанд. Дар асар тарҷумаи ҳоли С. Айни ба таври тартибӣ таърихӣ (хронологӣ) – аз овони кӯдакӣ сар карда, то солҳои воқасини умри нависанда ба як тартиби муайян нақл шудааст. Муаллифон на тартиби хронологии ҳодисаҳо, балки мазмуни иҷтимоию сиёсии онҳо ва арзиши ғоявии далелу воқеаҳои адабиёро дар ҷои аввал гузоштаанд. Аз ин рӯ, онҳо кӯшидаанд, ки дар китоб лаҳзаҳои барҷастатаринро, ки маъно ва мазмуни воқеаҳоро бо тамоми ҷузъиёташ дарбар кардаанд, амиктар ошкор созанд. Ин ба муаллифон имкон додааст, ки роҳи тайкардаи С.Айни, иштироки фаёлонаи ўро дар чараёни воқеаҳои асоситарини ҳаёти халқи тоҷик дар пеши назари хонанда ҷилвагар намоянд. Дар китоб тарафҳои гуногуни чараёни зиндагии С.Айни, шахсият ва масъалаҳои таҷрибаи эҷодии нависанда дар алоқамандии зич бо масъалаву муаммоҳои таърихӣ ва маданияту адабӣ инъикос ёфтаанд. Дар тасвири саргузаштҳои устод Айни мақоми рӯҷӯҳо калонанд. Аз ин ҷост, ки рӯҷӯҳои бадеӣ, илмӣ, таърихӣ ва публитсистӣ дар ин асар барои ибрази эҳсосу ҳаяҷон, бо ҳам пайвастанӣ амалиёти ҳодисаҳо воситаи муҳим гардидаанд. Асар аз тасвири тазодонаи ду манзара–яке лавҳаи ҳаёти

пурдабдаи амири Бухоро амир Олимхони мангит ва дигаре, нафрати бепоёни С.Айнӣ ба муҳити пур аз фиску фучури дарборӣ ва он шахси зоҳиран одамсимои дар асл ваҳштабиати хунхор оғоз меёбад. Сипас ба воситаи тасвири образноки як лаҳзаи мушаххасу махсуси ҳолати рӯҳии устод Айнӣ дар яке аз субҳгоҳони баҳори соли 1948, ки ӯ ғарки фикру андешаҳои мухталиф аст, гузаштаашро пеши назар меорад ва дар бораи воқеаҳои ачиби ҳаёташ муҳокима меронад ва ба таълифи шоҳасари худ «Ёддоштҳо» шурӯъ менамояд, симои дурахшони нависанда дар пеши назари хонанда чилвагар мешавад. Муаллифон дар ин ҷо ба тавассути монологи ботинии нависанда хонандаро бо Бухорои тоинқилобӣ, оғози рӯйдоди воқеаҳои пурвусъате, ки ба ҳаёти С.Айнӣ алоқаи қавӣ доранд, мухтасаран шинос мекунад. Ин ахбори пешакӣ хонандаро ба дарки ҳодисаҳои баъд аз ин тасвиршаванда омода месозад. Дар бобҳои минбаъдаи асар лавҳаҳои ҳаёти нависанда дар пеши назари хонанда батадрич чилвагар мегарданд. Шарҳи ҳоли С. Айнӣ аз овони хурдсолии ӯ оғоз гардида, давраҳои баъдинаи ҳаёти вай: вафоти падару модар дар вабои умумӣ ва сар шудани зиндагии пурмашаққат, таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро, шиносӣ бо аҳли илму адаб ва равнақи фаъолияти шоирӣ, оғози инқилоби фикрӣ ва инкишофи фаъолияти маорифпарварӣ, аз наздик шинос шудан бо ҳаёти табақаҳои меҳнатии мардум ва кор дар заводи пахтадозакунии Қизилтеппа, иштирок дар ҳаракатҳои озодихоҳӣ, дучор гардидан ба ҷазои ҷисмонӣ ва ҳичрат ба Самарқанд, ғалабаи инқилоби Октябр ва оғози фаъолияти гуногунсоҳаи нависанда, эҷоди асарҳои инқилобӣ, иштироки фаълони дар қорҳои инқилобӣ, муборизаи суботкорона дар роҳи таракқиёти забону адабиёт ва илму маданияти сотсиалистии тоҷик ба тафсил тасвир шудаанд. Муаллифон кӯшидаанд, ки дар бораи он лаҳзаҳои аҳамиятноки ҳаёти устод Айнӣ, ки хонандагон аз хусуси онҳо кам огоҳанд, маълумоти мукамал диҳанд.

Тафсилоти чараёни зиндагии С.Айнӣ дар ҳудуди солҳои 1905–1930, хусусан воқеаҳои ҳаёти нависанда дар арафаи рӯй додани воқеаи Колесов ва солҳои инқилоб бағоят қобили тавачҷӯх мебошад. Ба тасвири пурвусъати воқеаҳои дар ибтидои ғалабаи Октябр рӯйдода ва револүтсияи халқии Бухоро, инчунин ғалабаи Ҳокимияти Советӣ дар Самарқанду Бухоро эътибори ҷиддӣ додани муаллифон аз ҳар ҷиҳат муҳим аст. Зеро ин давра дар таърих ҳамчун давраи дигаргунсозии азими иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданӣ мақоми халқунанда дорад. Маҳз инъикоси фаъолияти С.Айнӣ дар чунин давраи муборизаҳои пуршиддати синфӣ, сиёсӣ ва мафкуравӣ аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар асар симои ҳақиқии устод Айнӣ чун адиби оташинсухан, вассофи Октябр, тарғиботчии фаъоли ғояҳои

замони нав ва мунодии ҳаёти нав равшан намудор мегардад. Зимнан муаллифон хонандаро ба вазъияти хеле мураккабу пурташвиш ва чузъиёти зиндагии онвақтаинаи нависанда, инчунин ҳолатҳои рӯҳии вай дар он солҳои пурошӯб шинос мекунанд. Муаллифон оид ба шарҳи ҳоли устод Айни дар ин давра хеле далелҳои тоза ва маводи шавқоварро дарҷ намудаанд.

Қимати баланди мундариҷавию ғоявии китоби «Бо амри вичдон» пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки муаллифон ба масъалаи нишон додани фаъолияти иҷтимоӣ ва адабии С. Айни мақоми аввалиндараҷа додаанд. Аз ин рӯ тамоми воқеаҳои дар асар тасвиршуда дар атрофи ҳамин ду қутби марказӣ зич муттаҳид гаштаанд. Ҳамин аст, ки дар ҳамаи давраҳои умраш устод Айни дар байни мардуми меҳнатӣ мебошад. Фаъолияти Садриддинхоҷаи Айни барои кушодани мактабҳои усули нав дар шароити феодалӣ бо ҳамроҳии ходимони маориф, чидду ҷаҳду бепоёни ӯ ва шариконаш Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Муқамил Бурҳонов, Ҳомидхӯҷаи Меҳрӣ, Фазлиддин Маҳдум, Ҳоҷӣ Сирочиддин, Мирзо Нарзуллоҳ, Ҳоҷӣ Абдусаттор, Абдуқодир Муҳиддинов, Ҳалим Ашӯров ва дигарон барои ташкили ҷамъияти махфии «Тарбияи атфол» баҳри бедории фикрии мардум дар вазъияти таъқиботи саҳти аморат, муборизаи қаҳрамононаи нависанда дар роҳи ҷимояи музаффариятҳои Октябр ва мустақкам намудани Давлати Советӣ, бо асарҳои санъаткорона ба сохтмони ҳаёти нави сотсиалистӣ раҳнамун сохтани оммаи меҳнаткаш, ба воқеаҳои муҳимми давр бо зудӣ ҳамовоз гардидани адиб ва ғайра, ки ҳиссае аз шоҳроҳи зиндагии вай мебошанд, далели онанд, ки ӯ ҳаёти хешро ҳамеша сарфи хизмати халқ қардааст. Ин аст, ки номи устод Айни дар қалби халқ саҳт маъво гирифтааст.

С.Айни дар китоби «Бо амри вичдон» дар саҳнаи муборизаҳои шадид тасвир гардидааст, ҳислату характер, шахсият ва симои ҷамъиятии вай дар ҷараёни низоъ ва задухӯрдҳои тезутунд кушода мешавад. С.Айни дар ҳама ҳолатҳои зиндагӣ чун як шахси кавиирода, муборизи матин, суботкор ва ҳассосу мушоҳидакор намоён мегардад. Дар асар ҳислатҳои ҳамида ва фазилатҳои писандидаи нависанда: садоқатмандии бепоён ба қори халқу Ватан, меҳнатдӯстӣ, кӯшишу шавқи беандоза дар роҳи донишандӯзӣ, заковати баланд, фурутанӣ, вазифашиносӣ, инсондӯстӣ, ғанимат донистани вақт, серталабӣ, интизомнокии чиддӣ, лаёқати зуд дарк намудани истеъдоди одамон ва ғамхорӣ ба онҳо, хотираи фавқулода қавӣ, масъулиятшиносӣ дар қору зиндагӣ, кавииродагӣ, суботкорӣ дар роҳи расидан ба мақсадҳои олии, бомулоҳизагӣ ва дурандешӣ дар ҳар як қор ва монанди инҳо дар тамоми бобҳои китоб ба таври боварибахш нишон дода шудаанд,

ки моҳияти калони ахлоқӣ, тарбиявӣ, маърифатомӯзӣ ва эстетикӣ доранд. Устод Айни ҳамчун донишманди воқифи асрори зиндагӣ дигаронро низ пайваста барои соҳиб шудан ба сифатҳои наҷиби инсонӣ раҳнамун месохт. Аз ҷумла суханонеро, ки С. Айни 10 июни соли 1949 дар ҳузури донишҷӯёни Институти педагогии Бухоро гуфтааст, мулоҳиза фармоед: «Таърих замоне маъно пайдо мекунад, ки аслиҳаи мубориза барои оянда шуда бошад. Ин мубориза бе донишгари гузаштаҳо натиҷае намедиҳад. Маданияти гузаштаро доништан лозим аст, зеро ин дониш ҳам мисли донишҳои дигар барои бино кардани ҳаёти нав ва Бухорои имрӯза зарурат дорад...

Инсон ҳечу беарзиш аст, агар чизеро дарёфта, ба чизе пай бурда, вале ин дарёфт ва дониши худро ба дигарон надиҳад, дар байни халқ паҳн накунад.

Ба ҳар як аз ҳозирон, ки дар ин донишгоҳ машғули касби дониш ҳастед, муаъллими мактабдор шудан шарт нест, вале ҳар як аз шумо бояд омӯзгори халқ бошад, бояд бо халқ дар як ҷо ҷӯшида дар кор ва зиндагӣ ҳамдам ва ҳамқадами халқ бошад. Ҳар як аз шумо бояд биёмӯзонад ва дар айни замон худ аз халқ омӯзад...

Шумо ҳама маро мешиносед, медонед, ман дар ин рӯзҳо ба навиштани ёддоштҳои худ машғулам. Шояд баъзе аз шумо худ аз худ мепурсида бошад: наҳод қиёфаи одамон, ифодаи рӯй ва тарзи гуфтори онҳо, тафсилоти либос ва тарзи либоспӯшии, суханони гуфтаҳои онҳоро дар солҳои дароз дар хотир нигоҳ доштан мумкин аст? Муаллиф ин чизҳоро аз худаш набофта бошад?... Вале ҳар як аз шумо, ки бухороӣ ҳастед, номи падар ва бобои худро ба ман гӯед, хоҳед фаҳмид, ман шуморо ҳам мешиносам»¹. Чунин гуфтаҳои ҳикматноки нависанда оид ба масъалаҳои гуногун дар асар бисёр дучор мегардад.

Дар китоби «Бо амри вичдон» нишон додани фаъолияти эҷодии С.Айни ҳамчун қисми марказии шарҳи ҳоли нависанда мақоми ҳосе пайдо кардааст. Муаллифон инкишофи фаъолияти адабии устод Айни ва омилҳои ташаккули онро аз ибтидои ба ҷодаи эҷодӣ қадам гузоштани адиб то рӯзҳои вопасини ҳаёт, хизматҳои ӯро дар тараққиӣ адабиёт ва маданияти сотсиалистии тоҷик, ғамхориҳои вайро дар ҳаққи эҷодкорони ҷавон ба тасвир гирифта, мақоми баланди ӯро дар ин ҷабҳа муайян кардаанд. Он чиз ҷолиби диққат аст, ки муаллифон зимни баёни масъалаҳои эҷодии нависанда дар хусуси шароити ба вучуд омадан, коргоҳи эҷодии адиб, арзиши ғоявӣ ва аҳамияти

1. Р. Фиш, Р. Ҳошим. Бо амри вичдон. Шарҳи ҳоли Садриддин Сайид Муродзода Айни дар асоси ҳуҷҷатҳо, хотираҳо, мактубҳо ва навиштаҳои худӣ ӯ. Нашри зикршуда. – С. 249-250.

таърихии асарҳои ӯ изҳор ақида ҳам кардаанд. Аз ин нуқтаи назар фикру мулоҳизаҳои муаллифон дар бораи асари бунёдии С.Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик», ки адабиётшиносии советии тоҷик бо он оғоз мегардад, қобили тавачҷӯх мебошанд. Ба ин асар беш аз ҳама эътибори ҷиддӣ додани муаллифон бесабаб нест. Чи хеле ки худи С.Айнӣ таъкид кардааст, «Ин асар дар замони худ ба ғоидаи сиёсати миллии партия роли калон бозӣ кард. Чунки дар он вақтҳо пантуркистон ба муқобили тақсимои миллии ғиҷвоҳо паҳн мекарданд ва ин сиёсати миллии партияро «парча-парча кардани»-и «туркҳо» мешумурданд ва бар зидди барпо шудани ҷумҳурияи советии Тоҷикистон бошад, боз ҳам саҳттар ғиҷво паҳн мекарданд: «дар Осиёи Миёна тоҷик ном як халқ нест, инҳо ҳамон ӯзбаконанд, ки бо таъсири Эрон ва мадраса забони худро гум кардаанд» мегуфтанд».¹

Китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» дар чунин шароит дар масъалаи исботи ҳастии халқи тоҷик ва забону адабиёти қадимаи он роли бузурги таърихӣ, сиёсӣ, илмӣ ва маданияту адабӣ бозид. Аз ин ҷиҳат муаллифон дар чанд боби асар дар хусуси сабаби таълиф, шароити навишта шудан, мазмуну моҳияти ин китоб ва аҳамияти ғавқулода калони он дар шароити муборизаҳои шадиди солҳои бистум суҳанони пурарзиш гуфтаанд. Илова бар ин оид ба баҳсу мунозираҳои доманадор дар атрофи «Намунаи адабиёти тоҷик» ва кӯшишу мақсади онҳое, ки ба воситаи калимаҳои «сурх» ба муаллифи китоб «зарбаи пуркина, ғарзқорона ва дар айни замон ҷоҳилона»² мезаданд, ахбори тоза дода шудааст. Хусусан зикри даҳолати намояндаи вазорати қорҳои хориҷаи СССР дар ӯзбекистон А.Знаменский ба воситаи Бюрои осеимииёнагии ВКП /б/ барои ҳимояи «Намунаи адабиёти тоҷик» аз ҳамлаҳои «он ғиҷвогарони контрреволюсионӣ» ва мактуби эҳтиромии устод Айнӣ ба А. Знаменский як далели тозаест дар масъалаи омӯзиши ин асари ғаронбаҳо.

Тасвири симои ҳамзамонони С.Айнӣ дар китоби «Бо амри вичдон» мавқеи калон дорад. Хонанда дар бораи шарҳи ҳоли Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шоҳин, хусусан Шариғҷон маҳдуми Садри Зиё тасаввуроти хуб ҳосил мекунад. Зимнан бояд гуфт, ки маълумоти муаллифон дар бораи муносибати С.Айнӣ бо Садри Зиё хеле навигариҳо дорад. Ба мисли ҳамин манзараҳои ғавқулияти дигар

-
1. С.Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам. (Бо кӯшишу эҳтимом ва дебочаи Камол С.Айнӣ). – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 181.
 2. Р.Ғиш, Р. Ҳашим. Глазами совести. Основанное на документах, письмах и воспоминаниях жизнеописание Садриддина Мурада-ходжи Айна. – М.: Сов. писатель, 1980. – С.191.

ҳамкорони нависанда, чун Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Абдулқодир Шакурӣ, Абдулқодир Муҳиддинов, А.Г. Леменовский ва дигарон низ ба тадқиқи бадеӣ гирифта шудаанд.

«Бо амри вичдон» як навъ инъикоскунандаи чараёни адабӣ низ мебошад. Дар он ҳодисаҳои муҳимтарини адабии таърихи адабиёти тоҷик ва падидаҳои нави эҷодӣ дар охири асри XIX, ибтидои асри XX ва баъди ғалабаи инқилоби Октябр ба зуҳур омадаанд.

«Бо амри вичдон» ҷанбаи мустақами таърихӣ дорад. Ҳар як далели он бо воқеаҳои мушаххаси таърихӣ комилан мувофиқат мекунад. Маълумоти асар оид ба фаъолияти ҷавонбухороиён, воқеаи Колесов, ғалабаи Октябр дар Самарқанду Бухоро, махсусан амалиёти роҳбарони ҳукумати Республикаи Советии Бухоро, ёрию мадади Россияи советӣ ба халқҳои Осӣи Миёна аз лиҳози фарогирии мадракҳои тоза дорои аҳамияти калон мебошанд.

Китоби «Бо амри вичдон»-ро мутолаа намуда, дар бораи он баъзе мулоҳизаҳоро баён кардан аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд. Пеш аз ҳама он чиз ба назар мерасад, ки тасвири лаҳзаҳои зиндагӣ ва фаъолияти С.Айнӣ дар зарфи солҳои 1930-1948 тасҳеҳ ва такмил металабанд. Зеро хонанда аз хусуси шарҳи ҳоли нависанда дар ин муддат, ки давраи пурҷӯшу хурӯши фаъолияти серсоҳаи эҷодии ӯ ба ҳисоб меравад, тасаввуроти кофӣ пайдо карда наметавонад. Ин давраи зиндагӣ ва фаъолияти С.Айниро ба шартӣ дар оянда такмил додани «Бо амри вичдон» дар асоси мукотиботи нависанда бо адибон, махсусан мукотибот бо устод Лохутӣ ва ҳамкорону дӯстонаш, хотироти олимону адибон, инчунин ҳуҷҷатҳои бойгонӣ пурқувват кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар асар баъзе далел ва санаҳо дучор меоянд, ки ба гуфтаҳои худи С.Айнӣ то андозае кам мувофиқат мекунад. Масалан, С.Айнӣ дар «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» вақти қозӣ шуда ба Қаршӣ рафтани Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё ва ба назди ӯ даъват шудани худро соли 1902 қайд кардааст¹, вале муаллифон санаи мазкурро соли 1912 нишон додаанд². Ё ин ки С.Айнӣ баъди ҷазои 75 ҷӯб дар беморхонаи Когон дар муддати 52 рӯз «25 бор амалиёти чарроҳӣ» диданашро хотирнишон сохтааст³, аммо

1. С. Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам // Куллийёт, ҷ.1 (Ба чоп тайёркунандагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – С. 54.
2. Р.Фиш, Р.Ҳошим. Бо амри вичдон. Нашри зикршуда. – С. 84.
3. С.Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам // Куллийёт ҷ. 1. Нашри зикршуда. – С. 37.

муаллифон бар хилофи манбаъ ин миқдорро «бист амали чарроҳӣ» қайд кардаанд¹.

Дар охири «Бо амри вичдон» зери унвони «Санаҳои ҳаёт ва эҷодиёти Садрриддин Айнӣ», «Номгӯи шахсҳо», «Феҳристи нашри аввали муҳимтарин асарҳои Айнӣ» тавзеҳот дода шудааст, ки он аз ҳар чихат ҷолиби диққат буда, ба хонанда роҷеъ ба рӯзгор ва осори нависанда маълумоти муфид медиҳад. Он ба далелу санадҳои сарчашмаҳо ва маводи нодири архив таъя карда навишта шудааст. Аммо дар тавзеҳоти китоб ҳам баъзе носоҳеҳиҳо роҳ ёфтаанд, ки онҳо ислоҳ металабанд. Чунончи, тавзеҳи зерин, ки дар хусуси асарҳои дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ навиштаи С. Айнӣ дода шудааст, ислоҳталаб аст: «1941-1944–Навишта шудани мақолаҳои патриотӣ: «Чингизи асри XX», «Шерзод», «Марши интиқом», «Талвосаи ҷонкании даррандаи захмдор», «Қаҳрамон Ленинград», «Суруди зафар» ва дигарҳо...»²

Чунонки маълум аст, «Марши интиқом», «Қаҳрамон Ленинград» ва «Суруди зафар» шеър мебошанд, бинобар ин, онҳоро ба қатори мақолаҳо дохил кардан дуруст нест.

Устод Айнӣ дар «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» дар шӯъбаи Бухгосторг мудир таъин шуда, кор карданаширо солҳои 1923-1925 қайд кардааст.³ Аммо дар тавзеҳот бар хилофи гуфтаи нависанда дар ин вазифа кор кардани ӯ солҳои 1920-1921 нишон дода шудааст.⁴

Дар «Номгӯи шахсҳо» оид ба санаҳои ҳаёт ва фаъолияти арбобони партиявӣ, давлатӣ, олимон, инчунин он одамоне, ки ба хонандагон имрӯза кам маълуманд ё номаълуманд, маълумот дода шудааст. Аммо бо сабабҳои номаълум дар зикри санаи таваллуд ва ҷавти баъзе шахсон баъзан носоҳеҳиҳо роҳ ёфтаанд. Чунончи, таваллуди устод Рӯдакӣ соли 860 зикр гардидааст⁵, ҳол он ки дар адабиётшиносӣ санаи саҳеҳи валодати шоир соли 858 далели бебаҳс мебошад.

Ё ин ки дар дохили матни китоб домулло Икром соли 1918 «дар зиндон ҷон супурд»⁶ гуфта шудааст, аммо дар қисми тавзеҳот санаи вафоти ӯ соли 1928 қайд шудааст.⁷

1. Р. Фиш, Р. Ҳошим. Бо амри вичдон. Нашри зикршуда. – С. 93.

2. Р. Фиш, Р. Ҳошим. Бо амри вичдон. – С. 275.

3. С. Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам // Куллиёт, ҷ.1 (Ба ҷоп тайёркунандагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода). – С. 96-97.

4. Р. Фиш, Р. Ҳошим. Бо амри вичдон. – С. 273.

5. Ҳамон ҷо. – С.282.

6. Ҳамон ҷо. – С.112.

7. Ҳамон ҷо. – С. 278.

Ба мисли хамин таърихи ҳаёти Абулфазли Балъамӣ, Самъони Марвазӣ, Низомии Ганҷавӣ, Шамсиддини Шохин, Саиди Нафисӣ, Исмоилбеки Гаспаринский, Мирзо Сирочи Ҳаким ва баъзе дигаронро дар асоси тадқиқотҳои навтарини илмӣ нишон додан шарт аст. Дар баробари ин дар якхелагии номи асарҳо баъзе норасоӣҳо ба назар мерасанд. Чунончи, шакли дурусти номи асари С.Айнӣ «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шохнома»-и ӯ» аст, вале дар тавзеҳот асари мазкур дар шакли «Фирдавсӣ ва «Шохнома»-и ӯ қайд шудааст¹. Хамин гуна афтидани калимаҳо аз номи баъзе асарҳо дар саҳифаи 287 низ мушоҳида мешаванд. Норасоӣҳои зикршуда, албатта, ислоҳшавандаанд.

Қимати баланди асари Р. Фиш ва Р. Ҳошим пеш аз ҳама дар он аст, ки симои барҷастаи адиби оламшумул, арбоби намоёни илму маданият, ходими фаъоли ҷамъиятӣ ва давлатӣ, падари тарбиятгари адабиёти советии тоҷик устод Айниро бо маҳорати том ба вучуд овардаанд.

«Бо амри вичдон», ки бо забони фасеҳу пуробуранг таълиф гардидааст, барои оммаи васеи хонандагон тӯҳфаи пурқимат мебошад. Ин асар оинаест, ки рӯзгори аҷибу ибратомӯз, фаъолияти иҷтимоӣ ва эҷодии асосгузори адабиёти советии тоҷик устод Айниро ба таври барҷаста акс кардааст. Китоби Р. Фиш ва Р.Ҳошим бо аҳамияти калони илмию адабӣ ва маърифатӣ тарбиявии худ комёбии намоёни айнишиносӣ ба шумор меравад.

Октябри соли 1980.

Таҳрири дуҷум:

12-22 ноябри 2004.

1. Ҳамон ҷо. – С.268.

ОИД БА ЯК ҶАВОБИЯИ УСТОД АЙНӢ

Дар таърихи танқиди адабии тоҷик ҳеҷ асаре мисли «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С.Айнӣ бештар мавриди баҳсу мунозира, омӯзиш ва тадқиқ қарор нагирифтааст. Ин асар, аз як тараф, ҳанӯз дар солҳои 20-уми асри ХХ чи аз тарафи шарқшиносони Иттифоқи Советӣ ва чи донишмандони хоричӣ сазовори баҳои баланд гардида бошад, аз тарафи дигар, дар танқиди адабии солҳои 20-ум оид ба он мақолаҳои хусусияти объективӣ дошта ба вучуд омаданд. Аз тарафи сеюм, дар солҳои 20-ум баробари нашри мақолаҳои ҳолисона доир ба «Намунаи адабиёти тоҷик», инчунин тақризҳои низ чоп мешуданд, ки оҳанги ғарзкорона ва рӯҳи иғвогарона доштанд. Як қисми ин гуна мақолаҳо, ки дар зери таъсири пантуркизм, афкори раппчиён ва назарияи дуруштгароии иҷтимоӣ–социологизми вулгар навишта шудаанд, ифодакунандаи ақидаҳои хато дар нақди адабӣ мебошанд. Баъзе мақолаҳои дигар хусусияти соф зехнӣ дошта, пур аз тӯҳмату бӯхтонанд. Мақолаи Баҳриддини Азизӣ (1894-1944), ки бо номи «Намунаи адабиёти тоҷик» пай дар пай дар се шумораи рӯзномаи «Овози тоҷик» чоп шудааст¹, аз ҷумлаи ҳамон гуна мақолаҳо мебошад. Ин мақола аз муқаддима ва се қисм: «Хусни китоб», «Хатоҳои китоб» ва «Усули тартиби китоб» иборат аст. Муаллиф дар муқаддима мундариҷаи умумии «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро баён намуда, дар қисми «Хусни китоб», ки хеле мухтасар аст, бо суханони обшуста ин асарро «рӯғане ба ... чароғдон ва фатила»²-и адабиёти тоҷик меҳисобад. Ягона эътирофи Б. Азизӣ дар ин қисм ҷумлаи зерин аст, ки «Навқаламони тоҷик (ба воситаи «Намунаи адабиёти тоҷик» – А.М.) ҳам аз адабиёти нав ва кӯҳнаи худ хабардор гардида, дар оянда бо кадом усул навиштанро донистанд»³.

Б. Азизӣ аз қимати таърихӣ, илмӣ, адабӣ, эстетикӣ ва тарғибии «Намунаи адабиёти тоҷик» чашм пӯшида, кӯшиш мекунад, ки «камӣ

1. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 23 феврал. – №134; 2 март. – № 135; 8 март. – №136.

2. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 23 феврал. – №134.

3. Ҳамон ҷо.

ва хато», «хато ва нуқсонот»¹-и китобро ёбад ва ба ин восита ҳадафи тири танқид қарор диҳад.

С.Айнӣ наметавонист ба ин мақола ҷавоб нагардонад. Мақолаи ҷавобии С.Айнӣ таҳти унвони «Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун»² 16-20 март соли 1927 дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ба таъб мерасад³. Муаллиф баробари рад кардани аксари мутлақи мулоҳизаҳои нодурусти Б. Азизӣ инчунин оид ба чандин масъала ва муаммоҳои адабӣ эстетикӣ фикрҳои ҷолиби диққат баён кардааст, ки барои фаҳмидани мундариҷаи ғоявии «Намунаи адабиёти тоҷик» ва муайян кардани мақоми он дар адабиётшиносии тоҷикӣ, равшан гардидани ҷаҳонбинӣ, ақоиди илмию адабӣ ва омӯхтани коргоҳи эҷодии С.Айнӣ аҳамияти калонеро дороанд.

Б.Азизӣ ба «Намунаи адабиёти тоҷик» эрод гирифта менависад, ки «Ҷамъкунандаи китоб рафиқ Айнӣ аҳволи тазкирачиёнро ба хубӣ муҳокима нанамуда, ҳар тазкирачӣ дар ҳаққи ҳар шоир ҳар чизе, ки навишта бошад, айнан ба китоби худ дарҷ намудан гирифтааст. Ва ҳол он ки бисёр аз тазкирачиёни собиқ ба балои лаганбардорӣ ва маддоҳона мубтало буда, китобашонро ба ҳамин рӯҳ навиштаанд, ки навиштаи онҳо ба кулӣ қобили эътино нест ва ҳар каломи онҳоро ба дигар тазкирачиён мутобиқа кардан лозим буд. Рафиқ Айнӣ инро накардааст... Азбаски рафиқ Айнӣ ба навиштаи ҳамин қабил тазкирачиён фирефта шуда, суханашонро муҳокима накардааст, лиҳозо, китобаш ба хеле хатоҳо дучор шудааст»⁴.

Мазмуни «Намунаи адабиёти тоҷик», далелҳои фаровони илмӣ, адабӣ ва таърихӣ беасос будани ин даъвои Б. Азизиро ба таври барҷаста собит менамоянд. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки асарии С. Айнӣ бо таҷдиди назар ба таърихи адабиёти тоҷикӣ таълиф гардидааст. Нуқтаи назари танқидии С.Айнӣ ҳангоми истинод ба маъхазҳои адабӣ, махсусан ба тазкираҳо дар сар то сари «Намунаи адабиёти тоҷик» чи дар зикри санаҳои таърихӣ, чи дар баёни тарҷумайи ҳоли адибон ва чи дар вақти овардани порчаҳои адабӣ равшан аст ва даъвои Б. Азизиро матни китоб тасдиқ намекунад. Масалан, Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» ба шеърӣ Рӯдакӣ

-
1. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 23 феврал. – №134.
 2. Дар «Куллийёт», ҷ. 11. Китоби яқум. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1963. – С. 174 калимаи «фелйетун» аз матн партофта шудааст – А.М.
 3. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун // Овози тоҷик. – 1927. – 19 март. – №135; 20 март. – №136.
 4. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 23 феврал. – №134.

бо назари хурдагирӣ менигарад.¹ Вале С.Айнӣ ҳамчун суҳансанҷ ва услубшинос гуфтаи Давлатшоҳро қабул накарда, ба ашъори Рӯдакӣ ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик баҳои баланд дода, аз ҷумла навиштааст: «Давлатшоҳи Самарқандӣ мисли соири арбоби тазкира харчанд номи Рӯдакиро ба устодӣ ёд карда, аммо ба шеъраш ба назари истихфоф нигоҳ мекунад.

Ба фаҳми фақир, шеъри Рӯдакӣ дар қамоли равонӣ ва дорои фасоҳату балоғат аст, ки ба хонанда ба осонӣ як ҳаяҷони бадеӣ мебахшад. Ҳамин аст дараҷаи болои шеър. Ба назм овардани китобе мисли «Калила ва Димна» дар аввали шуюёи шеъри форсӣ бар қамоли қудраташ далолат мекунад»².

С. Айнӣ ба ахбори сарчашма ва тазкираҳо маҳдуд нашуда, дар асоси мутолааи бевоситаи осори суҳанварон ва муҳокимаҳои ҷиддӣ мувофиқи ҷаҳонбинии пешқадам қимати ҳар асареро муайян мекунад. Чунончи, ӯ арзиши «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифиро аз он ҷиҳат муайян кардааст, ки дар ин асар муҳимтарин воқеаҳои иҷтимоиву сиёсӣ, таърихӣ ва маданияту адабӣ ба таври воқеӣ ва мушаххас инъикос ёфтаанд. «Аҳамияти ин китоб, – менависад С. Айнӣ, – нисбат ба китобҳои кӯҳнаи дигар дар ин ҷост, ки мусанниф аҳволро фошофош ва маишатро бо қамоли кушодагӣ ва берӣӣ тасвир кардааст»³.

Ё ин ки С.Айнӣ ахбори ҷанде аз тазкиранависони асри XIX ба мисли Афзал маҳдуми Пирмастӣ, Абдуллоҳхочаи Абдӣ, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мӯхтарамро, ки ба адибони маорифпарвар, аз ҷумла Аҳмади Дониш ва Шоҳин ҳусни тавачҷӯх надоштанд, қабул накардааст. Дар ин бора махсусан мулоҳизаҳои С.Айнӣ дар бораи Шоҳин хеле қобили тавачҷӯҳанд, ки гуфтааст: «Тазкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечораи Шоҳин зулм кардаанд. Бо ин ки ҷазлу қамолашро тақдир мекунанд, «Мағруру худписанд буд, қадри

1. Эроди Давлатшоҳи Самарқандӣ ба қасидаи машҳури устод Рӯдакӣ «Бӯи ҷӯи Мӯлиён» ин аст: «Уқалоро ин ҳикоят (ривояти Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар бораи таъсири шеър ва созу овози Рӯдакӣ ба Наср ибни Аҳмади Сомонӣ дар назар дошта шудааст – А. М.) ба хотир аҷиб менамояд, ки ин («Бӯи ҷӯи Мӯлиён» – А.М.) назмест сода ва аз саноъу бадоеъ ва матонат орий, чӣ агар дар ин рӯзгор суҳанваре ин навъ суҳан дар маҷлиси салотин ва умаро арз кунад, муставҷиби инқори ҳамгинон шавад, аммо мешояд, ки чун устодро дар автори мусиқӣ вукуфи тамои буда, қавле ва таснифе сохта бошад ва ба оҳанги оғонӣ ва сози ин шуъро арз карда ва дар маҳали қабул уфтода бошад». Ниг.: «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ. Аз рӯи ҷопи Э. Браун бо муқобалаи нусхаи хаттии қадимӣ ба таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммади Аббосӣ. – Техрон, 1337. – С. 33.

2. С. Айнӣ. Устод Абулҳасани Рӯдакии Бухорӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 17.

3. С.Айнӣ. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 112.

тарбияти амирро надонист, бинобар ин, чавонамарг шуд», мегӯянд (билмазмун). Аммо Ҳочӣ Азими Шаръӣ аз он ҷо ки тазкирааш пеш аз замони накбати Шохин навишта шудааст, тақдирҳои бе ташнеъ карда. Аз тазкиранависони муосир танҳо Садри Зиё баъд аз таҳсину тақдири фазлу камолаш ба накбату меҳнати ӯ бериёна таассуф хӯрдааст»¹.

С.Айнӣ ҳангоми таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ҳар як далели адабӣ бо таҷдиди назар вобаста ба шароити мушаххаси таърихӣ баҳо медиҳад. Ин яке аз нуктаҳои шоён ва махсусияти тадқиқоти илмӣ ӯ мебошад. С.Айнӣ мавқеи ҳар адиберо аз рӯи он ки ӯ то чӣ андоза афкори пешқадами замонро ифода карда тавонистааст, муайян мекунад ва аз рӯи таҷрибаи зиндагӣ, ҳақиқати ҳаёт баҳо медиҳад. Масалан, ҳангоми зикри шарҳи ҳол ва осори асосгузори ҷараёни маорифпарварӣ Аҳмади Дониш менависад: «Аҳмади Қалла ҷунончи осораш далолат мекунад, дар муҳити Бухоро ба инқилоби илмӣ, адабӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ раҳбар ба шумор меравад»².

Ин мисолҳо ва далелҳои дигар беасосии эроди Б. Азизиро қомилан исбот мекунанд. Аз ин ҷост, ки С.Айнӣ дар асоси муҳокимаҳои амиқи илмӣ ва мантиқӣ, овардани далелҳои раднопазир ба эроди Б.Азизӣ ҷавоби қатъӣ дода, менависад: «Пеш аз он ки гуфтаҳои танқидгари муҳтарами худро таҳлил намоем, арз мекунам, ки ҷамъунанда вақте ба суханҳои тазкиранависони хушомадгӯӣ фирефташуда ба шумор меравад, ки онҳо ҳар кас ва ҳар чизеро, ки нағз гуфтаанд – нағз ва бад гуфтаанд – бад мегӯянд ва ҳол он ки сар то сари ин китоб аз ин гуна айб пок буда, дар мавридҳои баёни фикр ҳамеша мутолаа ва муҳокимаи шахсии ҷомеъ омил уфтодааст»³.

Б. Азизӣ дар ҷои дигар ба ҳамон тезиси нодурусти худ, ки гӯё соҳиби «Намунаи адабиёти тоҷик» ба гуфтаи тазкиранависони хушомадгӯӣ фирефта шудааст, така карда, С.Айниро бо он гунаҳкор мекунад, ки гӯё ӯ дар зикри қозӣ Раҳмати Хичлати Бухороӣ ба хато роҳ додааст. Ӯ даъво мекунад, ки Хичлат на қозӣ, на Раҳматӣ ва на бухорист, балки ҷунон ки Фазлии Намангонӣ гуфтааст, Ҳоча Хусайн писари Мавлавишоҳи Истаравшанист. Гӯё Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ дар тазкирааш «Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб» барои хушомадгӯии амирони Бухоро Қозӣ Раҳматӣ ном як шахсро сохта,

1. С. Айнӣ. Шамсиддин маҳдуми Шохини Бухороӣ //Намунаи адабиёти тоҷик.– С. 366-367.
2. С.Айнӣ. Аҳмад маҳдуми муҳандиси мунаҷҷими Дониш, машхур ба Аҳмади Қалла // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 288.
3. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун // Овози тоҷик. – 1927. –16 март. – №138.

шеърҳои Хичлати Истаравшаниро ба номи ӯ навиштааст ва С. Айни ҳам фирефтаи тазкиранавис шуда, гуфтаҳои ӯро қабул намудааст¹. С.Айни беасос ва нодурустии ин даъвои Б. Азизиро бо далелҳо исбот намуда, навиштааст: «То ба чӣ андоза мувофиқи мантиқ будани ин муддао ва далелҳоро ба муҳокимаи хонандагон ҳавола карда мегӯем, ки Қозӣ Раҳматиӣ Хичлати Бухорой ном касе буд ва ба будани ӯ на танҳо китоби мурдагон, балки куҳансолони фузалои зиндаи Бухоро ҳам шаҳодат медиҳанд».²

Дар воқеъ, ҳақ ба чониби С. Айнист, чунки дар тазкираи Возех шарҳи ҳол ва осори Хичлати Бухорой бо далелҳои раднашаванда қайд шудаанд.³ Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» бо истиноди «Аз «Тӯҳфат-ул-аҳбоб» як ғазали зуқофиятайн ва як фард оварда шудааст⁴. Вале ду ғазале, ки Фазлиӣ Намангонӣ ба номи Хичлати Истаравшани навиштааст⁵, дар тазкираи Возех мутлақо дида намешавад ва манбае, ки С.Айни он ғазалҳоро аз он нақл кардааст, тамоман дигар мебошад. Он ду ғазал, ки матлаи яке:

Макун зи нахли ҳино ранг чун баҳор ангушт,
Бирез, хуни моро, то шавад нигор ангушт –

ва матлаи дигаре:

Ҳар ғунча, ки сар кард ба он тангдаҳон баҳс,
Пур карда ба хун бод даҳонаш ба ҳамон баҳс, –

аст, бо ишораи «Аз «Радоиф-ул-ашъор», ки ҷомеи он Мӯҳтарами Бухорой мебошад, дар «Намунаи адабиёти тоҷик» зикр шудаанд⁶.

Дар асл ҳар ду ғазал моли Хичлати Истаравшанист ва аз ин ҷиҳат фикри Б.Азизӣ дуруст мебошад. Муаллифи «Радоиф-ул-ашъор» дар масъалаи мансубияти ин ду ғазал (ба сабаби муштарак будани таҳаллус–А.М.) ба иштибоҳ роҳ додааст. Ғайр аз ин, дар вақти таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба С.Айни «Мачмӯъат-уш-шуъро»-и Фазлиӣ дастрас набудааст. Бинобар ин хатое, ки дар

1. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик// Овози тоҷик. – 1927. – 23 феврал. – №134.
2. С. Айни. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун // Овози тоҷик. – 1927 –16 март. – №138.
3. Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-аҳбоб. Таълифи Раҳматуллоҳи Возех (Бо тасҳех ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо, зери назари Камол Айни). – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 65-66.
4. С. Айни. Хичлат, қозӣ Раҳматиӣ Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 279.
5. Фазлиӣ Намангонӣ. Мачмӯъат-уш-шуъро. – Тошканд, 1990. – С. 201-202; 214.
6. С. Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 278-279.

асари С.Айнӣ роҳ ёфтааст, на ба соҳиби асар, балки ба сарчашма – «Радоиф-ул-ашъор» дахл дорад. Махз аз ҳамин рӯ С. Айнӣ эроди Б. Азизро дар ин хусус ба кулӣ ноҳақ шуморида, дар ҷавоб чунин мегӯяд: «Ба ин муносибат ҳаминро ҳам арз мекунам: дар сурате ки як танқидгари диққаткор дар ду саҳифа, рӯ ба ду, бо вучуди ҷудогона навишта шудан, «Радоиф-ул-ашъор» ва «Тӯҳфат-ул-аҳбоб»-ро, ки дар охири китоб дар саҳифаи 622, рақами 10 ва саҳифаи 623, рақами 2 дар бораи онҳо эзоҳ дода шудааст, бо ҳам халт дода сангпарронӣ мекунад, касе, ки аз 70-80 манбаъ, аз ғайри халт додан бо якдигар чизҳое нақл намудааст ва ниҳоят, бинобар ба даст надаромадани тазкираи Фазлӣ ва монанди он ба манбаъҳои дар даст доштаи худ қаноат кардааст, бояд сазовори сангсор набошад»¹.

Б.Азизӣ ба тарзи «Фаной» навишта шудани таҳаллуси Алишери Навоиро хатои муаллифи «Намунаи адабиёти тоҷик» медонад. Аслан ин саҳви манбаъ – тазкираи «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар мебошад, ки дар он ҷо «Фаной» навишта шудааст.² Ин саҳв ба сабаби дастраси С.Айнӣ нашудани «Бобурнома»-и Заҳириддини Бобур ва «Лисон-ут-тайр»-и Навоӣ содир гардидааст. Баъди ба даст даровардани ин ду манбаи муҳим С.Айнӣ «Фаной»-ро дар шакли «Фонӣ» ислоҳ менамояд, вале ба сабаби безътиноии ноширон таҳаллуси Навоӣ боз ба сурати «Фаной» ҷоп мешавад. «Баъд аз рафтани китоб ба Душанбе, – менависад С. Айнӣ,– ин тасҳеҳ ба ёд омада бо мактубе ба Душанбе навишта фиристода шуд. Чун мудири нашриёти Тоҷикистон аз Душанбе ба Самарқанд омад, аз тасҳеҳ шудан ва нашудани он ҷо пурсида шуд. Мувофиқи навишта тасҳеҳ карда шуд, гуфта ҷавоб дод. Афсӯс, ки баъд аз ҷоп он хато дар қатори дигар хатоҳои ҷопхона барқарор дида шуд. (Ба ин воқеа адиби сурх рафик Лоҳутӣ гувоҳ аст)».³

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» хатои матбаа хеле бисёр аст. Инро ҳуди Б. Азизӣ низ дар аввали мақолааш эътироф менамояд⁴.

Бо вучуди ин ӯ дар шакли «Амк» навишта шудани «Амъак»-ро саҳви С. Айнӣ меҳисобад⁵. Ҳол он ки он низ хатои матбаа аст, ки дар саҳифаи дигари китоб ба шакли саҳеҳ омадани он дурустии ин фикрро тасдиқ мекунад. «... агар танқидгари диққаткор дар саҳифаи

1. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун // Овози тоҷик. – 1927. – 16 март. – № 138.

2. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 2 март. – № 135.

3. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – фелйетун // Овози тоҷик. – 1927. – 16 март. – № 138.

4. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 23 феврал. – № 134.

5. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик – 1927. – 2 март. – № 135.

35 ба сатри 18 як назари илтифот мепартофт, аз ин бадгумонии худ раҳой, меёфт»¹ – таъкид менамояд С. Айни дар ин бора.

Ду эроди дигари Б.Азизӣ ба номҳои ҷуғрофӣ ва мансубияти адибон ба он ҷойҳо тааллуқ дорад. Соҳиби мақола ба унвони «Бадри Чочӣ–Шошӣ–Тошкандӣ»² эрод гирифта менависад: «Бадриро ба Чоч ё худ Шош нисбат дода, Тошкандро дар қавсайн гирифта мешуд, ин қадар қасро дар иштибоҳ намеандохт»³.

Аммо дар ифодаи С.Айни ҳам номи шоир ва ҳам зодгоҳаш (шаҳри Чоч ва шакли муаррабаш–Шош, ки номи қадимаи Тошканд аст–А.М.) возеху мафҳум омадааст. Ба зами ин, С. Айни дар дохили матн шоирро гоҳо Бадри, гоҳо Бадри Чоч ва гоҳо Бадри Чочӣ меномад⁴, гуфта эзоҳи иловагӣ ҳам додааст. Аз ин ҷост, ки ӯ ҷавобан ба хурдагириҳои бемавқеи Б.Азизӣ бо тамасхур менависад: «Инҳоро (эзоҳи иловагӣ дар хусуси Бадри Чочӣ дар назар дошта шудааст –А.М.) дидаву дониста истода, ман намедонам, ки бо ин ҳама «бар болои ях ҷанг кардӣ»-ҳо сабаб чӣ бошад?»⁵.

Ҳамин гуна эроди беасоси Б. Азизиро дар хусуси калимаи «Фороб»⁶ низ С. Айни рад менамояд⁷.

Б.Азизӣ дар масъалаи ҷоғузории мавод ва усулу тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик» эътирози ҷиддӣ намуда, чунин даъво мекунад: «Лиҳозо ҷомеи китоб рафиқ Айниро лозим буд, ки тақсими китобро ба эътибори асри шоирон накарда, балки ба эътибори мартаба ва суҳанони онон мутобиқи давраи иҷтимоии мо мекард. Дар он вақт як дараҷа усули марксизмро эътибор кардагӣ мебуд ва ин хеле сабук ва мумкин ҳам буд»⁸. Ҷунонки дида мешавад, Б.Азизӣ таълимоти марксизмро доир ба зербино ва рӯбинои ҷамъиятӣ, нақши шахс ва оммаи халқ дар таърих дастак карда, ба асари С.Айни ва методи усули ҷоғузории маводи он эроди нодуруст гирифтааст. Бинобар ин, С. Айни ин фикри Б.Азизиро рад намуда, чунин ҷавоб медиҳад: «Дар ин бора арз мекунам: ҳарчанд бинобар ин ки ин китоб

1. С. Айни. Ҷавоб ё ин ки мусоҳаба – фелъетун // Овози тоҷик. – 1927. – 16 март. – № 138.

2. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 2 март. – № 135.

3. Ҳамон ҷо.

4. С. Айни. Бадри Чочии Шошӣ – Тошкандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 66-72.

5. С.Айни. Ҷавоб ё ин ки мусоҳаба – фелъетун // Овози тоҷик. – 1927. – 16 март. – №138.

6. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 8 март. – №136.

7. С.Айни. Ҷавоб ё ин ки мусоҳаба – фелъетун // Овози тоҷик. – 1927. – 20 март. – № 139.

8. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. 1927. – 8 март. – № 136.

«Намуна аст, на таърихи адабиёт, чунончи дар муқадимма ва хотима гуфта шудааст, мундариҷоташ бо усули марксизм таҳлил ёфтааст¹, барои ҷавононе, ки таърихи адабиёти тоҷикро бо усули марксизм хоҳанд навишт, як қисми материъл тайёр карда дода шудааст ва барои ба нависандагони оянда қор осон шавад, ин материълҳоро² нисбат ба давраҳо тақсим карда шудааст. Зеро назар ба дастури марксизм дар адабиёт ашхос ҳеч аҳамият надоранд, балки омили ҳақиқӣ аҳволи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ аст. Чун ин аҳвол ба ҳар давра дигаргун мешавад, ночор бояд қисм-қисм давраҳоро³ ҷудо карда шавад»⁴.

Дар ин ҷумлаҳои С.Айнӣ як қатор фикрҳои муҳимме ифода шудаанд, ки барои донишмандони ҷаҳонӣ умда ва шоёни тавачҷӯҳи «Намунаи адабиёти тоҷик» аҳамияти қалон дорад. С.Айнӣ ба воситаи дарки воқеият ва қонунҳои тараққиёти ҳаёти ҷамъиятӣ маърифати илмӣ таърихро аз худ намуда, масъалаву муаммоҳои таърихи адабиётро вобаста ба вазъияти иқтисодӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ ва алоқамандона бо шароити мушаххаси ҳар асру замон мавриди таҳлилу тадқиқ қарор додааст.

Дар адабиётшиносии шӯроии тоҷикӣ сароғози дурусти даврабандии таърихи адабиёти тоҷик аз «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айнӣ шурӯъ мешавад. Ҳақ ба ҷониби С.Айнӣ аст, ки дар ин масъала ба назар гирифтани «аҳволи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ»-ро шартӣ асосӣ ва ҳалқунанда медонад. Як ҷиҳати қобили тавачҷӯҳ дар ҷавобияи С. Айнӣ он аст, ки ба се давра ҷудо кардани таърихи адабиёти тоҷикро, ки бори аввал худаш анҷом додааст, то охир дастгирӣ намекунад. Аз ин рӯ вай тадқиқи ҳарҷонибаи ин муаммо ба зиммаи муҳаққиқони оянда мегузорад ва дар асоси тадқиқоти нави илмӣ ба нӯҳ давра тақсим кардани таърихи адабиёти тоҷикро тақлиф менамояд. «Ҳатто ин се даврае, ки «Намуна»-ро⁵ ба он тартиб дода шудааст, – мегӯяд С.Айнӣ, – камӣ мекунад. Нависандагони оянда давраҳоро, масалан, ба номи Сомониён, Хоразмшоҳиён, Чингизиён, Темуриён, Астархониён, Манғитиён ва Шохруҳиён, давраи интибоҳ

1. Дар мақолаи С. Айнӣ дар рӯзнома («Овози тоҷик», 1927, 20 март. – № 139) «... мундариҷоташ бо усули марксизм таҳлил наёфтааст» ҷоп шудааст, вале дар «Куллият», (ҷ. 11. Китоби якум, с. 177) «... мундариҷоташ бо усули марксизм таҳлил ёфтааст» дарҷ гардидааст. Танҳо дар оянда шиносоии бевосита бо дастанвиси С. Айнӣ саҳеҳ будани яке аз ин матнҳоро маълум хоҳад намуд – А.М.
2. Пасоянди «ро» дар ин калима зиёдатӣ ба назар мерасад – А.М.
3. Дар ин калима низ пасоянди «ро» зиёдатист – А.М.
4. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – феллетун // Овози тоҷик. – 1927. – 20 март. – № 139.
5. Ин ҷо низ пасоянди «ро» услубан ҷумларо сактадор мекунад – А.М.

ва давраи инкилоб гуфта ба 9 қисм тақсим хоҳанд намуд. Намуна ва таърихи адабиётшиносони ҳозир (чунончи, дар «Намунаи адабиёти Эрон», «Материёлҳои адабиёти Озарбойҷон», «Таърихи адабиёти турк» ва «Таърихи адабиёти тотор») ҳама ҳамин дастурро қор фармудаанд».¹

Даврабандии таърихи адабиёти тоҷик аз тарафи С.Айнӣ дар шароити солҳои 20-ум ба аҳамияти калони илмию амалӣ соҳиб буда, дар ин масъала «Намунаи адабиёти тоҷик» ба муҳаққиқони баъдина роҳ кушод. Илова бар ин, С. Айнӣ дар мақолаи ҷавобиаш бори дигар ҳаматарафа тадқиқ кардани таърихи адабиёти тоҷикро аз вазифаҳои муҳимтарини адабиётшиносии муосири тоҷик мешуморад.

Ниҳоят, Б.Азизӣ дар хотимаи мақолааш менависад: «... рафиқ Айнӣ ба қисми 3-юми китоб ҷиҳати шоирони ҷадидӣ ва интибоҳ ниҳоят кам ҷой дода, фақат ба ду-се касе, ки ба ҳуди мураттиб наздик буда, ҳаср кардааст»². Пас Б.Азизӣ барои исботи иддаои худ ба «Намунаи адабиёти тоҷик» дохил нашудани ашъори Муфтизода, Сарвар ва Зеҳниро мисол меоварад³. Ин ҷо Б. Азизӣ на танҳо ба зиддияти фикр роҳ медиҳад, балки хатои маҳз низ содир менамояд, зеро, аз як тараф, дар китоби С.Айнӣ намунаи ашъори Т. Зеҳнӣ оварда шуда бошад⁴, аз тарафи дигар, шеърҳои Муфтизода на қимати баланди мундариҷавию ғоявӣ доштаанд ва на сифати дурусти бадеию эстетикӣ⁵.

Ашъори Мирҳайдар Сарвар бо он сабаб ба китоб дохил нашудааст, ки мувофиқи таъкиди С.Айнӣ сари вақт дастраси мусанниф нагардидааст.⁶

1. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – феллейтун // Овози тоҷик. – 1927. – №139.

2. Б. Азизӣ. Намунаи адабиёти тоҷик // Овози тоҷик. – 1927. – 8 март. – №136.

3. Ҳамон ҷо.

4. С. Айнӣ. Назира аз Зеҳнии Самаркандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 602-603.

5. Дар ин бора С.Айнӣ чунин ишора дорад: «Муфтизода (тахаллус, номи аслиаш Абдуррахмон – А.М.) шаҳиди инкилоб аст (соли 1918 дар Ғузор бо дасти одамони амири мангит Олимхон кушта шудааст – А.М.), писари домӯллои худам аст (муфти домӯлло Иқром (1848-1928)-ро дар назар дорад – А.М.) ва яқум бор ба далолат ва рафоқати ман ба мактаби нав (манзур мактаби усули навест, ки махсус барои бухориён ба забони форсӣ моҳи октябри соли 1908 дар Бухоро дар гузари Саллоҳона, дар ҳавлии Мунзим бо ташаббуси С.Айнӣ ва шариконаш кушода шуда буд – А.М.) рафтааст. Аммо бо ин ҳама наздикӣ, шеъре, ки дар ҷашм муносиб бошад, аз вай ба дастам надаромад». Ниг.: С.Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – феллейтун // Овози тоҷик.–1927.– 20 март. –№139. Рафтори ҳолисонаи С.Айнӣро он ҳолат бори дигар тасдиқ менамояд, ки агар Муфтизода дар таърихи адабиёти тоҷикӣ нақше медошт, дар солҳои баъд номи ӯ ба рӯи об мебаромад – А.М.

6. С. Айнӣ. Ҷавоб ё ин ки мусохаба – феллейтун // Овози тоҷик. – 1927. –20 март. – № 139.

Чунонки аз мазмуни мақолаи «Ҷавоб ё ин ки мусохаба–фелйетун» маълум мегардад, дар он роҷеъ ба якчанд масъалаи адабиётшиносӣ, аз ҷумла усулу методи таҳлили эҷодӣ, бо таҷдиди назар баҳо додан ба ҳодисаҳои адабӣ, таснифи таърихию адабии давраҳои адабиёти бадеӣ ва монанди инҳо фикрҳои қобили тавачҷӯх баён шудаанд. Ҷавобияи С.Айнӣ на танҳо эҷодҳои нодурусти Б.Азизро дар бораи «Намунаи адабиёти тоҷик» рад менамояд, балки барои фаҳмиши нуқтаи назари адабиётшиносӣ ва афкори адабӣ эстетикӣ С. Айнӣ ҳам ёрӣ мерасонад. Мақолаи мазкури С.Айнӣ дар айни замон муборизаи фаъолонаи ӯро дар роҳи мустақкам кардани усул ва пояҳои адабиётшиносии тоҷикӣ дар солҳои 20-уми садаи ХХ нишон медиҳад.

*Апрели соли 1982.
Таҳрири дуюм: 4-24
июни соли 2004.*

«НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОЧИК» – ЯКУМИН НАМУНАИ НАҚДИ АДАБИИ НАВИН ДАР ТОЧИКИСТОН

Солномаи нақди адабии муосири тоҷикӣ аз «Намунаи адабиёти тоҷик» оғоз мегардад. С.Айнӣ бо ин асар асоси нақди адабии муосири тоҷикиро гузошта, дар ташаккул ва тараққиӣ ин соҳаи адабиётшиносӣ нақши муҳим гузоштааст. Аз ақидаҳои танқидии муаллиф ва фаъолияти баъдинаи мунаққидии ӯ маълум мегардад, ки вай аз қадамҳои нахустин дар мавқеи нақди адабии ҳолисона устувор истода, ҳамеша баҳри пойдорӣ он ҷидду ҷаҳд намудааст. Мулоҳизаҳои танқидии С.Айнӣ бар он шаҳодат медиҳанд, ки ӯ аз ибтидои фаъолияти мунаққидиаш барои асолати нақди адабӣ кӯшидааст. Ақидаҳои адабӣ танқидии С.Айнӣ дар ин асар бо қонун ва усулҳои адабиётшиносии муосир мутобикати комил дошта, ҳамчун ифодакунандаи талаботи замон ба зухур омадаанд. Мулоҳизаҳои танқидии муаллиф дар бораи осори суҳанварони хурду бузург дар саросари китоб ҳангоми зикри порчаҳои адабӣ ба назар мерасанд. Вале афкори танқидии С.Айнӣ махсусан дар хусуси эҷодиёти адибони ибтидои асри XX, ки марҳалаи нави адабӣ ба ҳисоб меравад, вусъат пайдо кардааст.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар маркази тадқиқи танқидии С.Айнӣ омӯзиши моҳияти иҷтимоӣ, ғоявӣ ва бадеӣ эстетикӣ адабиёти муосир меистад. Муаллиф дар асоси таҳлили маводи фаровони адабӣ муҳимтарин хусусиятҳои мавзӯӣ, мундариҷавӣ ва бадеӣ услубӣ осори адибонро нишон дода, масъалаҳои умдатарини адабиёти тоҷикро аз соли 1905 то соли 1925 муайян менамояд. С.Айнӣ қонуниятҳои адабӣ ва тағйироти ҷиддӣ дар адабиёти ин давра ба вучуд омадаро бо дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданӣ аз назари тадқиқи меғузаронад. Дар тадқиқи маводи адабӣ қомилан риоя намудани усули таърихӣ ва биниши амиқи эстетикӣ ба ӯ имкон додаанд, ки қонуниятҳои инқишоф, тамоюл ва тағйироти асосии адабиёти тоҷикиро бо қомолӣ возеҳӣ маънидор намояд. С.Айнӣ бо таъсири инқилоби якуми рус дар адабиёти тоҷикӣ ба вучуд омадани дигаргуниро дар

мавзӯ «нисбат ба адабиёти кӯҳнаи сирф»¹ қайд карда, адабиёти солҳои 1905–1917-ро адабиёти нав номидааст. «Бинобар ин, мо, – таъкид менамояд С. Айни, – сари таърихи адабиёти нави тоҷикро 1905 қарор додем».²

Вобаста ба ҳамин С.Айни умумияти мавзӯёт ва равияи умумии ғоявиро низ дар адабиёти ин давра қайд карда, менависад, ки «Аз 1905 то 1917 мавзӯи адаби ба эътибори умумият: ватан, миллат, дин, илму маориф буда. Ташвиқ ба муқобили ҳукумати мустабида зимнан, ҳучум ба уламо сарохатан аз мавзӯҳои муҳимми ин давр ба шумор мерафт».³

Вале пайдоиши адабиёти сифатан нави инқилобиро С. Айни бо галабаи инқилоби Октябр узван алоқаманд донистааст: «Адабиёти (ба эътибори мавзӯ) инқилоби ҳақиқӣ баъд аз инқилобии Уктобр қадам ба майдон ниҳод».⁴

Бояд гуфт, ки ақидаҳои адабию эстетикӣ С.Айни низ дар асоси ба назар гирифтани қонунияти умумии инкишофи ҷараёни адаби ва хусусиятҳои эҷодии адибон дар як давраи муайяни таърихӣ арзи вучуд кардаанд. Бинобар ин, ба ду ҳисса: аз соли 1905 то соли 1917 ва аз соли 1917 то соли 1925 тақсим кардани адабиёти ин давра, нишон додани тағйироти ҷиддии сифатии адабиёти тоҷикӣ ва ба ин восита муайян кардани тамоюли инкишофи минбаъдаи он асоси мустаҳкамҳои таърихӣ ва адаби дорад. Таҳлилу баҳодихӣ ба эҷодии адибон ва муайян кардани мақоми онҳо дар адабиёти ин давра дар асоси талаботи ягонагии таърихию адаби сурат гирифтааст. Ба воситаи таҳлили осори адибони муосир Зуфархони Ҷавҳарӣ, Сайид Аҳмадхочаи Аҷзӣ, Абулқосими Лохутӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Абдурауфи Фитрат, Васлии Самарқандӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Тамҳиди Самарқандӣ, Авҳади Бухорӣ, Бисмили Кӯлобӣ, Нақибҷони Туграл ва дигарон С.Айни хусусиятҳои мундариҷавию ғоявӣ, мавзӯӣ ва бадеию эстетикӣ адабиёти тоҷикро дар марҳалаи нави таърихӣ муайян мекунад ва самтҳои асосии инкишофи минбаъдаи онро нишон медиҳад. Ҳангоми таҳлили ҳодисаҳои адаби ва баҳодихӣ ба эҷодии адибон муаллиф кӯшидааст, ки ба қушодани моҳияти масъала аз рӯи талаботи замони нав наздик шавад. Ба сабаби он ки афкори адабию танқидии С. Айни доир ба ҷараёни адаби ва эҷодии адибон дар давраи 1905 то 1917 мавзӯи

1. С. Айни. Як-ду суҳан дар бораи қисми саввум // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 529.

2. Ҳамон ҷо. – С. 529.

3. Ҳамон ҷо. – С. 529.

4. Ҳамон ҷо. – С. 529

баҳси алоҳида мебошад, бинобар ин, ҳоло мулоҳизаҳои танқидии ўро асосан дар доираи солҳои 1917-1925 аз назар гузаронида, зимни таҳлил дар мавридҳои зарурӣ танҳо ба давраи аввал баъзе ишораҳо мекунем.

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» даҳолати фаъолони муаллиф ба муҳимтарин рӯйдодҳои адабии марҳалаи нави адабиёти тоҷикӣ равшан ба назар мерасад. Дониши мукамал, мушоҳидаҳои амиқ ва даҳолати фаъолони ба муҳимтарин ҳодисаҳои замон ба С.Айнӣ имкон додаанд, ки хусусияти асарҳои нави адабиёти зуд ошкор бисозад, зимни таҳлил моҳият ва мавқеи онҳоро дар эҷодиёти адиб ва умуман дар адабиёти инқилобии тоҷик муайян намояд. Муносибати С.Айнӣ ба эҷодиёти яке аз саромадони назми инқилобии Шарқ А. Лоҳутӣ мисоли барҷастаест. Дар адабиётшиносии шӯроии тоҷикӣ мақоми бузургии ин устои адабиёт бори аввал аз тарафи С. Айнӣ ба таври барҷаста нишон дода шуда, осори ӯ ҳамчун намунаи санъати олии тавсиф гардидааст. Шарҳи ҳол ва осори А. Лоҳутӣ дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои мавзӯию ғоявии эҷодиёти ин адиб ҳам дар қисми дуум ва ҳам дар қисми сеюми «Намунаи адабиёти тоҷик» мавриди муҳокима ва таҳлил қарор гирифтааст. Таҳаввулоте, ки дар эҷодиёти А.Лоҳутӣ ба вучуд омада буд, дар алоқамандӣ бо воқеаҳои иҷтимоию сиёсӣ, ки дар ибтидои асри ХХ дар Эрон рух дода буданд, баррасӣ шудаанд. Шейри А. Лоҳутӣ марбут ба замони инқилоб аст: «Лоҳутӣ дар авоили ҳол шейрҳои ошиқӣ, баъд аз он бо таъсири падараш, ки аз мутасаввифин буда, ашъори сӯфиёна, пас аз он бо таъсири инқилоби Эрон ва тааррузи хориҷӣ ба Эрон шейрҳои миллию ватанӣ иншод кардааст. Аз вақте ки ба Русия паноҳанда шудааст, то имрӯз ҳама дам сурудҳои инқилобӣ месарояд. Лоҳутӣ аввалин касест, ки дар форсӣ ашъори инқилобиро бисёр сурудааст»¹.

Нақши А. Лоҳутӣ чун эҷодгари шейрҳои инқилобии форсӣ дар ҳиссаи дууми қисми сеюми «Намунаи адабиёти тоҷик», ки ба номи «Адиби сурх Абулқосими Лоҳутии Кирмоншоҳӣ» фасли алоҳидае дорад, бештар нишон дода шудааст. Ин ҷо аз мавқеи ҷаҳонӣ ва моҳияти бузургии навобаронаи эҷодиёти шоир сухан меравад. Ба С.Айнӣ муяссар шудааст, ки ба воситаи таҳлили ашъори инқилобӣ ва лирикаи А.Лоҳутӣ муҳимтарин хусусиятҳои осори ўро кашф намояд ва маҳорати бузургии шоирро таъкид кунад. С.Айнӣ аҳамияти оламшумули эҷодиёти А. Лоҳутиро пеш аз ҳама аз нақши бузургии ӯ дар таракқии назми инқилобии Шарқ ҷустааст: «Сазовор аст,

1. С. Айнӣ. Абулқосими Лоҳутии Кирмоншоҳӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 466-467.

امروز خلاص از کفی بیداد گرانییم - در امن و امانیم
 ظلم و، ستم جور همه باد فنا شد - عدلیه بپا شد.
 لوز بهر من و تو، چه جوانان سمنبو - با قامت دلجو،
 از جان عزیز و زن و فرزند جدا شد - قربانی ما شد.
 سه سال، بسی رنج کشیدند بغربت - با آنهمه ذلت،
 از نصرت حق، پنجه‌شان قلعه کشا شد - آسایش ما شد.
 عهدی است که ما خانه نشینیم چو زنها، - در گوشه تنها،
 باید پس ازین یاور ارباب صفا شد - با خلق خدا شد.
 بس رنج کشیدیم درین محبس ویران - با دیده گریان،
 تا چریت امروز بها جلوه نما شد - کینگاش بپا شد.
 «عکس» به تشویق خلائق، تو شب و روز، با نظم جگرسوز
 همت بنما! شکر که آن شام صبا شد - بهر ذل ما شد.
 میرزا محسن عکاس بخارایی.
 (شعله انقلاب، نمر ۵۱، ۲۷ سینته بر ۱۹۲۰)

-۵-

ادیب سرخ،

ابو القاسم لاهوتی کرما نشاهی،

(تولد ۱۳۰۶ - ۱۸۸۷)

سزاوار است که تاریخ، بلاهوتی خطاب «ادیب سرخ» را
 بخش نماید. زیرا، مومی الیه، اول کسی است که بزبان فارسی
 شعرهای حقیقتاً انقلابی سروده است و در ادبیات صنفی فارسی
 حسن مطلق بر بسته.

Фасли «Адиби сурх Абулқосими Лоҳутии Кирмоншоҳӣ» аз
 «Намунаи адабиёти тоҷик».

ки таърих ба Лоҳутӣ хитоби «адиби сурх»-ро бахш намояд. Зеро мумилайҳ аввал касест, ки ба забони форсӣ шеърҳои ҳақиқатан инқилобӣ сурудааст ва дар адабиёти синфӣи форсӣ хусни матлае барбаста»¹.

Ин баҳои С.Айнӣ дар шароити солҳои 20-ум барои ҷалб намудани диққати адибони дигар ба мавзӯҳои ҳаётан муҳим ва умуман барои тараққиёти адабиёти инқилобии тоҷик аҳамияти калонро доро буд. Дар айни замон ин баҳои С.Айнӣ таваҷҷӯҳи ӯро ба адабиёти инқилобӣ ифода карда, муборизаи нависандаро барои тараққиёти адабиёти шӯроӣи тоҷик нишон медиҳад. С.Айнӣ ба ғазали машҳури А. Лоҳутӣ «Инқилоби сурх» назира навишта буд, ки мақтаи он шеър ин аст:

Айнӣ ба як ғазал натавон шарҳи ҳол кард,
Бояд ба инқилоб навиштан китоби сурх².

Ин ҷо баёни возеҳи ақидаи эҷодӣ ва барномаи ояндаи фаъолияти адабии ҳуди ӯ дида мешавад. С.Айнӣ баъди зикри ғазали А.Лоҳутӣ «Инқилоби сурх» зери сарлавҳаи «Дар пайравии «Инқилоби сурх»-и бародар Лоҳутӣ ба маҷмӯаи мо ҳадяҳо» гӯён назираҳои ба ин ғазал навиштаи А. фитрат, А. Мунзим, А. Ҳамдӣ, Ҳ. Авҳадӣ ва ғазали худро як ҷо оварда манзури хонандагон гардонидааст.³ Фикру мулоҳизаҳои С.Айнӣ доир ба ашъори инқилобӣ ва лирикаи сиёсӣи иҷтимоӣи А. Лоҳутӣ дар тақризи ӯ ба маҷмӯаи «Адабиёти сурх»-и шоир бори дигар ҳарҷониба такмил ва таъкид ёфтаанд⁴. Умуман нақши С.Айнӣ ҳамчун мунаққид дар тарғиби эҷодиёти А. Лоҳутӣ бағоят бузург аст.

Инчунин С.Айнӣ кӯшидааст, ки баробари муайян намудани моҳияти умумӣи эҷодиёти А.Лоҳутӣ арзиши ғоявӣ ва бадеии асарҳои ҷудогонаи ӯро низ нишон диҳад. Як хусусияти ҷолиби фаъолияти мунаққидии С.Айнӣ ҳангоми баҳодиҳӣ ба асари бадеӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар афкори танқидии ӯ ду ҷанбаи нақди адабӣ–ҷанбаи иҷтимоӣ ва ҷанбаи эстетикӣ якҷоя баромад мекунад. Дар ин маврид мавқеи синфию сиёсӣ ва ғоявӣи мунаққид равшан буда, асари бадеиро ба таври яқлухт ҳам дар асоси ба назар гирифтани

1. С. Айнӣ. Адиби сурх Абулқосими Лоҳутии Кирмоншохӣ// Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 586.
2. С.Айнӣ. Аз ҷомеи ин авроқ Айнӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 598.
3. С.Айнӣ. Дар пайравии «Инқилоби сурх»-и бародар Лоҳутӣ ба маҷмӯаи мо ҳадяҳо // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 594 – 598.
4. С. Айнӣ. Адабиёти сурх // Куллийт, ҷ.11. Китоби дуҷум (Тартибдиханда ва ба ҷоп тайёркунанда: К.Айнӣ). Нашри зикршуда. – С. 340-341.

عاشق زحمت تویی «لاهوئی» این سان عشق را،
 کس ندید از وامق و مجنون و، از فرهاد هم،
 لاهوتی.

(آواز تاجیک شماره، ۳۵، ایون یکم ۱۹۲۵).

چمن سوخته

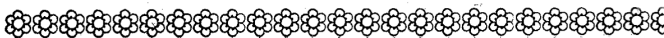
ریشه‌های صنوبر و شه‌شاد،
 پرو بال زیادی از بلبل،
 برگ خشکی سه چار تا از گل،
 ره پایبی ز چند تن صیاد. . .

زین علائم عیان بود: کاینجا –
 – چمنی بوده شبهه نیست در این!
 سبزه‌ها سوخته زمین خونین،
 چند تیر از شکارچی بر جا،

رود سرخی میان آن جاری،
 سرخ از رنگ خون اهل چمن!
 هر طرف جوقه، جوقه زاغ و زغن،
 گاه گاهی صدایی از زاری. . .

ای شگفت! این کدام باغ بنه،
 با هوایی چنین خوش و دلکش؟
 و اینچنین باغ را که زد آتش؟
 مردمش از چه قتل عام شده؟

گرچه ویرانه ایست این گلزار،
 وانچه هم مانده، دود از آن برپا است،

Саҳифае аз «Намунаи адабиёти тоҷик» бо зикри
 намунаи ашъори А. Лоҳутӣ.

мавзӯъ, мазмун, ғоя ва ҳам масъалаҳои шаклу услуб меомӯзад ва баҳо медиҳад. Мулоҳизаҳои С.Айнӣ дар бораи ду асари оригиналии А.Лоҳутӣ – қасидаи «Кремл» ва шеърӣ «Чамани сӯхта» дар ин бора маводи пурқимате дода метавонанд.

С. Айнӣ ҳангоми таҳлили ду асари мазкур, аз як тараф, робитаи диалектикаи эҷодиёти А.Лоҳутиро бо адабиёти гузашта нишон дода, аз тарафи дигар, моҳияти навоаронаи осори ӯро қайд мекунад. Чунончи, дар вақти баҳо додан ба қасидаи «Кремл» пеш аз ҳама бо маҳорати бузурги адабӣ ифода шудани ғояҳои инқилобӣ, байналмилалӣ, халқпарварӣ, ватандӯстӣ ва инсондӯстиро ба асос гирифта, афзалияти идеали иҷтимоӣ ва эстетикаи А.Лоҳутиро аз «ҳиссиёти миллӣ ва тахтпарастии»¹ Ҳоконӣ, ки дар қасидаи «Харобаҳои Мадоин» талқин кардааст, таъкид менамояд: «Шоирӣ машҳури форсиён Ҳоконии Шервонӣ ба воситаи қасидаи машҳураи худ дар бораи харобаҳои Мадоин ва айвони Кисро, ҳиссиёти миллӣ ва тахтпарастии худро ба чи дараҷа сӯзу гудоз буруз дода бошад, Лоҳутӣ ҳам ба воситаи қасидаи «Кремл»-и худ ҳиссиёти байналмилалӣ ва ранҷпарастии худро ба ҳамон дараҷа сӯзу гудоз шӯълавар гардонидаст»².

С. Айнӣ зимни овардани намунаҳои адабӣ аз осори А.Лоҳутӣ ба масъалаи навоарию ихтироъоти адабии шоир низ дахл намудааст, ки мулоҳизаи ӯ дар бораи шеърӣ «Чамани сӯхта» далели барҷаста шуда метавонад. Дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои шеърӣ мазкур С.Айнӣ навоарию А.Лоҳутиро ҳам дар мазмун ва ҳам дар шакли адабӣ намоён мекунад. С.Айнӣ навоарию шоистаи А.Лоҳутиро дар мундариҷа ва шакл дастгирӣ мекунад ва онро ҳамчун намунаи навоарию ҳақиқӣ ба адибони ҷавон тавсия менамояд: «Чамани сӯхта» ҳам шаклан ва ҳам мазмунон ҷадид аст. Бародар Лоҳутӣ ба ин шеърӣ худ навҷавонони ҳаваскори адабиёти навро сармашқи хубе додааст»³.

«Чамани сӯхта» дар мавзӯи байналхалқӣ ба муносибати ғорат-ғариҳои империалистони англис дар Миср навишта шудааст.

Тасвири воқеа дар ин шеър хеле мӯъҷаз, вале образнок мебошад. Шеърӣ мазкур аз 7 банд иборат буда, дар шакли мусаммати мураббаъ навишта шудааст. Дар ҳар як банд як лавҳаи қолиб бо камоли маҳорат тасвир гардида, дар айни ҳол робитаи умумии маъноии шеър қомилан нигоҳ дошта шудааст. Ҳамаи бандҳо ба тарзи

1. С. Айнӣ. Адиби сурх Абулқосими Лоҳутии Кирмоншоҳӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 587.

2. Ҳамон ҷо. – С. 587.

3. Ҳамон ҷо. – С. 614.

абба қофиябандӣ шудаанд. Дар айни замон таркибҳо, тарзи ифода ва санъату воситаҳои тасвири бадеӣ низ тозаанд. Чунончи:

Решаҳои санавбару шамшод,
Пару боли зиёде аз булбул.
Барги хушке се-чорто аз гул,
Раҳи пое зи чанд тан сайёд.¹

Ба чунин тарз – дар шакли мусаммати мураббаъ шеър эҷод кардан дар оянда дар эҷодиёти А. Лоҳутӣ инкишоф ёфт ва ин навоари и ӯ аз тарафи устод Айнӣ, М. Турсунзода, М. Раҳимӣ, М. Қаноат, Бозор Собир, Лоиқ, Ғ. Сафарзода, Ашӯр Сафар, Гулрухсор, Гулназар, Ширин Бунёд, Раҳмат Назрӣ, С. Айюбӣ, Абдулқодири Раҳим, Фарзона ва бисёр дигарон эҷодкорона давом дода шуд.

Қайдҳои адабию танқидии С. Айнӣ мухтасар бошанд ҳам, моҳияти бисёр масъалаҳои адабӣ ва эҷодиро мекушоянд ва барои аҳли адаб ва таҳқиқ чун раҳнамо хизмат мекунаанд. Дар афкори адабию танқидии ӯ масъалаҳои мубориза барои мазмуну ғояи олӣ ва шакли барҷастаи бадеӣ, мувофиқати мазмуну шакл, тарбияи кадрҳои адабӣ, ташвиқи ҷавонон ба кори эҷодӣ, тарғиби адабиёти инқилобии тоҷик, ҳамқадамии адиб бо ҳаёт, даҳолати ғаёлона ба рӯйдодҳои муҳими зиндагӣ, инъикоси реалистона ва образноки воқеият, ҷаҳонбинии навишанда, моҳияти иҷтимоӣ ва тарбиявии асарии бадеӣ, робитаи адабиёт бо ҳаёти халқ, омӯзиш ва такмили маҳорат ва монанди инҳо, ки дар шароити солҳои 20-ум моҳияти калони амалӣ доштанд, аҳамияти хосае касб кардаанд. Мақсади асосии ӯ аз баёни масъалаҳои мазкур пеш аз ҳама пешрафти адабиёти ҷавони тоҷикро таъмин намудан ва тарбияи кадрҳои адабӣ буд. Ӯ ҳамчун адиби ботачриба ва мунаққиди дақиқназар дар мавридҳои мувофиқ ба адибони ҷавон сабақи эҷодӣ дода, масъулияти суханварро дар кори адабӣ ҷиддӣ ҳисобидааст. Аз ин ҷиҳат қайдҳои С. Айнӣ доир ба шеърҳои Анбари Бухорӣ қобили тавачҷӯх мебошанд. Ӯ камбудии ҷиддии ашъори шоирро нишон медиҳад.

С. Айнӣ Анбарро барои шеърҳои пуч– бемазмуну беғоя айбдор медонад ва ӯро барои вайрон кардани қонуну талабот ва моҳияти адабиёти нафиса, низом ва қавоиду хусусиятҳои дохили назм, қор фармудани калимаю таъбирҳои сохтаю бофта ва тарзи баёни тумтароқ саҳт мазаммат мекунад. Аз як қасидаи Анбар, ки ба амир Абдулаҳад бахшидааст, байтҳои зеринро овардааст:

1. Ҳамон ҷо. – С. 613.

Зи олам ҳар тараф гул кард чун овозаи шодӣ,
Нишоти даҳр омад, чашн омад, ҳам баҳор омад...
Ба ҳар чое зи мақсад меҳросо сояфкан шуд,
Ба фар иқболу давлат аз ямину аз ясор омад...
Ба ҳар мисраъ бувад эълум сайри қиблаи олам,
Ба ёди чилва зебокилки мо анбарнисор омад¹.

Пас С.Айнӣ менависад: «Дар ин хусус ин қадар суҳанро дароз карда, ин абёти Ҷаҳи бемаъниро нақл кардан лозим набуд. Аз он ҷо ки таъкиранависони муосир Анбарро дар таърихёбӣ зиёда мадҳ кардаанд, мумкин аст, ки навомӯзон дар ҳафт ва ғалате уфтанд. Барои кушодани роҳи таҳқиқ танқид ба ҷавонон ин ҳама пургӯй рафт. Маъзур доранд».²

Суҳанбозиҳои каммазмун, обуранги сунъӣ, тасвири гайри-табиӣ, ифодаҳои хушқу ҳолӣ ва баёноти саргум ба табиати эҷоди бадеӣ тамоман бегона мебошад—чунин аст ақидаи адабию эстетикӣ С.Айнӣ. Дар шароити солҳои 20-ум, ки мубориза барои шаклгирӣ ва тараққиӣ адабиёти муосири тоҷикӣ авҷ гирифта истода буд ва тоза нигоҳ доштани усулҳои эстетикӣ он хеле зарур буд, чунин қайдҳои ӯ аҳамияти калоне доштанд.

С. Айнӣ шаклпарастӣ ва тақлиди маҳзро дар кори эҷодӣ зарари ҷиддӣ меҳисобад. Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» муаллиф он шоирони ҷавонро, ки «ба тарзи хеле кӯҳна ва танҳо ба нияти тақлид ва пайравии Бедил» шеър навиштаанд, саҳт мазаммат кардааст. Ӯ баъзе маҳдудияти шакли нави тоҷикӣ, аз ҷумла тақлиди бемуваффақияти услуби бедилро нишон дода, барои ба роҳи дурусти эҷодӣ ҳидоят кардани адибони ҷавон кӯшиш менамояд.

Масалан, дар бораи Бисмил ном шоири муқаллид суҳан ронда мегӯяд: «Бисмил дар ғазал бо адами муваффақият Бедилро тақлид мекунад»³.

Дар танқиди С.Айнӣ серталабию қатъият бо хушмуомилагию бамулоҳизагӣ ва камоли одобу иқром якҷоя баромад мекунанд. Мулоҳизаҳои танқидии мунаққид асоснок, мушаххас, бо далелҳо исботшуда ва хеле дақиқ мебошанд. Махсусан дар вақти таҳлили осори адибони ҷавон ва баҳодиҳӣ ба эҷодиёти онҳо С. Айнӣ бо дилсӯзию муносибати ғамхорона рафтор намуда, камбудию муваффақияти

1. С. Айнӣ. Мулло Шарифи Анбари Бухороӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 430-431.

2. Ҷамон ҷо. – С. 431.

3. С.Айнӣ. Мулло Бурҳон Бисмили Кӯлобӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 229.

эҷодии онҳоро ҳолисона нишон медиҳад. Чунончи ӯ истеъдоду маҳорати Тамҳидро (1893-1977), ки акнун ба майдони адабиёт қадам гузошта буд, тақдир менамояд, вале услуби пешгирифтаи ӯро саҳт танқид мекунад: «Истеъдоди адабии Тамҳид аз наводир аст, ҳоло тамоми қобилияти худро изҳор накарда, дар дохили чорчӯбаи тақлиди Бедил ба муҳосира мондааст. Агар ин истеъдоди фавқулода аз ин муҳосира халосӣ ёбад, аз наводири рӯзгор шуданаш муқаррар аст.

Чунончи аз тарзи баён маълум аст, ду ғазали нахустин ба тарзи кӯҳна ва танҳо ба нияти тақлид ва пайравии Бедил иншоид шудааст»¹.

Дар айни замон С.Айнӣ баъзе ҷустуҷӯҳои эҷодии Тамҳидро қайд карда, аз ҷумла дар бораи ғазали ӯ, ки бо матлаи зерин оғоз ёфтааст:

То боз намудем чу гулгунча даҳанро,
Мизроби баён гашт забон сози суҳанро².

менависад: «Аммо ғазали охири назар ба дарёфт ва завқи фақир хеле баланд аст».³

С. Айнӣ ба воқеаҳои муҳимми давр ҳамовозӣ кардан, бо ҳаёт баробар қадам задан, муҳити нави таърихӣ ва рӯйдодҳои ҷолиби зиндагии ҳаррӯзаро илҳомгоҳи асосии эҷодиёт қарор дода, дар мавзӯҳои муҳим асарҳои шоиста офариданро барои эҷодкорони ҷавон яке аз шартҳои зарурӣ мешуморад. Чунончи, ӯ ғазали «Имрӯз»-и Тамҳидро, ки дар мавзӯи даъват ба омӯзиши илму ҳунар ва бедории фикри навишта шудааст⁴, дар интиҳоби мавзӯи рӯзмарра бо хушнудӣ истиқбол намуда, менависад: «Тамҳидро дар заминҳои нав низ суҳансароӣҳост, ки дар қисми саввуми ин маҷмӯа гӯши ҷони бошандагони маҳфили адабиёти навро овеза хоҳем кард»⁵.

Қайдҳои танқидии С.Айнӣ доир ба осори шоирони ҷавон аҳамияти маърифатӣ ва амалӣ дошта, барои пешрафти эҷодии онҳо мадади калон расондаанд. Ӯ кӯшидааст, ки ҳар як норасоии эҷодиёти қаламкашони ҷавон сари вақт ислоҳ гардад. Дар ғазали мазкури Тамҳид ба нуқсони вазн дар мисраи дуюми байти зерин:

1. С. Айнӣ. Қорӣ Масеҳи Тамҳиди Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 245.

2. Ҳамон ҷо. – С. 244.

3. Ҳамон ҷо. – С. 245.

4. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 604-605.

5. С. Айнӣ. Қорӣ Масеҳи Тамҳиди Самарқандӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 245.

Андешаи мо бозию мафкура табаҳӣ,
Беҳудагии вақф аст ба моён магар имрӯз,¹

ишора карда, навиштааст: «Ё-и беҳудагӣ аз вазн зоида аст».²

С. Айни ҳамчун адиби ботаҷриба ва мунаққиди нозукфаҳм барои ба кори эҷодӣ ташвиқ намудани ҷавонони боистеъдод чидду ҷаҳди зиёде менамояд. Дар асоси мутолааву таҳқиқи ашъори Ҳабибуллоҳи Авҳадӣ дар эҷоди бадеӣ соҳибмаҳорат будани ӯро қайд намуда, мегӯяд: «Аз Авҳадӣ адабиёти нави тоҷикро умедворихост. Як ғазали инқилобӣ дар радифи «сурх» дар пайрави бародар А. Лоҳутӣ иншод кардааст, ки дар қисми саввуми ин маҷмӯа дарҷ хоҳад шуд»³.

Мулоҳизаҳои С.Айни махсусан дар бораи Пайрав Сулаймонӣ аз ҳар ҷиҳат қобили тавачҷӯх мебошанд. Ӯ дар шахси ин шоири ҷавон яке аз симоҳои барҷастаи ояндадори назми тоҷикро дармеёбад. Бинобар ин, чи ҳангоми таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ва чи дар солҳои баъд барои ҷамъоварӣ, дастраси хонандагон гардидани ашъори Пайрав кӯшиши зиёде мекунад ва бо ин мақсад дӯстону ҳамкоронашро низ сафарбар менамояд. Ҷунончи, дар бораи шеърӣ «Шаби ҳичрон бо ҳаёли ҷонон...» менависад, ки «Ин порча ба виситаи бародар Мунзим ба даст даромад»⁴.

Дар қисми дуюми «Намунаи адабиёти тоҷик» муаллиф тахти унвони «Отаҷон Пайрав Сулаймонии Бухорой» фасле кушода, дар бораи ӯ ахбори муҳтасари тарҷумаиҳолӣ медиҳад. С. Айни зимнан мулоҳизаҳои танқидиашро баён намуда, баъзе камбудҳои ҷузъии ашъори Пайравро ҳолисона нишон медиҳад. Ҷунончи, баъди зикри ғазали ошиқонаи Пайрав, ки матлааш:

Гар ту дар пайванд бошӣ, зи ҷаҳонам бок нест,
Зарра бо хуршед пайвандад, ғаме аз хок нест,⁵ –

мебошад, дар хусуси халалдор гардидани таносуби суҳан дар мисраи дуюми байти зерин:

Нест як ҷоме, ки бо ёди туаш лабрес нест,
Нест пероҳан, ки аз ишқи туаш сад ҷок нест⁶, –

1. С. Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. – 605.

2. Ҳамон ҷо. – С. 605.

3. С. Айни. Ҳабибуллоҳ маҳдум Авҳадии Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 226.

4. С.Айни. Отаҷон Пайрав Сулаймонии Бухорой // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 234.

5. Ҳамон ҷо. – С. 232.

6. Ҳамон ҷо. – С. 233.

کنار آب و، می ناب و، ساقی گلرو .
 بچشم و، عارض و، گیسو، ربوده سه چیز :
 سیاهی از شب و، نور از مه و، رم از آهو .
 محبت تو بدل، از سه چیز نزدیک است :
 بمی، ز نشئه، بچشم از نگه، بگل از بو .
 سه چیز، در چمن آشفته کرده زسه چیز :
 بنفشه از خط و سنبل زلف و، گل از رو .
 « پری » دو چشم ترا با سه چیز میخواند :
 یکی مکارو، دوم ساحرو، سوم جادو .

گویند که پری کریمه البشره بود، فضلی بخارا که از حسن گله
 طرز اشعارش طالب دیدار او شده بودند باری بخارا خواندند
 پری، در جواب این بیت را نوشته فرستاد :
 پری، چون روغن پاک بخار است،
 شنیدن دارد و، دیدن ندارد.

— ۱۷ —

آته جان پیر و سلیمانی بخارایی

(تولد ۱۵ آپریل ۱۸۹۹ میلادی، در بخارا، زندگانی اش نیز
 بخارا است — از دستخط خود پیر و که بالتماس فقیر نوشته فرستاده

غزل

گر تو در پیوند باشی ز جهانم باک نیست
 ذره با خورشید پیوند غمی از خاک نیست
 از گرفتاران فتراکت سرو سامان مجوی !
 خامه اهل جنون را نقطه ادراک نیست .

Фасли «Отачон Пайрав Сулаймони Бухарой» аз
 «Намунаи адабиёти тоҷик».

мулоҳиза ронда менависад: «Ба ҷои ин мисраъ агар «Нест як чайбе, ки аз ишқи туаш сад чок нест» мебуд, ҳароина ба иборати «сад» ҳам ба мисраи аввал муносибтар меуфтод»¹.

Дар эродҳои С.Айнӣ усули муносибати эҳтиёткоронаи мунаққид ба эҷоди адиб, айният ва самимияти томи нақд ва моҳияти таълимиву тарбиявии нақди адабӣ қомилан риоя шудаанд, ки дорои аҳамияти қалони амалию маърифатӣ мебошанд. Барои мисол қайди дигари танқидии ўро аз назар мегузаронем. С. Айнӣ дар як ғазали Пайрав ба номутобиқати тарзи баёни мақсад дар интиҳоби қалима ва ибораҳо дар байти:

Нигар ба сурат, дар мавҷи баҳри яъс ғарикам,
Назар ба ҳолатам аз ҳаҷри дӯст зору низорам,² –

ишора карда, ба шоир чунин маслиҳат додааст: «Агар ба ҷои «Назар ба ҳолатам» «Бубин, ба ҳолат аз ҳаҷри дӯст...» мебуд, маънии байт аз маънии ҳозирааш қазилтар меуфтод».³ Ин эроди муаллиф ба ҷузъиёти созмони дохилии шеър дахл дорад. Ба ақидаи С.Айнӣ интиҳоби қалимаҳои мувофиқ, тартибу мавқеи истеъмоли онҳо, таносуби қалом, алоқаи маъноӣ ва робитаи мантиқии мафҳум ва ашъи тасвиршаванда аз шартҳои муҳими салису равон баромадани шеър мегардад.

Баробари нишон додани баъзе норасоҳои ҷузъӣ С. Айнӣ дар асоси таҳлили дақиқи ашъори Пайрав ба эҷодиёт ва маҳорати шоир баҳои хеле баланд медиҳад ва ояндаи дурахшон доштани ўро пешгӯӣ мекунад. Ў ҳамчун шеършиноси беҳамто мавзӯ, мундариҷа ва хусусиятҳои шаклии қолиби диққати осори Пайравро ба назар гирифта, навишта буд: «Пайрав ошиқ аст, шеърҳои ошиқонаро аз мағзи ҷон месарояд, билхоса порчаи охири («Шабӣ ҳичрон бо ҳаёли ҷонон»– А.М.) бағоят пурсӯзу гудоз аст... Пайрав соҳиби истеъдоди қомил аст, бӯстони нави адабиёти тоҷик аз оби равони таби ин ҷавон бисёр сарсабзиҳо умед дорад».⁴

Фаъолияти баъдинаи пурсамари эҷодии Пайрав, ҷустуҷӯ ва навоариҳои қидии ў дар назми тоҷик, ки аз тарафи аҳли илму адаб эътироф гардидаанд, ҳаққонияти гуфтаҳои С. Айнӣро ба таври барҷаста собит намуданд.

С. Айнӣ дар мавқеи танқиди адабии ҳолис устувор истода, барои мустаҳкамӣ ва тоза нигоҳ доштани усулҳои ғоявию эстетикӣ он мубориза мебарад. Ў бар хилофи мунаққидони вулгар, чун Н. Бектош, Б. Азизӣ, Ғ. Ализода ва дигарон, ки бо ҳар баҳона ва тўҳмату ғараз

1. Ҳамон ҷо. – С. 233.

2. Ҳамон ҷо. – С. 233.

3. Ҳамон ҷо. – С. 233.

4. Ҳамон ҷо. – С. 236.

Пайравро аз майдони адабиёти тоҷик зада бароварданӣ мешуданд, баръакс ўро ба қадамгузории қатъӣ ба чодаи эҷодӣ даъват менамояд. Баҳои Ғ. Ализода¹ ва Н. Бектош² барин мунаққидони ғаразкор ва пантуркист дар бораи хусусияти либерализм, иртиҷой, шовинистӣ ва зиддиинқилобии шеърҳои Пайрав комилан хато буда, ба ҳақиқати таърихию адабӣ ҳеҷ мувофиқат намекунад³.

Умуман дар шароити муборизаи тезу тунди синфӣ С. Айни ҳамчун мунаққиди адабӣ як гурӯҳ адибони ҷавонро ба воя мерасонад, ки дар оянда ба пешравию адабиёти муосири тоҷик саҳми калоне мегузоранд. С.Айни, аз як тараф, ба воситаи зикри намунаҳои адабию ва аз тарафи дигар, ба воситаи таҳлили осори адибон кӯшидааст, ки онҳоро ба адабиёти тоҷик тарғиб намояд. Аз ҷумла муносибати С.Айни ба яке аз чунин адибон – Зуфархони Ҷавҳарӣ, ки осорашро ба усули адабиёти классикӣ таълиф кардааст ва нуқтаи назари ӯ ба эҷодиёти ин суҳанвар далели барҷаста шуда метавонад. Ӯ дар асоси таҳқиқи осори Ҷавҳарӣ маҳорати суҳанварӣ ва иқтидори баланди адибро ҳам дар назм ва ҳам дар наср тақдир намуда, хусусиятҳои сабки эҷодиашро баён месозад. То чӣ андоза дар муносибат эҳтиёткор будани С.Айни ва бо камоли одобу иқром суҳан рондани ӯ дар ҳақиқи адибе, ки ба қавли ҳудаи пас аз ғалабаи инқилоби Октябр «аз қорӣ бори айём доман чида»⁴ гӯшанишиниро ихтиёр кардааст, аз сатрҳои поён ба хубӣ маълум мегардад: «Аз шеърҳои Ҷавҳарӣ сарсарӣ гузаштан дуруст нест. Мумилайх шеърро бағоят устодона менигорад. Зотан Ҷавҳарӣ ба тарзи қадим аз устодони адаби ин давра аст. Ҷавҳарӣ муқаллиди Бедил аст, аммо дар тақлид он қадар сохтакорӣ ва тақаллуф ба қор набурдааст. Бинобар ин, аз ин тақлид ба фасоҳати табиии забон зарари кулӣ рӯй надодааст.

Ҷавҳарӣ дар насри форсӣ низ муқтадир аст, лекин насрашро бағоят душворфаҳм менависад. Ба хоҳиши фақир барои тарҷумай ҳоли худ чизе навишта фиристода буд, ки нисбат ба соири мансуроташ хеле содда аст...»⁵.

Аз рӯи гуфтаи С.Айни харчанд «Ҷавҳарӣ ба адабиёти ҷадида иштиғол наварзида»⁶, пеш аз ҳама бо мақсади ба адабиёти навини

1. Ғ. Ализода. Ҷароғ пой худро равшан намекунад // Тоҷикистони сурх. – 1930. – 18 апрел. – №24 (56).

2. Бектош. Пайрав дар адабиёти имрӯза // Пайрав Сулаймонӣ. Шукуфаи адабиёт. Истолинобод – Самарқанд, 1931. – С. 3-6.

3. С. Табаров. Пайрав Сулаймонӣ (Очерки ҳаёт ва эҷодиёт). – Душанбе, 1962. – С. 92-108.

4. С. Айни. Сайид Зуфархони Ҷавҳарии Истаравшанӣ // Намунаи адабиёти тоҷик. – С. 255.

5. Ҳамон ҷо. – С. 254.

6. Ҳамон ҷо. – С. 256.

точик чалб намудани шоир қасидаи ба услуби қадим дар васфи Тоҷикистон эҷод кардаи ўро дар қатори шеърҳои инқилобӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷой додааст.

Мулоҳизаҳои С.Айнӣ дар бораи дигар суҳанвароне, ки дар қайди ҳаёт буданд, низ ҳамин гуна хусусияти таблиғотӣ доранд.

Дар бораи фаъолияти мунаққидии С.Айнӣ дар мисоли «Намунаи адабиёти тоҷик» метавон ба хулосаҳои зерин омад:

а) «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳамчун аввалин намунаи нақди адабии муосири тоҷик барои равнақи адабиёти асил нақши бузурге гузоштааст.

б) Самти асосии фаъолияти мунаққидии С.Айнӣ ба он нигаронида шуда буд, ки адабиёти навини тоҷик ҳарчониба инкишоф ёбад, қувваҳои тозаи адабӣ ба воя расанд ва ба ҳама гуна зухуроти қачравӣ ва қачфаҳмӣ дар эҷодӣ бадеӣ хотима гузошта шавад.

в) С.Айнӣ нақшу мақоми адабиёт ва адибро дар ҳаёти ҷамъиятӣ хеле баланд бардошта, ҳамаи адибон, хусусан адибони ҷавонро ба амиқ фаҳмидани моҳияти иҷтимоӣ, таълимӣ, маърифатӣ ва арзиши эстетикӣ тарбиявии адабиёти бадеӣ талқин мекунад.

г) Ҳангоми таҳлил ва баҳодихӣ С.Айнӣ на танҳо роҳи равиши инкишофи эҷодӣ адибон ва мақоми асарҳои ҷудоғонаи онҳо, балки моҳият, хусусият ва тамоюлу қонуниятҳои инкишофи адабиёти тоҷикро дар як давраи мушаххаси таърихӣ саҳеҳу аниқ муайян намудааст.

д) Хизмати С.Айнӣ ҳамчун аввалин мунаққиди муосири тоҷик дар омӯзиши муҳимтарин хусусиятҳои эҷодӣ адибон, муайян кардани моҳият ва мақоми асарҳои ҷудоғонаи онҳо ва нишон додани қонуниятҳои инкишофи адабиёти навини тоҷик қалон буда, фикри мулоҳизаҳои ӯ барои омӯзиши масъалаҳои таърихи адабиёт ва нақди адабӣ заминаи муҳим фароҳам меоваранд.

е) С. Айнӣ дар афкори адабӣ танқидиаш пайваста барои ба вучуд овардани асарҳои ҳақиқии санъат мубориза бурда, ба ин восита дар тараққии адабиёти асили миллии тоҷик нақши бузурге иҷро кардааст.

ё) Афкори адабӣ танқидии С.Айнӣ аҳамияти қалони илмию амалӣ ва маърифатомӯзӣ дошта, барои ташаккул ва инкишофи нақди адабии тоҷик дар солҳои 20-уми садаи XX ва давраҳои баъдина омили муҳимме гардидаанд.

*Апрели соли 1993.
Таҳрири дуюм: 8-16
ноябри соли 2004.*

М У Н Д А Р И Ч А

Оид ба як баромади танқидии устод Айни	3
Масъалаҳои назарияи адабиёт ва ақидаҳои адабию эстетикӣ	
С. Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик»	17
Тадқиқи Абулқосими Фирдавсӣ ва масъалаи ҳудодоҳии миллӣ	49
Аввалин матншиносии тоҷик	64
Маъхазе оид ба Тошхочаи Асирӣ	73
С. Айни – сардафтари тазкиранависии навини тоҷикӣ	81
«Таърихи инқилоби Бухоро» ва масъалаи тадқиқи ақидаҳои адабию танқидии С. Айни	99
С. Айни ва китобшиносии навини тоҷик	103
Муаммо ва моддаи таърих дар «Намунаи адабиёти тоҷик»	111
Саҳифаҳои заррини ҳаёт	123
Оид ба як ҷавобияи устод Айни	134
«Намунаи адабиёти тоҷик» – якумин намунаи нақди адабии навин дар Тоҷикистон	144

АБДУЛҲАЙ МАҲМАДАМИНОВ

АЙНИШИНОСӢ ВА ЗАМОНӢ ҲОЗИРА

Тахти назари академик
Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ.

Мухаррир: *Муҳаммадҷон Умаров.*
Муқарризон: *доктори улуми филологӣ, профессор*
Аламхон Кӯчаров, номзади улуми филологӣ,
дотсент Мирзо Солеҳов.

Мухаррири
техникӣ: *Абдуфаттоҳ Мираҳмадов.*
Тарроҳ: *Фарҳод Раҳимов.*
Хуруфчин: *Сокина Паренова.*

Ба матбаа 11.04.2005 супурда шуд. Ба чоп 20.04.2005 имзо шуд. Андозаи 60x84¹/₁₆. Коғази офсетии №1. Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 10,0. Адади нашр 600 нусха. Супориши №22/05.

Нашриёти «**ЭҶОД**».
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36. Тел.: 21-95-43.
E-mail: ejod@tajik.net.